

ISSN 1606-4208

9 771 606 4201 65

02

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА

№2
2022

ХАБАРШЫ

Д.А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫ

ISSN 1606-4208

9 771 606 4201 65

Д.А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫ

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Тоқсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.

Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер:
15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

~~~~~  
**Редакция мекен-жайы:**

Алматы қ., Құрманғазы, 107.

**Телефоны:** 8 (727) 292-98-77,  
350-78-88

**Адрес редакции:**

г.Алматы, ул.Курмангазы, 107.

**Телефон:** 8 (727) 292-98-77,  
350-78-88

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС  
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

**Автономов А.С.** – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

**Биштыга А.-** директор юридических наук, заведующий кафедрой конституционного, европейского и международного публичного права, хабилитированный доктор, профессор Зелёногурского университета (г. Зелёна-Гура, Польша).

**Жалаири Ө.Ш.** - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

**Койгельдиев М.К.** – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

**Мауленов К.С.** – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий .

**Рогов И.И.** – заместитель Исполнительного директора Фонда Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, доктор юридических наук, профессор.

**Сабден О.С.** – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА  
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Айтхожин К.К.** – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Алиева М.Б.** – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Гинзбург А.Я.** – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Дауылбаев К.Б.** – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Сатова А.К.** – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Утибаев Г.К.** – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

~~~~~

СОДЕРЖАНИЕ

Әбішов С.А. Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресудің кейбір проблемалары	3
Абеуова Г.Ж. Некоторые закономерности доказывания в уголовном процессе	8
Абытова А.Н. Халықаралық терроризм және оның әлемдік процеске әсері	13
Ажиханов Б.Б., Нурманов Б.Н. Первичное публичное размещение акций (ПРО): экономическая сущность и механизм проведения	19
Айтхожин К.К., Тарап Ж.Д. Қазақстан Республикасының Конституциялық-құқықтық режимі	28
Акильбеков Д.С. Авторское право в цифровую эпоху и соответствие его жизненным реалиям	39
Барлыбаев А. Конституция - конституциялық бақылаудың объектісі ретінде	52
Берикова Д. Б. Жерге меншік иелері мен жер пайдаланушыларға келтірілген шығындарды өтеудің шарттары	58
Беркинбаев А.Б. Понятие и цели вербальных следственных действий	64
Вали Ш.Ә. Шаруа (фермер) қожалығының жер учаскесі мен өзге де мүліктерінің түсінігі және құрамы	72
Достаев Ч.Е. Современное состояние и возможности криминалистической диагностики	79
Жетеу Р. Основные понятия наследственного права	85
Жұмабаев Д.У. Түзеу жұмыстары түріндегі жазаның орталық Азия мемлекеттерінің тәжірибесінде қолданылу ерекшеліктері	90
Марданова А. Международный опыт борьбы с некоторыми видами транснациональных преступлений	97
Масабаева А.М., Бекбаева М.К. Қазақстан қор нарығы	105
Молдияр Г.Н. Қазақстан Республикасындағы адам мен адамзаттың құқықтары мен бостандықтарын конституциялық- құқықтық шектеулердің мәселелері	111

Морозова Е.А.

Борьба в сфере противодействия финансированию терроризма,
международно-правовое регулирование . 120

Нурасыл А.Ж.

Бас бостандығын шектеу жазасын өтеуден жалтарғандығы үшін
жауаптылық белгілеу мәселелері 129

Курманалиева Э.Б., Сюрикпаева А.О.

Кәсіпкерлік ұйымдастыру нысандары 135

Қансейтов Р.Д.

Шектеу шаралары кезеңінде соттардың азаматтық істерді қарау
проблемалары және карантиннен кейінгі кезеңде сот ісін жүргізу мәселелері 140

Кеңес А.А.

Қазақстанда Конституциялық бақылау идеясы, тәжірибесі және теориялық
аспектілері 147

Қожахметов М.Б., Қуаналиева Г.А.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұғымы мен түрлері 156

Кыбырай Д.

Халықаралық экстремизмге қарсы күрес: мемлекеттердің экстремистік
сипаттағы қылмыстың алдын алудағы ынтымақтастығы 163

Сапарғалиев Д.Е.

Партисиперативтік рәсім : азаматтық құқықтық дауларды шешудің балама
әдісі ретінде 171

Сарсенғалиев Р. Р.

Халықаралық шарттық экологиялық міндеттемелерді іске асыруға
мемлекеттік органдардың қатысуы сондай-ақ, олардың қызметін жетілдіру
мәселелері 179

Хавдал К.Х., Куралова Л.А.

Конституциялық Сот институтын қайтару-Конституциялық реформаның
басты жаңалығы 190

ПЕРСОНАЛИИ

Биржанова К.С.

Кудайбергенов У.Д. – один из патриархов казахстанской юстиции 198

Әбішев С.А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕСУДІҢ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Түйіндеме. Мақалада ақпараттық технологиялар саласында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресті құқықтық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етудің проблемалық аспектілері қарастырылған. Қазақстан Республикасында ақпараттық технологияларды дамыту және тиімді пайдалану мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында ақпараттық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың мақсаты азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени және рухани салаларын дамыту, ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру болып табылады. Бұл ретте кешенді сипаттағы құрылатын объектілердің ерекшелігін неғұрлым дәл айқындау қажеттігіне байланысты құқықтық қатынастар туындайды (ақпараттық базалар; тіркелімдер, кадастрлар, тізілімдер және сыныптауыштар; интернет-ресурстар және желілік интерактивті қызметтер) және оларды тиісінше есепке алуды ұйымдастыру. Қазіргі уақытта азаматтық айналымда әртүрлі ақпараттық өнімдердің үлкен көлемі бар, оларды өндірушілер мен пайдаланушылар осы өнімдерге өз құқықтарын заңнамалық қорғауға мүдделі. Алайда, жаңа ақпараттық технологиялар қоғамның дамуына серпін беріп қана қоймай, қылмыстық әрекеті Ақпараттық технологиялар саласымен байланысты құқық бұзушылардың жаңа нақты әлеуметтік тобының қалыптасуына әкелді, сондықтан осы саланы құқықтық реттеу ерекше маңызға ие болды.

Түйінді сөздер: ақпараттық технологиялар, қылмыстық құқық бұзушылықтар, ақпараттық қоғам, ақпараттық қауіпсіздік, телекоммуникациялық технологиялар.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С УГОЛОВНЫМИ ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье рассмотрены проблемные аспекты правового и организационного обеспечения борьбы с уголовными правонарушениями, совершенными в сфере информационных технологий. В Республике Казахстан развитие и эффективное использование информационных технологий является

одним из приоритетных направлений государственной политики. Целью формирования и развития информационного общества в Республике Казахстан являются повышение качества жизни граждан, обеспечение конкурентоспособности Казахстана, развитие экономической, социально-политической, культурной и духовной сфер жизни общества, совершенствование системы государственного управления на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий. При этом возникают правовые отношения, связанные с необходимостью более точного определения специфики создаваемых объектов комплексного характера (информационные базы; регистры, кадастры, реестры и классификаторы; интернет-ресурсы и сетевые интерактивные услуги) и организации их надлежащего учета. В гражданском обороте в настоящее время находятся большие объемы разнообразных информационных продуктов, их производители и пользователи заинтересованы в законодательной защите своих прав на эти продукты. Однако новые информационные технологии дали толчок не только прогрессу общества, но и привели к формированию новой специфической социальной группы правонарушителей, преступная деятельность которых связана со сферой информационных технологий, поэтому особую значимость приобретает правовое регулирование данной сферы.

Ключевые слова: информационные технологии, уголовные правонарушения, информационное общество, информационная безопасность, телекоммуникационные технологии.

SOME PROBLEMS OF COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY

Annotation. The article considers the problematic aspects of the legal and organizational support of the fight against criminal offenses committed in the field of information technology. In the Republic of Kazakhstan, the development and effective use of information technologies is one of the priorities of state policy. The purpose of the formation and development of the information society in the Republic of Kazakhstan is to improve the quality of life of citizens, ensure the competitiveness of Kazakhstan, develop the economic, socio-political, cultural and spiritual spheres of society, improve the system of public administration based on the use of information and telecommunications technologies. At the same time, legal relations arise related to the need for a more precise definition of the specifics of the complex objects being created (information bases; registers, cadastres, registers and classifiers; internet resources and online interactive services) and the organization of their proper accounting. Currently, there are large volumes of various information products in civil circulation, and their manufacturers and users are interested in legislative protection of their rights to these products. However, new information technologies have given an impetus not only to the progress of society, but also led to the formation of a new specific social group of offenders whose criminal activities are related to the field of information technology, so the legal regulation of this area is of particular importance.

Keywords: information technologies, criminal offenses, information society, information security, telecommunications technologies.

Ақпараттық технологиялар өркениет прогресінің жетекші факторларының біріне айналды және оларды кеңінен қолдану әлеуметтік қатынастардың жаңа саласын қалыптастырды. Ақпараттық технологиялар телекоммуникациялық технологиялармен қатар ақпараттандыру процестерінің, ақпараттық қоғамға қозғалыстың негізін құрайды.

Қазақстан Республикасында ақпараттық технологияларды дамыту және тиімді пайдалану мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында ақпараттық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың мақсаты азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени және рухани салаларын дамыту, ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру болып табылады. Бұл ретте кешенді сипаттағы құрылатын объектілердің (ақпараттық базалар; тіркелімдер, кадастрлар, тізілімдер мен сыныптауыштар; интернет-ресурстар және желілік интерактивті қызметтер) ерекшелігін неғұрлым дәл айқындау және оларды тиісінше есепке алуды ұйымдастыру қажеттігіне байланысты құқықтық қатынастар туындайды. Қазіргі уақытта азаматтық айналымда көптеген ақпараттық өнімдер бар, олардың өндірушілері мен пайдаланушылары осы өнімдерге құқықтарын заңнамалық қорғауға мүдделі [1, 41].

Алайда, жаңа ақпараттық технологиялар қоғамның дамуына серпін беріп қана қоймай, қылмыстық әрекеті ақпараттық технологиялар саласымен байланысты құқық бұзушылардың жаңа нақты әлеуметтік тобының қалыптасуына әкелді, сондықтан осы саланы құқықтық реттеу ерекше маңызға ие болды.

Осыған байланысты ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, мемлекеттік құпияларды қорғауды қамтамасыз етудің мемлекеттік бағдарламалары, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары Ұлттық қауіпсіздік комитетімен өзара іс-қимыл жасай отырып іске асыратын бірқатар басқа да ұйымдастырушылық және практикалық шаралар қабылданды.

Компьютерлік желінің әр сәтсіздігі кәсіпорын қызметкерлері мен желі әкімшілері үшін «моральдық» залал ғана емес. Электрондық төлемдер, «қағазсыз» құжат айналымы және басқалар дамыған сайын жергілікті желілердің елеулі іркілісі тұтас корпорациялар мен банктердің жұмысына кедергі келтіруі мүмкін, бұл елеулі материалдық шығындарға әкеп соғады. Компьютерлік желілердегі деректерді қорғау қазіргі информатикадағы ең өткір мәселелердің біріне айналуы кездейсоқ емес. Бүгінгі таңда ақпараттық қауіпсіздіктің үш негізгі қағидасы тұжырымдалған: деректердің тұтастығы – ақпараттың жоғалуына әкелетін сәтсіздіктерден қорғау, сондай-ақ деректерді рұқсатсыз құру

немесе жою; ақпараттың құпиялылығы және сонымен бірге оның барлық уәкілетті пайдаланушылар үшін қол жетімділігі. Сондай-ақ жекелеген қызмет салалары (банк және қаржы институттары, ақпараттық желілер, мемлекеттік басқару жүйелері, қорғаныс және арнайы құрылымдар) деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі арнайы шараларды талап ететінін және олар шешетін міндеттердің сипаты мен маңыздылығына сәйкес ақпараттық жүйелердің жұмыс істеу сенімділігіне жоғары талаптар қоятынын атап өткен жөн.

"Компьютерлік алаяқтық" (computer fraud) термині өткен ғасырдың 70-ші жылдарында, дамыған елдерде компьютерлік технологиялар саласындағы экономикалық қылмыстың – банктік компьютерлік желілерді бұзудың, өнеркәсіптік тыңшылықтың тез өсуі басталған кезде кең таралды. 1980 жылдары көптеген мемлекеттер заңнаманы реформалауға мәжбүр болғандығы кездейсоқ емес, өйткені қылмыстық заңның қолданыстағы нормалары физикалық, материалдық, көрінетін нысандарды дәстүрлі қол сұғушылықтан қорғады. Алайда, экономикалық киберқылмыстың жаңа нысандары қол сұғушылықтың жаңа тақырыбына ғана емес, сонымен бірге экономикалық қылмыстарды жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуымен байланысты. Олардың бірі – «компьютерлік алаяқтық», яғни адамды емес, компьютерлік жүйені «алдау» болып табылады [2, 25]. Компьютерлік қылмыстарды дұрыс анықтау үшін заңнаманы қалай реформалау керек? Бұл мәселе қазіргі уақытта қазақстандық қылмыстық-құқықтық доктрина үшін де өзекті.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне аталған салаға байланысты қылмыстық-құқықтық нормамен толықтыруды ұсынамыз.

Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жаза, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға байланысты ұқсас іс-әрекеттер ҚР ҚК-нің 311 және 312-баптарында көзделген, алайда олар балалар порнографиясына байланысты материалдарды компьютерлік жүйе арқылы тарату мақсатында оларды дайындауға қатысты іс-әрекеттерді қамтымайды [3]. Демек, аталған баптарға мынадай толықтырулар енгізу қажет: «сондай-ақ оларды компьютерлік жүйе арқылы тарату мақсатында».

Жаһандану және ақпараттандыру ғасырындағы балаларға сексуалдық зорлық-зомбылық жаңа нысанға ие болғанын ескеріңіз. Статистика балаларды жыныстық қанауға байланысты қылмыстардың едәуір таралуын көрсетеді, атап айтқанда, кәмелетке толмағандарды жыныстық қатынасқа тарту, балалардың жезөкшелігі, секстуризм, порнография.

Балалар порнографиясы ашық жыныстық мінез-құлықпен айналысатын кәмелетке толмаған баланың бейнесі ретінде анықталады. Жыныстық зорлық-зомбылықтың бұл түрі ғаламдық ғаламтордағы порнографиялық материалдардың көбеюіне, оған қатысатын балалардың психикасына ғана емес, сонымен бірге оны тарататын адамдарға да теріс әсер етуіне байланысты біздің заманымыздың ең өткір әлеуметтік-құқықтық және моральдық мәселелерінің

біріне айналды. Балалар порнографиясы бар интернет-беттердің саны жүздеген миллион беттен тұрады.

Қылмыстық заңнаманы талдауға сүйене отырып, ҚР ҚК 212-бабы құқыққа қарсы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер көрсеткені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтінін айқындады [2].

Бұл бапта бастапқыда оны дұрыс түсіндіруге, түсінуге және қолдануға мүмкіндік бермейтін тұжырымдама бар. Ол сөзбе-сөз түсіндіруді негізге ала отырып, құқық қолданушыны интернет-ресурс құқыққа қайшы немесе заңды болсын, белгілі бір мақсатты көздеуі мүмкін екендігіне бағдарлайды.

Сонымен қатар, Қазақстан заңнамасының ережелерінен және әдеттегі логикадан интернет-сайттың (ресурстың) аппараттық-бағдарламалық кешен бола отырып, өзі ешқандай қызметті жүзеге асыра алмайтыны және ешқандай мақсаты болмайтыны анық.

Қылмыстың құрамын анықтау кезінде ресурс қылмыс құралы ретінде қарастырылуы мүмкін, бірақ қандай да бір ерік-жігерге немесе мотивациялық компонентке ие субъект ретінде қарастырылмайды. Қандай да бір ресурсты пайдаланудың мақсаттары мен уәждері заңның 16-бабына сүйене отырып, қылмыстық жауаптылықтың жалғыз субъектілері болып табылатын жеке тұлғаларда ғана болуы мүмкін.

Егер хостинг провайдерінің әрекеттері интернет-ресурстарды заңсыз ақпаратты тарату немесе басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау үшін пайдаланатын адамдарға көмектесуге бағытталған болса, олар қылмысқа көмектесу түрінде қатысу ретінде анықталуы мүмкін.

«Заңсыздық» категориясы заңды түрде дәл және толық түсінілмегенін атап өткен жөн, бұл заңның дұрыс қолданылмауына әкелуі мүмкін. Мысалы, белгілі бір ресурс әкімшілік заңнаманы шамалы бұзумен әрекет ете алады, оны әдейі жасайды, мұндай бұзушылық үшін айыппұл шамалы болатынын түсінеді. Заң тұрғысынан мұндай қызмет заңсыз болады, өйткені ол заң шеңберінен тыс жүзеге асырылады.

Алайда, бұл сайт иесінің әкімшілік құқық бұзушылығы туралы білетін және оған қызмет көрсетуді жалғастыратын провайдерді қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігін білдіруі мүмкін емес.

Заңға қайшы мақсаттарды көздейтін Интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызмет көрсеткені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін ережелерді заң құрамынан алып қоюды ұсынамыз.

Өйткені, ақпараттық құқықтық қатынастарды реттейтін нормаларды нақты түсінбестен, құқық қорғау органдары одан әрі дәлелдеуге жататын мәселелердің шеңберін дұрыс анықтай алмайды, содан кейін анықталған қылмыс жағдайларын дәл анықтай алмайды. Қылмыстық заңнаманы баяндаудың терминологиялық дәлсіздігі оны дұрыс қолданбауға, демек, теріс салдарға әкеп соқтыруы мүмкін. Егер азаматтық қатынастар саласында жіберілген мұндай қателіктер қандай да бір жолмен түзетілуі мүмкін болса, онда қылмыстық саладағы қателіктер нақты

азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына әсер етеді және қайтымсыз болуы мүмкін.

Жалпы, ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы әрекеттер саласындағы ұлттық қылмыстық заңнаманы және халықаралық құжатты салыстырмалы-құқықтық талдау ҚР қылмыстық заңнамасы көрсетілген саладағы халықаралық стандарттарға, сондай-ақ бүгінгі күннің қатерлері мен шынайылығына толық көлемде жауап бермейтінін көрсетті. Біздің ойымызша, бұл жағдай құқық қолдану тәжірибесінде қиындықтар тудыруы мүмкін.

Бүгінгі таңда Қазақстанда ақпараттық қатынастар саласында бірқатар базалық нормативтік құқықтық актілер әлі күнге дейін жоқ және оларды қабылдау тұрақты түрде кейінге қалдырылуда. Тиісінше, асығыс қабылданған бытыраңқы нормалар әр келесі нормативтік құқықтық актіде жаңа және жаңа нақтылауды қажет етеді. Бұған қазақстандық норма шығармашылықтың таяудағы тарихында мысалдар аз емес.

Соңғы заңнамалық бастамаларды талдау ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстар туралы нормаларды қалыптастыру үшін заң шығарушы қолданатын терминология мәселелеріне тиісті көңіл бөлінбегенін көрсетеді. Бұл осындай қылмыстармен күрестің шетелдік тәжірибесін зерттеу қажеттілігін туындатады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Сеитов Т.Б. Правовое регулирование информационных технологий на современном этапе // Фемида. – 2019. - № 2. – С. 41-47

2 Талимончик В.П. Компьютерные преступления и новые проблемы сотрудничества государств // Законодательство и экономика. - 2018. - №5. - С. 17-25.

3 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

УДК 343.14

Абеуова Г.Ж.

магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы

НЕКОТОРЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Доказывание – основной элемент, определяющий сущность и содержание уголовного процесса. Так как доказывание составляет сущность

деятельности в ходе уголовного судопроизводства, оно осуществляется на каждой стадии. Нормы, определяющие производство по уголовному делу на различных стадиях уголовного судопроизводства, представляют собой не что иное, как процессуальную форму доказывания, имеющую особенности применительно к каждой стадии уголовного процесса.

Доказывание представляет собой определенную разновидность познания человеком реальной действительности. Оно осуществляется в соответствии с общими закономерностями, присущими познавательной деятельности во всех областях теории и практики. Гносеология, направленная на изучение общих закономерностей познания, основывается на таких положениях как, объективность существования мира; познаваемость мира; познаваемость законов реальной действительности; отражение - всеобщее свойство материи.

Любое явление, событие оставляет материальные либо идеальные следы. Данное положение определяет познание в сфере уголовного процесса основываясь на общих закономерностях познания и изучается теорией доказывания, которая, в свою очередь, является частью теории познания.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, процесс познания, уголовное судопроизводство, уголовный процесс, следователь, дознаватель, суд.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ДӘЛЕЛДЕУДІҢ КЕЙБІР ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ

Түйіндеме. Дәлелдеу-қылмыстық процестің мәні мен мазмұнын анықтайтын негізгі элемент. Дәлелдеу қылмыстық іс жүргізу кезіндегі қызметтің мәні болғандықтан, ол әр кезеңде жүзеге асырылады. Қылмыстық іс жүргізудің әртүрлі сатыларында қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді айқындайтын нормалар қылмыстық процестің әрбір сатысына қолданылатын ерекшеліктері бар дәлелдеудің процестік нысанынан басқа ештеңе емес. Дәлелдеу - бұл адамның шындықты білудің белгілі бір түрі. Ол теория мен практиканың барлық салаларында танымдық белсенділікке тән жалпы заңдарға сәйкес жүзеге асырылады. Танымның жалпы заңдылықтарын зерттеуге бағытталған эпистемология әлемнің өмір сүруінің объективтілігі; әлемнің танымы; шындық заңдарының танымы; рефлексия - материяның әмбебап қасиеті сияқты ережелерге негізделген. Кез-келген құбылыс, оқиға материалдық немесе идеалды із қалдырады. Бұл ереже танымның жалпы заңдылықтарына негізделген қылмыстық процесс саласындағы білімді анықтайды және дәлелдеу теориясымен зерттеледі, бұл өз кезегінде таным теориясының бөлігі болып табылады.

Түйінді сөздер: дәлелдеу, дәлелдеу, таным процесі, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық іс жүргізу, тергеуші, анықтаушы, сот.

SOME PATTERNS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Annotation. Proving is the main element determining the essence and content of the criminal process. Since proof is the essence of activity in the course of criminal proceedings, it is carried out at every stage. The norms defining the criminal proceedings at various stages of criminal proceedings are nothing more than a procedural form of proof, which has special features in relation to each stage of the criminal process.

Proving is a certain kind of human cognition of reality. It is carried out in accordance with the general laws inherent in cognitive activity in all areas of theory and practice. Epistemology, aimed at studying the general laws of cognition, is based on such provisions as the objectivity of the existence of the world; the cognizability of the world; the cognizability of the laws of reality; reflection is a universal property of matter. Any phenomenon, event leaves material or ideal traces. This provision defines cognition in the field of criminal procedure based on the general laws of cognition and is studied by the theory of proof, which, in turn, is part of the theory of cognition.

Keywords: proof, proving, the process of cognition, criminal proceedings, criminal proceedings, investigator, inquirer, court.

Теория доказывания – это комплексная наука, которая включает изучение закономерностей в сфере познания в уголовном процессе. Под теорией доказывания обычно понимается часть теории познания, изучающая закономерности познания более узко, только в уголовном процессе.

В свою очередь познанию в уголовном процессе свойственны некоторые особенности, определяющие его как особый вид познания (доказывание).

1. Познание в уголовном процессе облечено в процессуальную форму и осуществляется в строгом соответствии с нормами уголовно-процессуального права.

2. Познание в уголовном процессе осуществляется в строго определенные сроки, установленные законодателем.

3. Доказывание осуществляется уполномоченными субъектами.

4. Предметом доказывания в уголовном процессе служит ограниченный круг фактов и обстоятельств, характеризующих конкретное единичное событие объективной действительности, установление которых необходимо для правильного разрешения уголовного дела.

5. Познание в уголовном процессе представляет собой исследование событий прошлого, т.е. ретросказание. В уголовном процессе исследованию подлежит явление, которое на момент производства по делу уже не существует. Поэтому получение сведений происходит опосредованным путем, через материальные и идеальные следы, оставленные явлением.

6. Уголовно-процессуальное познание может осуществляться не любыми, а лишь строго определенными законом средствами (следственные, судебные действия и иные процессуальные способы собирания доказательств).

7. В уголовном процессе познавательная деятельность всегда сопровождается удостоверением познанного. Следовательно, суд и иные органы либо должностные лица обязаны не только получить в установленном законом порядке сведения об интересующих их фактах и обстоятельствах, но и надлежащим образом зафиксировать эти сведения. Только в результате этой деятельности в уголовном деле появляются доказательства. Если удостоверения установленных обстоятельств не произошло, то познание, конечно, состоялось, однако оно не является уголовно-процессуальным, не имеет процессуального значения, не может стать основой решений компетентных должностных лиц, иначе говоря, не состоялось доказывания [1].

Необходимо иметь в виду, что сведения о юридически значимых обстоятельствах уголовного дела компетентное должностное лицо может получить не только путем уголовно-процессуального доказывания. Сведения могут быть получены из оперативных источников, в обыденном разговоре, путем логического мышления. Эти данные и умозаключения являются познанием по уголовному делу, однако не относятся к уголовно-процессуальному доказыванию, т.к. не отвечают вышеперечисленным требованиям к данной деятельности. Содержание понятия доказывания как формы познавательной деятельности в уголовном судопроизводстве принципиально отличается от содержания аналогичного термина, используемого в формальной логике.

Первое олицетворяет собой познавательную деятельность, обеспечивающую получение правильных знаний об обстоятельствах, значимых для уголовного дела. Второе означает процесс логического обоснования выдвинутого субъектом тезиса, т.е. деятельность исключительно мыслительную, осуществляемую на основе законов логики. Противопоставление данных понятий было бы отрицанием очевидного – в уголовном процессе нельзя обойтись без логического доказывания, т.е. обоснования выводов на основе познанных обстоятельств. Вместе с тем, учитывая традиционно сложившийся смысл понятия «доказывание» в уголовно-процессуальной теории, под этим термином прежде всего следует понимать познавательную, информационную деятельность, протекающую в установленной законом процессуальной форме [2].

Правильное понимание цели доказывания в уголовном судопроизводстве не только важная теоретическая проблема, непосредственно определяющая развитие других правовых институтов, но и большой практический вопрос. От правильного его решения в значительной мере зависит определение иных процессуальных категорий: средств доказывания, процессуальных презумпций, обязанностей тех или иных участников процесса, порядок судопроизводства, роль в доказывании отдельных доказательств и др.

В уголовном судопроизводстве важно добиться решения двуединой задачи – осуждение действительно виновного и недопущение привлечения к уголовной ответственности и осуждения невиновного. Решение этой задачи возможно только при условии, что обстоятельства уголовного дела установлены

компетентными органами и должностными лицами так, как они имели место в действительности вне зависимости от индивидуальных особенностей сознания познающего. Такое правильное установление обстоятельств уголовного правонарушения и иных значимых для уголовного дела обстоятельств традиционно рассматривалось в уголовно-процессуальной науке как установление объективной истины [3].

В уголовном судопроизводстве любого государства, безусловно, важным является установление обстоятельств уголовного дела именно так, как они и происходили в действительности.

Путь к истине лежит через использование такой совокупности доказательств, которая исключала бы иное толкование ситуации, формировала убежденность правоприменителя в правильности своих действий, т.е. истинное знание – это, прежде всего знание достоверное.

Спорен вопрос о характере и содержании истины в уголовном процессе. Известно, что под абсолютной истиной понимается полное знание о чем-либо, относительная истина – знание правильное, но неполное. Истина, устанавливаемая в уголовном процессе, с одной стороны, является абсолютной, с другой – относительной. Так, абсолютно полно должны быть установлены те стороны обстоятельств, имевших место в прошлом и относящихся к предмету доказывания, без которых невозможно правильное разрешение дела. Иные же стороны, элементы, детали этих обстоятельств могут оставаться невыясненными, поскольку они не имеют значения для уголовного дела. Таким образом, истина, устанавливаемая в уголовном процессе в этом плане, – абсолютно-относительная.

По вопросу о содержании истины, то есть по вопросу о том, какие элементы деятельности органов уголовного судопроизводства составляют деятельность по установлению истины, также предпринимались попытки обосновать различные суждения.

Существует мнение, что «истина приговора должна включать в себя установление фактов, соответствующих объективной действительности, правовую оценку этих фактов и меру наказания» [4]. Сторонники данной точки зрения полагают, что истина установлена лишь тогда, когда правильно установлены фактические обстоятельства дела, деяние правильно квалифицировано и назначена соответствующая содеянному мера наказания.

С другой стороны, существует и такое мнение: в содержание истины входит лишь правильное установление фактических обстоятельств и верная юридическая квалификация, а назначаемая судом мера наказания в содержание истины не входит [5].

Однако установление фактических обстоятельств уголовного дела производится с помощью доказательств на основе принципов и иных норм уголовного судопроизводства. Квалификация же осуществляется на основе принципов и иных норм уголовного права и производится не при помощи доказательств, а логическим путем («логическое доказывание»). Поэтому третья

позиция заключается в том, что в содержание истины входит только соответствие знаний фактическим обстоятельствам уголовного дела. Данная позиция представляется правильной.

Таким образом, доказывание в уголовном процессе - основывающаяся на общих закономерностях познания и урегулированная уголовно-процессуальным законом деятельность компетентного должностного лица, направленная на установление фактов и обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела.

Список литературы:

- 1 Безлепкин Б.Т. Проблемы уголовно-процессуального доказывания// Сов.гос.и право.-1991.-№ 8.-С.98-105.
- 2 Давлетов А.А. Объект и предмет уголовно-процессуального доказывания.- Красноярск, 1985.
- 3 Эйсман А.А. Логика доказывания. - М., 1972.-129 с.
- 4 Давлетов А.А. Факт, информация, знание в структуре уголовно-процессуального познания //Правоведение.-1990.-№ 2.-С.88-92.
- 5 Левченко О.В. Общеизвестные факты как средства уголовно – процессуального доказывания. // Государство и право. – 2002. - № 10. – С. 47-54.

ОӘЖ 323.28 (574)

Абытова А.Н.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: bd_bba@mail.ru*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕМДІК ПРОЦЕСКЕ ӘСЕРІ

Түйіндеме:Зертеудің мақсаты - шет елдердің қылмыстық заңнамасын кешенді талдау, сондай-ақ терроризмге қарсы қылмыстық-құқықтық күрес саласындағы шет елдердің құқық қолдану практикасын зерттеу және Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру және қаралатын қылмыс түріне қарсы күрестің тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу. Әдіснама материалдық диалектика, жеке ғылыми әдістер мен танымдар, оның ішінде формальді-логикалық, салыстырмалы, тарихи, құжаттамалық талдау жүргізу негізіндегі синтез және жүйелілік пен құрылымдық талдау. Құндылығы – қоғамының қауіпсіз өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ететін қылмыстық заң нормаларының қолданылу саласындағы қоғамдық қатынастар, сондай-ақ терроризмге байланысты қылмыстардың алдын алу болып табылады.

Қорытынды - Жалпы терроризм мәселесі әлемдегі көптеген мемлекеттері үшін ең өзекті болып табылады және бұл мемлекеттердің саяси және экономикалық даму деңгейіне қатысы жоқ. Сондықтан да терроризммен күресу мемлекет деңгейінде, қоғамның әрбір мүшесінің қатысуымен, үлес қосуымен жүргізілетін кешенді шара.

Кез келген әлеуметтік құбылыс ретінде жалпы қылмыстылықтың оның ішінде терроризмге байланысты қылмыстардың дамуына ықпал етуші ішкі және сыртқы себептер бар. Сыртқы себептерге жаһандану, геосаяси факторлар, заңсыз көші-қонды жатқызамыз. Ішкі себептер ретінде елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай, мемлекеттік немесе ұлттық идеологияның жоқтығы, қоғамдағы отбасы институты рөлінің төмендеуі, білім беру жүйесіндегі кемшіліктер, рухани негіздердің өзгеруі, азаматтардың билік беделіне, заңға және қауіпсіздіктеріне деген сенімдерінің аздығы, азаматтардың діни сауаттылығының төмендігі мен адамдардың психологиялық денсаулық жағдайлары.

Түйін сөздер: халықаралық терроризм, қылмыстық заңнама, терроризммен күресу, қылмыс.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МИРОВОЙ ПРОЦЕСС

Аннотация: Цель исследования - комплексный анализ уголовного законодательства зарубежных стран, а также изучение правоприменительной практики зарубежных стран в области уголовно-правовой борьбы с терроризмом и выработка предложений по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан и повышению эффективности борьбы с рассматриваемым видом преступлений. Методология - синтез и системный и структурный анализ на основе материальной диалектики, отдельных научных методов и познаний, в том числе формально-логического, сравнительного, исторического, документального анализа. Ценностью являются общественные отношения в сфере применения норм Уголовного закона, обеспечивающих безопасные условия жизни общества, а также предупреждение преступлений, связанных с терроризмом. Вывод - проблема терроризма в целом является наиболее актуальной для многих государств мира и не имеет отношения к уровню политического и экономического развития этих государств. Поэтому борьба с терроризмом - это комплексная мера на уровне государства, с участием каждого члена общества.

Общая преступность как любое социальное явление имеет внутренние и внешние причины, способствующие развитию преступлений, в том числе связанных с терроризмом. К внешним причинам мы относим глобализацию, геополитические факторы, нелегальную миграцию. В качестве внутренних причин выступают социально-экономическая ситуация в стране, отсутствие государственной или национальной идеологии, снижение роли института семьи в обществе, недостатки в системе образования, изменение духовных основ,

низкая вера граждан в авторитет власти, закон и безопасность, низкая религиозная грамотность граждан и состояние психологического здоровья людей.

Ключевые слова: международный терроризм, уголовное законодательство, борьба с терроризмом, преступность.

INTERNATIONAL TERRORISM AND ITS IMPACT ON THE WORLD PROCESS

Annotation:The purpose of the study is a comprehensive analysis of the criminal legislation of foreign countries, as well as the study of the law enforcement practice of foreign countries in the field of criminal law combating terrorism and the development of proposals to improve the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and increase the effectiveness of combating this type of crime. Methodology-synthesis and system and structural analysis based on material dialectics, individual scientific methods and knowledge, including formal - logical, comparative, historical, documentary analysis. The value is public relations in the sphere of application of the norms of the Criminal Law, ensuring safe living conditions of society, as well as the prevention of crimes related to terrorism. Conclusion-the problem of terrorism as a whole is the most urgent for many states of the world and has no relation to the level of political and economic development of these states. Therefore, the fight against terrorism is a comprehensive measure at the State level, with the participation of every member of society.

General crime, like any social phenomenon, has internal and external causes that contribute to the development of crimes, including those related to terrorism. We attribute globalization, geopolitical factors, and illegal migration to external causes.

The internal reasons are the socio-economic situation in the country, the absence of a state or national ideology, the decline in the role of the institution of the family in society, shortcomings in the education system, changes in spiritual foundations, low faith of citizens in the authority of the authorities, law and security, low religious literacy of citizens and the state of psychological health of people.

Keywords: international terrorism, criminal legislation, fight against terrorism, crime.

Адамзат баласының тарихында теракті туралы мәлімет Фессалонияның автономиясы үшін римдермен күрескен еврей саяси топтарынан көрінген еді. Одан кейін зұлымдықтың, озбырлықтың символы ретінде ортағасырлық инквизиция, Варфоломеев түні, Француз буржуазиялық революциясы, Париж коммунасы, Октябрь революциясы көрініс тапты.

Терроризм адамзат баласының тұрақты сыңары болып табылады. Терроризмнің тамыры тереңде жатқаны түсінікті бірақ оның «гүлдену» дәуірі өткен ХХ ғасырдың басталған еді. Оның дәлелдері 1972 жылы 5-маусымда АҚШ-тың Лос-Анджелес театрында Украинаның би ансамблінің гастролі

кезінде театрға жарылғыш зат қойылған. Ал 1975 жылы БҰҰ жанындағы КСРО-ның тұрақты өкілдігі атқыланды. Тек 1981 жылдың үш айының ішінде Нью-Йоркте, Вашингтонда бес рет террористік әрекет жасалды. Бірақ мұның бәрі «кеңестік антисемитизмге қарсы күрес», «еврейлердің құқын қорғау» деп аталды. Осылайша қоғамның дамуында ұлтаралық қатынастардың дұрыс шешілмеуінен, халықтың әлеуметтік проблемаларының заңды түрде толық шешімін таппағандығынан күштеу, зорлау, үрейлендіру әрекеттері әлі бәсеңдемей жалғаса беруде [1].

Ал қазіргі кездегі терроризм кешегі терроризм емес. Терроризм белгілі мақсат пен міндетті жүзеге асыру үшін күш көрсету идеологиясын тұғыр етеді. Терроризмнен еш мемлекет толық сақтандырылмаған. Бұл әрекеттің үрейлі болуы да осыған байланысты. Лаңкестік ХХІ ғасырдың басында тіптен ушығып кетті. Ол адамзат үшін ең қауіпті құбылыстардың біріне айналды. Қазіргі кезеңде әлемнің көпшілік мемлекеттері терроризммен күреске үлкен қаржы жұмсауға мәжбүр. Бірақ, террористік әрекеттер көбейген үстіне көбейе түсуде. Қазіргі әлемде террористік күш қолданудың негізгі себептері:

- Бірқатар ықпалды саяси топтар мен мемлекеттердің лаңкестікті қолдап отыруы;

- Лаңкестерді сапалы материалдық-техникалық қамтамасыз ету және тұрақты қаржыландырып отыру, сондай-ақ оларға жасырынатын орындар дайындау;

- Лаңкестердің әрекетін күшті идеологиялық және саяси қамтамасыз ету;

- Лаңкестіктің ең алдымен есірткі бизнесімен байланыстылығы;

- лаңкестік ұйымдардың қаржылық-өнеркәсіптік топтармен және әлемнің жекелеген елдерінің арнайы қызметтерімен өзара байланыстылығы;

- Лаңкестердің «қылмыстық ортаға» тез түсуі және оларды қару-жарақ саудасы, ойын және алкоголь бизнесі сияқты табысы мол дәстүрлі орталарынан жасырынуы;

- Кез келген лаңкестік актіні жария еткізетін, БАҚ-тың қатысуымен өтетін жариялылығы [2].

Террордың ең басты ерекшеліктерінің бірі нысанасын кездейсоқ таңдап алатыны. Яғни террор құрбандарының кездейсоқ таңдалуы үрейдің тез таралуына мүмкіндік береді. Егер де адамдар ешқандай себепсіз террордың құрбаны болатын болса, онда біріншіден - террордың мақсатының орындалғаны, екіншіден - ешкімнің де бас амандығы жоқ деген сөз. Өйткені, біз қай жерде, қашан және кімдерге террор шабуылы жасалатынын мүлдем біле алмаймыз. Мәселен, 1995 жылдың 20 наурызы күні Жапонияның Токио қаласындағы метроның аялдамасында буддист «Аум Синрикё» сектасы шашқан улы газ салдарынан 12 адам қаза тауып, 5 мың бес жүз адам жарақаттанған. Метрода шабуылдың нысанасына айналған мыңдаған адам күнделікті тіршіліктерін жасап жүрген қарапайым адамдар болатын.

Террористік іс-әрекеттерге қарсы аяусыз күрес майданы көп мемлекетте айрықша қолға алынып, көп жағдайда оң жемісін беруде. Өйткені, осынау

ланкестік тәрізді саяси-әлеуметтік тұрғыдан асқынған дерттің азабын кезінде бастан өткерген немесе кешіп отырған, болмаса бұл дертке әлі шалдықпаған елдер мен мемлекеттер аз емес екендігі тарихтан мәлім. Әсіресе, 2001 жылы 11 қыркүйекте Нью-Йорк қаласындағы Бүкіләлемдік Сауда Орталығына жасалған лаңкестік шабуылдан кейін, халықта қорқыныш пайда болды.

АҚШ Ирактағы және Латын Америкасындағы жүргізіп отырған саясаты мен іс-әрекеттерінде стандарттық өлшемді ұстанып отыр. Бұқаралық ақпарат құралдарынына сүйенсек АҚШ - нағыз демократияның, адам құқықтарының, шынайы азаттықтың, азаматтық қоғамның, нарықтық экономиканың, халықаралық ынтымақтастық пен бейбітшіліктің, өзара мемлекетаралық тең құқықтың бірден-бір айнасы, тірегі, қорғаушысы, болып табылады. Әлемнің кез келген түпкіріндегі терроризм мен террористік іс-әрекеттердің барлығын жойып жіберу немесе соған тосқауыл қою, соның алдын алу шараларының бәрінің басында ең ықпалды күш ретінде АҚШ-тың тұруы. АҚШ-тың осындай саясатымен бірталай мемлекеттер, әсіресе, НАТО мүшелері, ішінара келіспейтінін білдіргенмен, түптеп келгенде саяси-әскери одақтастық шарттары бойынша үнемі қолдап та келеді [3].

Жауыздық әрекеттер әлемнің түкпір-түкпірінде халықтардың бейбітшілік пен тыныштық та өмір сүруіне бөгет болуда. Оның мақсаты террористік топтың мемлекеттік ұйымға, жекелеген саяси күштерге, қаржылық, бизнестік жүйелерге қойылатын талаптарын зорлықпен, қорқытумен, күш көрсетумен іске асыруы. Мұндай әрекеттерге бастайтын күштер қандай көп болса, лаңкестік әрекеттердің әдіс-тәсілдері де сондай көп. Бағдатта, Стамбулде, Исламабадта, Ташкентте жарылғыш заттар қойылған автомашиналар жиі жарылуда. Бүкілхалықтық әлеуметтік қолдауға ие болмаған осындай саяси топтар лаңкестік күрес тәсілдерімен халық назарын өздеріне аударды. Зорлықпен билікке келу арқылы мемлекет пен халыққа топтың мақсатын тану лаңкестер үшін жеңіс болып табылады [4].

Лаңкестік еш уақытта тікелей қарсыластар арасында ғана өрістемейді. Ал мұндай жауыздықтың құрбаныны бейкүнә жандар. Бейбіт адамдар ойламаған жерден лаңкестіктердің мақсатының құрбанына айналады. Кепілдікке алынған адамдар тағдыры толық солардың билігіне көшеді. Мұның табиғаты аса қорқынышты, тұтқиыл және қатерлі болуы осыған байланысты. Өйткені әрекет-қимыл мүлде күтпеген жерде, мүлдем бейқам сәтте, осы іске ешқандай қатыссыз ондаған, жүздеген. тіптен мындаған адамдардың өмірін қиятын қауіппен болуы үрей әкеледі. Бұған мысал ретінде жоғарыда айтылып кеткен 2001 жылғы 11 қыркүйекте ислам лаңкестерінің Нью-Йорк қаласындағы «Бүкіләлемдік сауда орталығының зәулім ғимараттарына жасаған шабуылдары дәлел. Тіптен АҚШ империялық қуатының символы, Американың Қорғаныс министрлігі орналасқан Пентагонның өзі соққыға қарсы тұра алмады. Бір ұшақ Пентагон үйін нысанаға алып жарылды. Бірер сағатта лаңкестер үш ұшақты алған нысаналарына соқтықтырып мақсаттарын орындады. Бір ғана террористік әрекеттің салдарынан бірнеше мың адам құрбан болды [5].

Яғни әлемдегі саяси күрес барда, трансұлттық олигархиялық топтардың мүдделері барда, жекелеген мемлекеттердің империялық саясаты барда лаңкестік қайталана береді. Бірде бір автомат, бір де бір оқ, бір грамм динамит бөтен адамдар қолына түспеуі керек. Мысалы, Бесландағы мектепті басып алған террористер қаруды Ингушетияның ішкі істер министрлігі қару-жарақ қоймасынан алған деген деректер бар. Сондықтан қару қоймаларындағы күзет пен тәртіпті күшейту терроризмнен сақтанудың бір жолы.

Терроризм тек саяси бағдарлама немесе идеология емес, тактика екенін есте ұстаған жөн. Әрине, лаңкестерді жоюға болады және қажет, террористік шабуылдардың алдын алу үшін шаралар қабылдау қажет. Бірақ халықаралық терроризммен күресу үшін бір ұлы державаның немесе тіпті жоғары дамыған мемлекеттер тобының күш-жігері жеткіліксіз екенін есте ұстаған жөн. Қазіргі әлемнің жаһандық проблемасы ретінде халықаралық терроризмді жеңу көптеген мемлекеттер мен бүкіл әлемдік қоғамдастық халықтарының ұжымдық және үйлесімді күш-жігерін талап етеді.

Терроризм және экстремизм өздерінің қылмыстық мақсаттарын орындау үшін барлық объектілерді пайдаланады, соның ішінде әлемде ең қымбат - адам өмірін, оның денсаулығын және қоғамдағы күнделікті іс-қимылды жою болып табылады [6].

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметова Л.С., Веревкин А.В., Лифанова Т.Ю. Терроризм и экстремизм: история, теория и практика вопроса. Учебное пособие.- Астана, 2011.- 204 с.
2. Рахманов Қ. Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы. Оқулық. Алматы: - «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару». 2015 . - 317 б.
3. Байғабылұлы Е. Ядролық зұлмат. Оқулық. - Алматы: Қазығұрт, 2012.- 304 б.
4. Айталы А. Экстремизм:себептер мен салдарлар. Егемен Қазақстан. - 2016. - № 130. - 09 шілде. - 5 б. ISSN
5. Төлеев М. Халықаралық терроризм Орталық Азия елдерінде төнетін қауіп-қатер ретінде қазіргі заманның геосаясаты мен жаһандану контексінде зерттеу. Монограф. - Алматы: Нур-Принт, 2015.- 185 б.
6. Құрманғали Е.Қ. Орта Азия аумағындағы діни экстремизм ерекшеліктері және алғышарттары. «Ұлттық қауіпсіздіктің жаһандық сын-қатерлеріне қарсы тұру мәселелері»: Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары.- Алматы, 2013.- Б.197

УДК 336.85
А19

Ажиханов Б.Б.,

*Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика,
Казахстан, г.Алматы, e-mail: bolat137@mail.ru*

Нурманов Б.Н.

*Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика,
Казахстан, г.Алматы*

ПЕРВИЧНОЕ ПУБЛИЧНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ АКЦИЙ (IPO): ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И МЕХАНИЗМ ПРОВЕДЕНИЯ

Аннотация: Первичное публичное размещение акций (Initial Public Offering - IPO) является одним из перспективных механизмов привлечения долгосрочного инвестиционного капитала для компаний во многих странах мира. Именно IPO становится в последние годы основным инструментом привлечения финансовых средств, как для начинающих, так и устоявшихся компаний, так как практическое использование данного механизма позволяет эмитенту находить инвестиционные ресурсы в условиях недостаточного уровня капитализации компаний и дефицита инвестиционного капитала.

Ключевые слова: Инвестиционный банк, размещающий акции на бирже, первичные публичные размещения акций, вторичное размещения акций, Лондонская Фондовая Биржа, Казахстанская Фондовая Биржа.

АКЦИЯНЫ БАСТАПҚЫ ЖАРИЯЛЫ ОРНАЛАСТЫРУ (IPO): ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ МЕН ӨТКІЗУ МЕХАНИЗМІ

Түйіндеме: Экономикалық дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, банкілік несиелендірудің жоғары деңгейінің өзі экономиканың нақты секторынан болып отырған ақшалай ресурстарға деген сұранысты толығымен қанағаттандыра алмай отыр. Қазақстанда инвестициялық капиталға деген сұраныс кейінгі жылдары банкілік дағдарыс пен отандық банкілердің несиелендіру қарқынының баяулауына орай едәуір артып кетті, бұл IPO-ны отандық экономикалық ғылымның алдында тұрған ең өзекті міндеттердің бірі ретінде зерттеу мен дамытудың қажеттігі жайлы айтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: банк жүйесі, жай акциялар, сатып алу міндеттемесі бар акциялар, биржалық сауда, биржалық баға, Лондон қор биржасы, Қазақстан қор биржасы.

INITIAL PUBLIC OFFERING (IPO): ECONOMIC ESSENCE AND MECHANISM OF HOLDING

Annotation: Due to the rapid growth of the economies of developing countries and formation of their stock markets more companies use Initial Public Offering (IPO) as one of the main tools in raising the additional capital. Thus, the increasing popularity of this financing product determines the choice of the IPO as a research subject of the thesis, as well as the relevance of research in this area.

The experience of economically developed countries shows, that even a maturity of bank lending does not fully meet the demand for financial arising from the real economy sector. In Kazakhstan, the demand for investment capital has increased significantly in recent years, due to the bank crisis and a slowdown in lending by domestic banks that allows to suggest the need to study and development of the IPO as one of the most pressing problems facing the domestic economic science.

Key words: bank, banking, initial public offering (IPO) , primary public offering (PPO) , secondary public offering (SPO) , London Stock Exchange (LSE) , Kazakh Stock Exchange (KASE).

Одной из центральных проблем экономической системы рыночного типа является обеспечение процесса воспроизводства инвестиционными ресурсами, необходимых в нужном объеме и определенные сроки. Инвестиционный капитал лишь частично формируется, благодаря собственным сбережениям предприятий. Так как большинство компаний начинают свою деятельность как небольшие предприятия, организованные несколькими инвесторами (частными лицами, венчурными инвестиционными фондами, производственными компаниями и др.) и находящиеся в их собственности, на определенном этапе такая форма существования предприятия становится фактором, сдерживающим его дальнейшее развитие. Дальнейший рост практически невозможен без дополнительного капитала, направляемого на пополнение оборотных средств, технологическое развитие, финансирование слияний и поглощений, расширение рынка и другие цели [1,с.24].

Одной из центральных проблем экономической системы рыночного типа является обеспечение процесса воспроизводства инвестиционными ресурсами, необходимых в нужном объеме и определенные сроки. Инвестиционный капитал лишь частично формируется, благодаря собственным сбережениям предприятий. Так как большинство компаний начинают свою деятельность как небольшие предприятия, организованные несколькими инвесторами (частными лицами, венчурными инвестиционными фондами, производственными компаниями и др.) и находящиеся в их собственности, на определенном этапе такая форма существования предприятия становится фактором, сдерживающим его дальнейшее развитие. Дальнейший рост практически невозможен без дополнительного капитала, направляемого на пополнение оборотных средств,

технологическое развитие, финансирование слияний и поглощений, расширение рынка и другие цели [1, с 51].

Одним из наиболее перспективных и популярных способов привлечения дополнительных средств является первичное публичное размещение или Initial Public Offering (IPO). Необходимо отметить, что данный инструмент привлечения дополнительного капитала приобретает особое значение в условиях увеличения рыночной конкуренции и развивающихся рынков, когда резкий рост компании возможен только за счет привлечения значительного стороннего капитала.

Одной из центральных проблем экономической системы рыночного типа является обеспечение процесса воспроизводства инвестиционными ресурсами, необходимых в нужном объеме и определенные сроки. Инвестиционный капитал лишь частично формируется, благодаря собственным сбережениям предприятий. Так как большинство компаний начинают свою деятельность как небольшие предприятия, организованные несколькими инвесторами (частными лицами, венчурными инвестиционными фондами, производственными компаниями и др.) и находящиеся в их собственности, на определенном этапе такая форма существования предприятия становится фактором, сдерживающим его дальнейшее развитие. Дальнейший рост практически невозможен без дополнительного капитала, направляемого на пополнение оборотных средств, технологическое развитие, финансирование слияний и поглощений, расширение рынка и другие цели .

Одним из наиболее перспективных и популярных способов привлечения дополнительных средств является первичное публичное размещение или Initial Public Offering (IPO). Необходимо отметить, что данный инструмент привлечения дополнительного капитала приобретает особое значение в условиях увеличения рыночной конкуренции и развивающихся рынков, когда резкий рост компании возможен только за счет привлечения значительного стороннего капитала.

Термин IPO (Initial Public Offering) в переводе с английского означает первичное (первоначальное) публичное размещение (предложение) акций компании на публичных рынках. Другими словами при проведении IPO компания-эмитент впервые привлекает внешних инвесторов и тем самым превращается из закрытой компании, когда акции были распределены только среди закрытого круга акционеров, в открытую компанию.

Необходимо отметить, что термин IPO может использоваться в отношении первичного публичного размещения любых ценных бумаг (акций, облигаций, паев и депозитарных расписок). Однако в практике мирового инвестиционного сообщества понятие IPO применяется главным образом в отношении акций.

В казахстанских нормативных актах термин «первичное публичное размещение акций или IPO» отсутствует. Однако Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года, № 461-ІІ «О рынке ценных бумаг» [2] предусматривает определение таких формулировок, как: размещение эмиссионных ценных бумаг — продажа ценных

бумаг на первичном рынке ценных бумаг; при этом под первичным рынком ценных бумаг понимается размещение объявленных эмитентом эмиссионных ценных бумаг (андеррайтером или эмиссионным консорциумом), за исключением дальнейшего размещения эмитентом ранее выкупленных им эмиссионных ценных бумаг на вторичном рынке ценных бумаг.

Таким образом, если проводить параллель между зарубежной терминологией и казахстанским законодательством, то отечественное законодательство понимает под IPO первичное публичное размещение акций, которое в зарубежной практике трактуется как Primary Public Offering (PPO). Следовательно, если рассуждать о понятии "чистое" IPO с точки зрения казахстанского законодательства и привлечения эмитентом капитала, то это может быть только первичное публичное размещение акций (PPO), поскольку в случае проведения вторичного публичного размещения акций (SPO) доход получают акционеры, а не сама компания-эмитент. Исходя из вышесказанного, можно отметить, что в рамках формулировки "публичное размещение ценных бумаг" могут рассматриваться как IPO так и PPO.

В ходе определения термина IPO также используются такие определения, как «первичное публичное предложение» и «первичное публичное размещение», которые зачастую понимаются как IPO. На самом же деле термин "публичное предложение" гораздо более емкий. Первичное публичное размещение — один из способов проведения IPO, при котором эмитент предлагает неограниченному кругу лиц размещаемый путем открытой подписки дополнительный выпуск своих ценных бумаг [3 с.148].

Автор серии публикаций по рынку IPO в России П. Г. Гулькин трактует термин IPO именно как "первичное публичное предложение" и дает ему следующее определение: первичное публичное предложение акций (IPO) – это процесс размещения обыкновенных или привилегированных акций на открытом биржевом рынке, впервые предпринимаемый компанией, с целью привлечения дополнительных инвестиций в акционерный капитал компании. При этом происходит смена организационно-правового статуса компании и она из частной компании закрытого типа преобразуется в открытую и публичную. Участниками этого процесса являются эмитенты, инвесторы, посредники и фондовая биржа [4с.17].

В тоже время один из ведущих российских экспертов по корпоративным финансам и автор ряда научных публикаций в области первичного рынка ценных бумаг А.В. Лукашов понимает под термином IPO именно "первичное публичное размещение" акций, которое он определяет как одновременно и канал для получения молодыми компаниями нового капитала, и как способ для первоначальных инвесторов выйти из участия в капитале и реализовать прибыль на свои инвестиции [5с.54].

Американские ученые Дж. Риттер и И. Уелш дают следующее определение IPO: первичное публичное предложение (IPO)–способ привлечения инвестиций

посредством продажи ценных бумаг на открытый биржевой рынок в ожидании роста ликвидности, предпринимаемый впервые. [бс.179].

Таким образом, термин первичное публичное предложение толкуют более широко, подразумевая под ним IPO вообще. Это связано с тем, что некоторые исследователи и практики иногда рассматривают публичное размещение дополнительного выпуска ценных бумаг (акций) как классическое IPO, а иные способы как отклонения от "классической" модели.

В данном исследовании предлагается следующее развернутое определение: IPO – первое публичное размещение акций определенного эмитента, адресованные неограниченному кругу лиц, и осуществляемые в процессе дополнительного выпуска акций путем открытой подписки или в процессе их публичного обращения на торгах фондовых бирж и иных организаторов торговли на рынке. При этом, в данной работе под термином IPO первичное публичное предложение акций понимается наравне с первичным публичным размещением акций.

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ IPO С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЗНАЧИМОСТИ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ.

Рассматривая экономическую сущность IPO необходимо отметить, что данный инструмент финансирования выполняют важные макроэкономические функции.

Одной из центральных проблем экономической системы рыночного типа является обеспечение процесса воспроизводства инвестиционных ресурсов, которые необходимо получить в необходимом объеме и определенные сроки. Инвестиционный капитал лишь частично формируется, благодаря собственным сбережениям предприятий. Таким образом, IPO выполняет функцию стимулирования экономического роста путем привлечения нового капитала и долгосрочных инвестиций в экономику.

IPO также способствует структурной перестройке промышленности и экономики в целом. Массовое проведение IPO позволяет осуществлять перелив капитала в промышленность, развивать новые отрасли. IPO - это привлечение долгосрочных ресурсов в реальный сектор экономики, и прежде всего в промышленный сектор. Если рассматривать отраслевую структуру IPO казахстанских компаний за рубежом, то видно, что на западных рынках размещались в основном компании добывающих секторов экономики.

IPO выполняет функцию сдерживания инфляции, поскольку является не только эффективным инструментом привлечения капитала, но и новым привлекательным инструментом для инвестирования свободных денежных средств, то есть у инвесторов или экономических агентов, выступающих в экономике одновременно в качестве инвесторов, и потребителей, появляется дополнительный стимул перераспределения общего объема средств,

находящихся в их собственности от потребления в пользу инвестирования. Поэтому данный фактор является фактором ограничения инфляции. Более того, опыт зарубежных стран свидетельствует, что именно фактор инвестиций оказывает наиболее существенное воздействие на темпы инфляции в западных странах в последние годы. Чем больше объем инвестиций - тем ниже уровень инфляции.

Другой важнейшей функцией IPO является развитие и повышение капитализации фондового рынка. Проведение первичных размещений акций - одно из основных условий развития фондового рынка, повышения его ликвидности и капитализации, увеличения оборота торгов и количества торгуемых инструментов. Например, за последние годы самыми крупными фондовыми биржами признаны китайские биржи - Гонконгская и Шэньчженьская, которые превзошли Нью-Йоркскую и Лондонскую фондовые биржи, именно благодаря многочисленным IPO китайских компаний.

Важной функцией IPO является функция перераспределения капитала внутри экономики и тем самым стимулирования роста экономики. В период стабильного экономического роста, как правило, происходит переток капиталов из инструментов с более низкой доходностью и риском (например, государственные облигации) в более рискованные и доходные ценные бумаги (акции). При этом приток капитала на первичный рынок акций способствует росту фондовых индексов и капитализации. Тем самым формируется следующий взаимосвязанный процесс: экономический рост — повышение привлекательности акций прибыльных компаний — приток капиталов на фондовый рынок — рост курсовой стоимости акций — улучшение условий привлечения новых инвестиций (посредством дополнительных эмиссий и IPO) — усиление экономического роста.

IPO также способствует развитию инновационных проектов и компаний. Развитие рынка IPO содействует развитию инновационной отрасли и венчурного финансирования, так как создает эффективный способ выхода венчурного инвестора из бизнеса. Между IPO и инновационным инвестированием существует прямая взаимосвязь. Поскольку IPO является завершающей стадией замкнутого инвестиционного цикла, существующих в странах с развитой экономикой. При этом венчурный капитал в состоянии успешно развиваться только, если венчурный инвестор имеет возможность "выходить" из своих портфельных компаний через первоначальное публичное предложение их акций на фондовом рынке. Выход компаний на биржу, иными словами, преобразование ее из закрытой частной фирмы в открытую акционерную компанию - один из путей выхода венчурного инвестора из нее, заключительная стадия процесса венчурного инвестирования.

Основные преимущества IPO и анализ экономических эффектов от IPO для компаний эмитента.

С точки зрения институциональной экономической теории, каждая организационно - правовая форма обладает сравнительными преимуществами и

недостатками, позволяющими ей успешно конкурировать и взаимодействовать с другими организациями.

Если сравнивать организации по критерию открытости, то основное сравнительное преимущество организаций закрытого типа состоит в концентрации инструментов контроля и управления. Дополнительно можно отметить существенно меньшую зависимость компаний такого рода от конъюнктуры фондовых рынков. Соответствующая форма хороша для сравнительно небольших предприятий, функционирующих на стабильных рынках с умеренным уровнем конкуренции, не планирующих осуществлять активную экспансию в ближайшем будущем. Кроме того, концентрация собственности в руках узкого круга лиц дает организации определенные гарантии защиты от нежелательных слияний и поглощений [7].

Сравнительные преимущества акционерных обществ открытого типа сводятся к возможности более активного использования внешних источников финансирования, привлекаемых, в частности, в форме долгосрочных инвестиций. Практика показывает, что выбор в пользу второго варианта, как правило, осуществляется предприятиями, работающими в условиях острой конкуренции, применяющих агрессивные конкурентные стратегии, ориентированные на рыночную экспансию. Именно к таким компаниям относятся Казахмыс, Казмунайгаз, ENRC – казахстанские компании, успешно осуществившие первичное публичное размещение своих акций на западном фондовом рынке. Такого рода компании остро нуждаются в возможности мобилизации капитала в целях конкурентной борьбы. IPO для данных компаний - удобный инструмент, позволяющий реализовать институциональные преимущества организации открытого типа.

Во многих странах размещение акций на фондовой бирже является одним из основных инструментов финансирования дальнейшего развития компании и рассматривается как эффективный способ привлечения капитала с множеством положительных характеристик. Однако необходимо отметить, что выход компании на публичный рынок сопровождается определенными трудностями и проблемами, например, резкие падения котировок компаний и снижение капитализации, потеря контроля над компанией, необходимость публичного раскрытия информации, что делает компанию информационно более открытой для конкурентов, а также требует дополнительных затрат, связанных с раскрытием информации, ужесточения требований к корпоративному управлению.

Таким образом, IPO дает множество преимуществ и открывает огромные возможности, однако, цена, которую необходимо за это заплатить, может быть существенной. Большинство исследователей и практиков сходятся во мнении, что положительные экономические эффекты от статуса публичной компании значительно перевешивают негативные стороны.

Компании, прошедшие IPO, приобретают реальную рыночную капитализацию. Бизнес при этом становится таким же ликвидным товаром, как и другие виды

биржевых активов, а собственники получают возможность совершенно объективно оценивать величину, размер и текущую стоимость принадлежащего им имущества. При этом собственники бизнеса могут быстро реализовать свои акции на фондовой бирже, так как при наличии котировок продажа занимает значительно меньше времени и требует меньших формальностей по сравнению с реализацией корпоративных бумаг частных компаний. В целом наличие объективной оценки стоимости компании важно в следующих ситуациях:

1) Расширение бизнеса посредством слияний или поглощений. Участники процесса имеют независимый механизм оценки, что облегчает переговорный процесс. Кроме того, оплата часто проводится не наличными, а акциями. Для частной компании сложно оплачивать покупку акциями, поскольку затруднено определение их реальной стоимости.

2) Желание первоначального владельца диверсифицировать свои активы и перевести часть акций в наличные деньги.

3) Возможность использовать акции как залог для получения займа. Текущая стоимость акций, их ликвидность определяют условия получения дополнительных средств. Кроме того, использование акций в качестве залога для получения средств гораздо более выгодно для собственников, чем их продажа, так как в последнем случае возрастает вероятность потери контроля над бизнесом.

Механизм реализации первичного публичного размещения акций.

Первичное публичное предложение - достаточно сложный процесс, в котором кроме непосредственно самого эмитента участвуют многочисленные организаторы размещения, а также рынок в лице инвесторов, осуществляющих сделки купли-продажи с акциями компании.

Таким образом, можно выделить три большие группы участников процесса IPO, прямо или косвенно взаимодействующие в процессе публичного предложения (рисунок 1).

Рисунок 1. Участники процесса IPO

Главные цели компании в IPO – привлечение долгосрочных финансовых ресурсов в максимальном объеме, создание и поддержание статуса публичной компании, а также минимизация издержек на подготовку и проведение IPO.

Главная цель потенциального инвестора – получение максимального дохода в перспективе при минимальном риске, диверсификация инвестиционного портфеля, в связи с этим во время подготовки и проведения IPO для инвестора наиболее важным является круг проблем, связанных с точной оценкой перспектив эмитента, рыночных и специфических рисков.

Главная цель организаторов – проведение успешного IPO, результаты которого удовлетворили бы как самого эмитента, так и инвесторов, получивших новые акции, и получение максимального вознаграждения за организацию.

Одним из главных принципов IPO является принцип последовательности, т.е. для выхода на публичный рынок компания должна пройти ряд последовательных процедур, которые могут потребовать значительных материальных и временных затрат. Как правило, решение о проведении IPO принимается задолго до IPO, а процесс подготовки компании к публичному статусу может занять до нескольких лет.

Во-первых, ей предстоит подготовить себя к публичному статусу и сформировать команду, членами которой, как правило, являются инвестиционные банки, юридические фирмы, PR-агентства, то есть все, кто будет принимать участие в выводе компании на биржу.

Вышеперечисленные последовательные процедуры, являющиеся основными элементами механизма IPO, приведены на рисунке 2

Рисунок 2. Взаимосвязь между элементами механизма IPO

В заключений необходимо отметить что, проведенный анализ механизма выхода компании на рынок IPO первичного публичного размещения акций позволяет сделать вывод, что его элементы универсальны, т.е. приведенные на рисунках 1 и 2 последовательность действий и состав участников процесса выхода компании на биржу стандартны вне зависимости от размеров компании и географического размещения рынка

Список использованной литературы :

1. Жуйриков, К.К Менеджмент и предпринимательство. Учебник. Алматы 2016. 385с.
2. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года "О рынке ценных бумаг".
3. Баймуратов У. Инвестиции и инновации: нелинейный синтез. Том 3. Алматы 2005.
4. Гулькин П.Г., Теробынькина Т.А. Оценка стоимости и ценообразование в венчурном инвестировании и при выходе на рынок IPO //Аналитический центр Альпари. – 2017. - С. 17.
5. Лукашов А. В. IPO на зарубежных биржах //Консультант. – 2020. - № 7. - С. 54-57.
6. Ritter J.R., Welch I. A Review of IPO Activity, Pricing, and Allocations //Journal of Finance. – 2019. - Vol. LVII. - P. 179–182.
7. Лондонская фондовая биржа www.londonstockexchange.com

УДК

Айтхожин К.К.

з.г.д., профессор

*Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Д.А.Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясы, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru*

Тарап Ж.Д.

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

*Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық
заң академиясы. e-mail: tarap79@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ

Аннотация. Конституциялық-құқықтық режим-бұл Қазақстан Республикасындағы конституциялық қатынастардың ерекше саяси-құқықтық

режимі, мемлекеттің тыныс-тіршілігі үшін негіз қалаушы қоғамдық қатынастардың реттелу жай-күйінің көрсеткіші және олардың тиісті қорғалуын қамтамасыз ету. Конституциялық-құқықтық режим елдегі саяси, құқықтық және өзге де процестерді ұйымдастыру мен басқаруды қамтамасыз етуге бағытталған, мемлекеттің саяси-құқықтық саясатын білдіреді, мемлекет пен қоғам құрылымының маңызды негіздерінің мызғымастығының құқықтық негіздерін белгілейді. Біртұтас және тиімді конституциялық-құқықтық режимді қалыптастыру конституциялық құқық бұзушылық үшін басталатын саяси-құқықтық жауапкершіліктің ерекше түрі ретінде Конституциялық жауапкершілік түрінде Конституциялық қорғау тетіктерін жасамау мүмкін емес.

Түйінді сөздер: Конституция, құқық, саясат, конституциялық реттеу, конституциялық реттеу тетігі, конституциялық-құқықтық режим, саяси режим, конституциялық заңдылық.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ РЕЖИМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Конституционно-правовой режим – это особый политико-правовой режим конституционных отношений в Республике Казахстан, показатель состояния урегулированности основополагающих для жизнедеятельности государства общественных отношений и обеспеченности их соответствующей охраной. Конституционно-правовой режим направлен на обеспечение организации и управления политическими, правовыми и иными процессами в стране, выражает политико-правовую политику государства, устанавливает правовые основы незыблемости важнейших устоев устройства государства и общества. Формирование целостного и эффективного конституционно-правового режима невозможно без создания механизмов конституционной защиты в виде конституционной ответственности, как особого вида политико-правовой ответственности, наступающего за конституционное правонарушение.

Ключевые слова: Конституция, право, политика, конституционное регулирование, механизм конституционного регулирования, конституционно-правовой режим, политический режим, конституционная законность.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGIME OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. The constitutional and legal regime is a special political and legal regime of constitutional relations in the Republic of Kazakhstan, an indicator of the state of regulation of the social relations fundamental to the life of the state and their provision with appropriate protection. The constitutional and legal regime is aimed at ensuring the organization and management of political, legal and other processes in the country, expresses the political and legal policy of the state, establishes the legal

foundations of the inviolability of the most important foundations of the structure of the state and society. The formation of an integral and effective constitutional and legal regime is impossible without the creation of mechanisms of constitutional protection in the form of constitutional responsibility, as a special type of political and legal responsibility that occurs for a constitutional offense.

Keywords: Constitution, law, politics, constitutional regulation, mechanism of constitutional regulation, constitutional and legal regime, political regime, constitutional legality.

Конституциялық реттеу тетігін, оның қолданылу ерекшеліктерін зерттеу оның тиімділігі қоғамдық қатынастарды пәрменді құқықтық реттеу үшін мемлекет пайдаланатын құқықтық нысандар мен құралдардың нысаналы, жүйелі және ұйымдастырушылық әсеріне байланысты екенін көрсетеді. Осыған байланысты конституциялық реттеуде оның әлеуметтік маңызды және мазмұнды жақтарын, әлеуметтік процестерге әсер ету ерекшелігін, реттелетін қоғамдық қатынастардың динамикасын сипаттайтын бірқатар принциптік белгілер мен ерекшеліктер бар.

Конституциялық реттеудің аса маңызды белгілеріне жиынтық іс-әрекет нәтижесінде Конституциялық реттеудің барлық элементтерінің, сондай - ақ осы тетіктің, конституциялық - құқықтық режим - Қазақстан Республикасындағы конституциялық қатынастардың ерекше саяси-құқықтық режимінің жұмысын қамтамасыз ететін құралдар мен жағдайлардың жасалуын жатқызуға болады.

Конституциялық-құқықтық режим Конституциялық реттеудің маңызды әлеуметтік-саяси нәтижелерінің бірі, мемлекеттің тыныс-тіршілігі үшін негіз қалаушы қоғамдық қатынастардың реттелуі мен жай-күйінің және олардың тиісті қорғалумен қамтамасыз етілуінің көрсеткіші болып табылады. Сонымен бірге, Конституциялық-құқықтық режим-бұл мемлекеттің жалпы саяси режимінің органикалық бөлігі, ол саяси билікті жүзеге асыру әдісінің, билік органдарының қызмет әдістерінің нақты сипаттамасы болып табылады. Сонымен қатар, саяси режим Конституциялық заңға көбірек әсер етеді, оның нормаларының шындық дәрежесін анықтайды. Сондықтан конституциялық құқықтың саяси жүйемен өзара әрекеттесуі әр елдегі саяси динамиканы анықтайды, «барлық саяси күштердің конституциялық құқықты дамытуға деген терең қызығушылығының себебін» түсіндіреді [1, 17 б.].

Саяси-құқықтық әдебиеттегі саяси режим белгілі бір нормаларды ұстануды көздейтін әлеуметтік организмнің өмірлік белсенділігін қамтамасыз ететін тәртіп, ережелер мен нормалардың жиынтығы деп түсініледі. Демек, саяси режим заңды сипатқа ие, ол қоғам мен мемлекет өмірінің барлық аспектілеріне, оның ішінде заңды өмірге анықтайтын әсерін нормативтік реттеуде көрінеді [2, 11 б.]. Осыған байланысты саяси қатынастардың барлық субъектілерінің қызметін, саяси және басқарушылық шешімдерді қабылдау мен орындаудың маңызды жағын, қоғамдағы саяси өмірдің жалпы бағытын анықтайтын саяси режим конституциялық-құқықтық режимнің негізгі ерекшеліктерін, іргелі

негіздерін тікелей анықтайды және оның мызғымастығын қамтамасыз етудің маңызды құралдарын жинақтайды.

Сонымен бірге Конституциялық-құқықтық режим елдегі құқықтық режимнің өзегін білдіреді. Құқықтық әдебиетте құқықтық режим *«құқықтық реттеу әдістеріне, оның түрлеріне сәйкес құқықтық құралдардың тұтас кешенін біріктіретін терең, мазмұнды құқықтық құбылыс»* деп түсініледі [3, 337 б.].

Сондықтан құқықтық режим құқықтық құралдардың белгілі бір кешенін бір құрылымға біріктіретін құқықтық құралдардың жалпы арсеналында кеңейтілген блок ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, белгілі бір арнайы мәселелерді шешуде құқықтық құралдарды тиімді пайдалану көбінесе тиісті мәселені шешу үшін оңтайлы құқықтық режимді таңдау, оны осы мәселенің ерекшелігіне және реттелетін қоғамдық қатынастардың мазмұнына сәйкес шебер пысықтау болып табылады [3, 335 б.].

Осыған байланысты, С.С. Алексеев *«құқық жүйесін зерттеу кезінде әр саланың өзіндік реттеу режимі бар екендігі және саланың құқықтық ерекшелігі шоғырланған кезде, қарастырылып отырған тұжырымдама құқықтық шындықтың анықтайтын, түйінді жақтарын білдіретіні белгілі болды»* [3, 334 б.].

Конституциялық-құқықтық режим сондай-ақ конституциялық реттеу объектісін құрайтын және құқықтық медиацияның ерекше нысандарын және осы қатынастарға әсер ету әдісін, қоғамдық қатынастарды ұйымдастырудың өзіндік құқықтық құралдарын талап ететін қоғамдық қатынастардың сипатымен алдынала анықталған. Мысалы, бұл конституциялық-құқықтық режим:

- конституциялық реттеу тетігінің және осы тетікке ықпал ететін бірқатар әлеуметтік факторлардың оңтайлы қолданылуы нәтижесінде қол жеткізілетін негіз қалаушы қоғамдық қатынастардың жай-күйі (өмір сүру тәсілі);

- қазақстандық қоғамның саяси, экономикалық, құқықтық және әлеуметтік-рухани жүйесінің даму деңгейі;

- қазақстан қоғамының басты әлеуметтік құндылықтарының конституциялық мәртебесі;

- Қазақстан Республикасының халқына тиесілі демократиялық мемлекеттік билікті білдіретін мемлекеттік органдарды ұйымдастыру және олардың жұмыс істеуі;

- жеке бас бостандығының өлшемі, жеке адамның конституциялық мәртебесінің көлемі мен нақты мазмұны, оның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау мен қорғаудың қамтамасыз етілуі;

- қайтымсыз сипаты бар елде кезең-кезеңімен демократияландырудың жалпы процесі;

- қазіргі жағдайдағы Қазақстан Республикасының құқықтық дамуының негізгі бағыттары;

- Қазақстандағы негізгі қоғамдық қатынастарды қорғау және қорғау деңгейі.

Конституциялық реттеу Қазақстан Республикасының саяси және әлеуметтік-экономикалық құрылымының маңызды жақтарын, ондағы жеке адамның жағдайын белгілейтін қоғамдық қатынастардың саяси-құқықтық режимінің негізгі параметрлерін айқындайды. Көріп отырғаныңыздай, *«конституционализмді қолдану өрісі қоғамдық өмірдің жеке салалары немесе жақтары емес, тұтастай алғанда қоғам оның барлық көріністерінің жиынтығы. Яғни, конституционализм-әлеуметтік реттеудің барлық құралдарынан белгілі бір мазмұнды талап ететін, барлық басқа саяси және құқықтық режимдерде анықталуын көздейтін, бірақ сонымен бірге оны салалық құқықтық реттеушілермен толықтырмай, қоғамдық процестердің барысын тікелей анықтауға қабілетті метарежим»* [4, 11-12 б.].

Сондықтан, реттеу әдісі мен қамтамасыз ету құралдары бойынша Конституциялық режим құқықтық, ал мазмұны бойынша – әлеуметтік-саяси режим болып табылады. Конституциялық-құқықтық режим мақсатты сипатқа ие, өйткені ол, сайып келгенде, елдегі әлеуметтік, саяси, құқықтық және өзге де процестерді ұйымдастыру мен басқаруды қамтамасыз етуге бағытталған, мемлекеттің ғылыми негізделген саяси-құқықтық саясатын білдіреді, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік және қоғамдық құрылымының маңызды негіздері мен институттарының мызғымастығының құқықтық негіздерін белгілейді.

Бұл ретте Конституциялық режим Конституциялық қатынастарды құқықтық ретке келтірудің өзінше бір мінсіз моделі ғана емес, сондай-ақ конституциялық нормалардың әлеуметтік тәжірибеге енгізілген, мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктердің қызметіне, азаматтардың мінез-құлқына қай шамада кіргенінің көрсеткіші де болып табылады.

Көріп отырғаныңыздай, конституциялық-құқықтық режим конституциялық заңдылық ұғымымен тығыз байланысты, бірақ онымен шектелмейді. Конституциялық заңдылық конституциялық-құқықтық режимнің қолданылуының басты шарты және сонымен бір мезгілде Мемлекеттік органдардың және конституциялық-құқықтық қатынастардың басқа да субъектілерінің құқық шығармашылығы, құқық қолдану және құқық қорғау қызметінде оның мүлтіксіз сақталуына кепілдік болып табылады. Конституциялық-құқықтық режим санаты өзінде қоғамдық қатынастарға құқықтың реттеушілік және саяси-бағдарлық әсерінің жоғары көрінісін шоғырландырады, тұтастай құқықтық реттеудің статистикалық және динамикалық мүмкіндіктерін синтездейді, Конституция мен конституциялық заңнаманың реттеушілік энергиясын жинақтайды.

Ең алдымен, конституциялық-құқықтық режим Қазақстанда демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттілікті құру мақсатында оларды нысаналы дамыту мақсатында қоғамдық қатынастарға ықпал ету тәсілі болып табылатынын атап өту маңызды. Тиісінше, конституциялық-құқықтық режим елдің әлеуметтік дамуының өзіндік векторын анықтайды, оған сәйкес мемлекеттік билік жұмыс істейді. Сондықтан бұл режим мемлекеттік билікті іске

асыру механизмімен, мемлекеттің Негізгі заңының нормаларына негізделген өз мақсаттарына қол жеткізумен толық байланысты.

Конституциялық-құқықтық режимнің қолданылу аясы Жоғары заңнамалық деңгейде нормативтік-құқықтық реттеу нысанасымен айқындалады. Сонымен бірге, Конституциялық-құқықтық режимнің ықпал ету аймағы неғұрлым кең, өйткені ол елдегі саяси, әлеуметтік және басқа процестерге шешуші әсер етеді және сол арқылы құқық жүйесінде салалық құқықтық режимдердің қалыптасуына әсер етеді. Құқықтық режимдер иерархиясында конституциялық-құқықтық режим ең жоғарғы сатыға ие, өйткені ол жалпы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің бастапқы принциптерін қамтиды, елдің құқықтық жүйесінің демократиялық келбетін белгілейді, құқықтық қатынастар субъектілерінің мінез-құлқы мен қызметі үшін маңызды нұсқауларды қамтиды.

Конституциялық-құқықтық режимнің құрылымы белгілі көп өлшемділікпен сипатталады, бұл әлеуметтік қатынастардың гетерогенді сипатына, оларды реттеудің әртүрлі деңгейіне, оның әрекет ету шеңберіне кіретін қатынастардың әртүрлі жалпылама деңгейіне байланысты. Конституциялық-құқықтық режим конституциялық заңнаманың ықпал ететін мүмкіндіктерінің ішкі құқықтық ерекшелігін білдіретіндіктен, бұл режимнің маңызды компоненттерінің бірі ел дамуының заңнамалық негізін құрайтын түпкі негіз ретінде әрекет ететін республиканың мемлекеттік құрылымының Конституциялық принциптері болып табылады. Елдің мемлекеттік және қоғамдық құрылымының Конституциялық принциптері іс-әрекеттің әмбебап сипатына ие және Қазақстан Республикасының қоғамдық және мемлекеттік өмірінің барлық салаларына қолданылады. Бұл ретте Конституциялық-құқықтық режимнің мақсатты және мазмұнды бағытын айқындау, оның тұрақтылығын қамтамасыз ету кезінде конституциялық қағидаттар негізгі жүктемеге ие болады.

Конституциялық реттеу нысанасы Конституциялық ықпал ету субъектілері мен объектілерін сипаттау арқылы конституциялық-құқықтық режимде нақтыланады. Ең алдымен, конституциялық-құқықтық режимнің маңызды құрылымдық құрамдас бөлігі конституциялық-құқықтық қатынастар субъектілерінің заңдық жағдайы, олардың заңдық байланыстарының ерекшеліктері, конституциялық құқықтар мен міндеттердің айқындылық дәрежесі, сондай-ақ конституциялық реттеу объектілерінің заңдық мәртебесі болып табылады [5, 50-51б.].

Бұл блокта аксиологиялық бағалау, атап айтқанда, құқықтық реттеу объектілері ретінде бекітілген әлеуметтік құндылықтардың иерархиясы, субъектілер арасындағы байланыстардың әлеуметтік маңыздылығы және т. б. үлкен рөл атқарады. Осыған байланысты мемлекеттің ең жоғары құндылығы ретінде адамның конституциялық-құқықтық мәртебесіне, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының халықаралық-құқықтық стандарттарды сақтауы және мемлекет органдарының адам құқықтарымен құқықтық байланысын күшейту мақсатында елде Қазақстан Республикасы

ратификациялаған адам құқықтары туралы халықаралық актілердің іске асырылуына ғылыми талдау қажет. Өйткені, Конституциялық-құқықтық режим, ең алдымен, адам мен мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастың сипатын, адамның қоғамдағы жағдайын, оның құқықтары мен бостандықтарының нақты жай-күйін, азаматтардың мемлекеттік істерді басқаруға тартылу дәрежесі мен сипатын көрсетеді.

Конституциялық-құқықтық режимнің маңызды дербес құрамдас бөлігі конституциялық реттеу функцияларының нысаналы мақсаты болып табылады, өйткені ол ерекше әлеуметтік міндеттерді шешуге - халық билігі, гуманизм, әлеуметтік әділеттілік идеяларына негізделген елдің конституциялық құрылысының әлеуметтік, саяси және құқықтық ұйымдастырылуын реттеуге және осы қоғамдық қатынастарды конституциялық-құқықтық нысандар мен әдістер арқылы қорғауға арналған.

Конституциялық-құқықтық режимнің маңызды дербес құрамдас бөлігі конституциялық реттеу функцияларының нысаналы мақсаты болып табылады, өйткені ол ерекше әлеуметтік міндеттерді шешуге - халық билігі, гуманизм, әлеуметтік әділеттілік идеяларына негізделген елдің конституциялық құрылысының әлеуметтік, саяси және құқықтық ұйымдастырылуын реттеуге және осы қоғамдық қатынастарды конституциялық-құқықтық нысандар мен әдістер арқылы қорғауға арналған.

Осыған байланысты елдің құқықтық жүйесіндегі жағдайды түзету үшін мемлекеттің құқық шығармашылығы, құқық қолдану және құқық қорғау қызметінің сапасын жақсарту, сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік және рухани процестерге құқықтық әсерді күшейту жөнінде тұтас шаралар кешенін қабылдау қажет сияқты.

Осылайша, Конституциялық реттеудің нысаналы мақсаты оның ең маңызды қасиеттерін, оның ішінде елдің құқықтық жүйесін дамытудың стратегиялық және тактикалық міндеттерін, қоғамдық қатынастарға құқықтық ықпал етудің бағытын шоғырландырады және конституциялық реттеу әрекетінің шекарасын айқындайды. Нақ осы маңызды мән-жайды ескере отырып, конституциялық-құқықтық режимнің басқа да компоненттері қалыптастырылады, оның ерекшеліктерінің мазмұны айқындалады.

Қазақстан Республикасындағы конституциялық-құқықтық режимнің маңызды бөлігін оны қорғау, берілген параметрлерде осы режимді қолдайтын кепілдіктер жүйесі құрайды. Сонымен қатар, мұндай кепілдіктердің көпшілігі Конституциялық реттеу тетігінде жатыр. Оның әрекет ету процесінде конституциялық реттеу тетігі элементтерінің өзара кепілдігі жүреді, бұл кезде тетіктің бір буынының жұмыс істеуі оның басқа буындарының іске асырылуын анықтайды немесе олардың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Сонымен бірге, Конституциялық-құқықтық режимді дамыту мен нығайтуда мемлекет пен қоғам тыныс-тіршілігінің маңызды салаларына белсенді әсер ететін және өзінің мақсаты ретінде Қазақстан Республикасында демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттілікті құруға арналған

елдің бағытын сақтайтын әлеуметтік-саяси кепілдіктер шешуші рөл атқарады. Оларға, ең алдымен, елдің саяси жүйесінің жұмыс істеуінің демократиялық процестері, халықтың саяси және құқықтық мәдениетінің деңгейін, қоғамның саяси және құқықтық санасын үнемі арттыру жатады.

Осыған байланысты, халық үшін құқық қорғау органдары қызметінің ерекше сезімталдығын ескере отырып, құқық қорғау тәжірибесінің неғұрлым өзекті мәселелерінің бірі елдің құқық қорғау жүйесінде азаматтық бақылауды күшейту болып табылатынын атап өту қажет, оның қызметі ішкі ведомстволық мүдделерден азаматтардың құқықтары мен мемлекеттің мүдделерін қорғауға ауысуға тиіс. Жоғары халықаралық стандарттарға сай келетін жаңа құқық қорғау жүйесі, оның қызметіне қатаң парламенттік және азаматтық бақылау қажет, оның жұмыс сапасының критерийі азаматтардың сенімін арттыруға бағытталуға тиіс.

Сонымен бірге, елдің құқық қорғау жүйесінің ашықтығының жоқтығынан оның жай-күйіне сыни тұрғыдан жалпы баға беруді БАҚ және азаматтық қоғамның өзге де институттары, құқықтанушы ғалымдар ғана емес, мемлекеттік органдар да береді. Біріншіден, құқық қорғау органдарының қызметіндегі заңсыздықтың өсуі, қоғамдық және кәсіби санада құқық пен заңға нигилистік көзқарастың күшеюі, өкінішке орай, 2022 жылғы қаңтардың қайғылы күндерінде кеңінен көрініс тапқан құбылыс қоғамда үлкен алаңдаушылық тудырады.

Мұның бәрі халықтың құқық қорғау органдарына, ал олар арқылы жалпы билікке деген сенім деңгейіне әсер ете алмайды. Сондықтан Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2022 жылғы 11 қаңтарда республика Парламенті Мәжілісінің отырысында сөйлеген сөзінде: «Қайғылы қаңтар» сабақтары»: қоғамның бірлігі – Тәуелсіздіктің кепілі» құқық қорғау жүйесін реформалау бойынша кешенді жұмысты дереу бастаудың бірінші кезектегі қажеттілігі атап өтілді: онда *«Біздің Қарулы күштеріміздің, құқық қорғау құрылымдарының, Ұлттық қауіпсіздік, сыртқы барлау органдарының жұмысын қайта құру қажет. Олардың барлығы бір мақсатты көздеу үшін - азаматтарымызды, конституциялық құрылысты және егемендікті кез келген сипаттағы ауқымды қауіп-қатерлерден барынша тиімді қорғау үшін үйлесімді жұмыс істеуге тиіс»* делінген [6].

Көріп отырғанымыздай, конституциялық-құқықтық режимнің мазмұны конституциялық реттеу серпінін, оның еліміздің қандай да бір даму кезеңіндегі жай-күйін көрсетеді. Осылайша, Қазақстандағы саяси процестерді жаңартудың қазіргі жағдайында конституциялық-құқықтық режимнің мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-саяси дамуының барлық жақтарына, ең алдымен, елдің мемлекеттік-құқықтық өмірін ұйымдастыруға әсері күшейе түсуде. Бұл, біріншіден, конституциялық-құқықтық режим елдегі демократиялық процестерді нығайтуға, азаматтық қоғам институттарының (саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктердің, қозғалыстардың және т.б.) қоғамның саяси жүйесіндегі рөлін арттыруға, жергілікті өзін-өзі басқару деңгейінде халықтың өзін-өзі ұйымдастыру процестерін күшейтуге ықпал ететіндігінен көрінеді.

Екіншіден, конституциялық-құқықтық режим азаматтар мен олардың бірлестіктерінің саяси-құқықтық белсенділігінің артуын қамтамасыз етіп, оларға Конституция мен басқа да аса маңызды заңдарды әзірлеуге, қабылдауға және олардың жүзеге асырылуына шынайы қатысуға кең мүмкіндіктер береді. Мұның бәрі азаматтардың мемлекеттік істерді басқару процесіне шешуші әсер ету мүмкіндігі бар екенін көрсетеді.

Үшіншіден, конституциялық-құқықтық режим мемлекеттік және қоғамдық өмірдің құқықтық негізін нығайтуға, мемлекеттік-құқықтық институттардың, ең алдымен, елдің қолданыстағы құқығының орталық буынының – Конституцияның және конституциялық заңнаманың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, сондай-ақ конституциялық-құқықтық режимнің тікелей әсерінен қалыптасатын тұрақты және берік құқықтық тәртіпті орнатуға бағытталған.

Төртіншіден, конституциялық-құқықтық режим құқықтық қатынастар субъектілері мен олардың өзара қарым-қатынастары үшін оңтайлы әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптастырады. Мұндай ахуал Қазақстан Республикасының Демократиялық құрылысын кезең-кезеңімен жетілдіру процестерімен: елдің жоғары мемлекеттік билік органдарын қалыптастырудың демократиялық тәртібімен, мемлекет пен азаматтар, олардың бірлестіктері арасындағы қатынастардың демократиялық сипатымен, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауды және қорғауды күшейтумен, елдегі конституциялық заңдылықты одан әрі нығайтумен негізделген.

Қазақстанда конституциялық-құқықтық режимді іске асыру тәжірибесін қорыту оның мынадай негізгі ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, конституциялық-құқықтық режимнің құрылтайшылығы, яғни, конституциялық-құқықтық режимнің ең маңызды қоғамдық қатынастардың тәртібін, өмір сүру нысанын және жұмыс істеуін жылдам анықтау.

Екіншіден, заңнамалық реттеудің ең жоғары деңгейінде ғана өзгертілуі мүмкін белгіленген конституциялық-құқықтық режимнің басымдығы (Қазақстан Республикасының халқы не Парламенті).

Үшіншіден, конституциялық-құқықтық режимнің ұлттық масштабтағы бірлігі: әмбебаптылық, оның қағидаттық ережелерінің таралуының әмбебаптығы тек аумақтық жоспарда ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесіне, қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларына қатысты.

Төртіншіден, конституциялық-құқықтық режимнің орнықтылығының үлкен дәрежесі бар, оның негізінде елдің құқықтық жүйесінің тұрақты дамуы жүріп жатыр. Конституциялық-құқықтық тәжірибені талдау Республика Конституциясының өтпелі қазақстандық қоғамда қажетті тұрақтандырушы рөл атқарғанын айқын көрсетеді.

Ең бастысы мәні бар тәртіптің негізгі, айқындайтын сипаттамаларында тұрақтылықты сақтай отырып, конституциялық-құқықтық режим Конституциялық дамудың қол жеткізілген деңгейін тіркеумен шектелмейді, ол

Қазақстандағы демократиялық процестердің кезең-кезеңімен дамуына және соларға байланысты елдегі демократиялық құрылыстың міндеттері мен нысаналы мақсатына сәйкес оның үздіксіз және қарышты қозғалысын қамтамасыз ететін сәттерді қамтиды. Сондықтан Конституциялық-құқықтық режим үлкен тұрақтылыққа ие бола отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік және қоғамдық өміріндегі ірі өзгерістерге серпінді ден қояды.

Конституциялық-құқықтық режимнің аталған белгілері оның конституциялық-құқықтық тәжірибенің нақты міндеттерін шешуге бағытталған біртұтас саяси-құқықтық институт ретінде тиімді қолданылуын қамтамасыз етеді. Айта кету керек, конституциялық-құқықтық режимге қоғамдағы нақты саяси-құқықтық климат, құқықтық қатынастардың бүкіл жүйесі, рухани атмосфера, мемлекеттік және қоғамдық өмір салты үлкен әсер етеді. Өйткені, Конституцияда және заңнамада бекітілген қоғамдық қатынастарды ретке келтіру моделі, егер бұған барлық заңдар мен өзге де құқықтық актілерді мүлтіксіз сақтау жағдайы қолайлы болса, егер қоғамда заңнаманың жоғары беделі басым болса, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарына шамалы нұқсан келтіруге ымырасыздық жағдай жасалса, конституциялық деңгейде айқындалған параметрлерге толық сәйкес әрекет етеді. Сондықтан, жаңа Қазақстанда демократиялық конституциялық-құқықтық режимнің салынуы мемлекеттің құқық саласына көшуін айғақтайды, ол мемлекеттің жаңа қасиеттерін қалыптастыруды бір-бірімен өзара байланыста, қолданыстағы құқықты жетілдіру мәселелері кешенді түрде ашылатын біртұтас серпінді процесс ретінде көрсетеді.

Конституциялық қорғау тетіктерін және конституциялық жауапкершілік түріндегі қорғау шаралары жүйесін құрмай, біртұтас және тиімді конституциялық-құқықтық режимді қалыптастыру мүмкін емес. Конституциялық жауапкершілік, конституциялық құқық бұзушылық үшін басталатын саяси-құқықтық жауапкершіліктің ерекше түрі ретінде мемлекеттің тұрақты дамуының маңызды, даусыз элементі болып табылады [7]. Осыған байланысты конституциялық жауапкершілік институтын зерделеу тұжырымдама туралы түсініктерді нақтылауға, құқықтық реттеу тетіктерінің тиімділігін арттыру мәселелерін қарауға мүмкіндік береді.

Конституциялық жауапкершіліктің негізгі мақсаты - Қазақстан Республикасының Конституциясын қорғау. Бұл ретте, Конституциялық жауапкершілік Конституцияның өзінің нормаларын ғана емес, сондай-ақ елдің Негізгі заңында бекітілмеуі мүмкін Конституциялық саладағы ең маңызды қоғамдық қатынастарды да қорғауға арналғанын ескеру қажет [8, 9 б.]. Көріп отырғанымыздай, Конституциялық жауапкершілік дегеніміз - құқықтық жауапкершіліктің әртүрлі түрлерін кеңінен қамтитын көп құрылымды құбылыс. Конституциялық жауапкершілік қолданыстағы конституциялық-құқықтық режимнің құрамдас бөлігі бола отырып, мемлекеттің тұрақты дамуының маңызды, ажырамас элементі болып табылады.

Конституциялық-құқықтық режим құқықтық санаттар жүйесінде белгілі бір дербестікке ие. Сондықтан оны ғылыми айналымға енгізу конституционализм теориясының дамуын едәуір тереңдетуге, конституциялық реттеу мәселелерін кең ауқымда зерттеуге мүмкіндік береді, Конституциялық реттеудің тәжірибелік тетігін, оның тиімділігін арттыру жолдарын зерттеуге, конституциялық реттеу тетігі жұмысының жоғары нәтижелілігіне қол жеткізуге ықпал ететін саяси және басқа факторларды іздеуге бағытталған. Мұның бәрі конституциялық-құқықтық режимді жетілдіру, Қазақстан Республикасындағы конституциялық реттеу процесін оңтайландыру жөніндегі құқық шығармашылығы, құқық қолдану және құқық қорғау тәжірибесінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуге ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – 5-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005. – 784 с.
2. Курскова Г.Ю. Политический режим Российской Федерации. Теоретико-правовой аспект: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 295 с.
3. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 752 с.
4. Сони́на Л.В. Конституционализм в Российской Федерации как политико-правовой режим: Автореф. дис. канд.юрид.наук. 12.00.01. – Екатеринбург, 2001. – 29 с.
5. Щетинин Б.В. Проблемы теории советского государственного права. – М.: Юрид. лит., 1969. – 200 с.
6. Выступление Главы государства К.К. Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики 11 января 2022 г. «Уроки «Трагического января»: единство общества – гарантия независимости» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
7. Сапарғалиев Г.С., Салимбаева Ж. Проблемы конституционной ответственности. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 152 с.
8. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. – М.: Городец, 2000. – 192 с.

Акильбеков Д.С.

*Магистрант, Университет Сулеймана Демиреля, Республика Казахстан,
г. Каскелен*

АВТОРСКОЕ ПРАВО В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ И СООТВЕТСВИЕ ЕГО ЖИЗНЕННЫМ РЕАЛИЯМ

Аннотация: Сегодняшняя эпоха цифровизации и информатизации несомненно является глобальной тенденцией сегодняшнего общества. Цифровизация в современном мире находит свое отражение буквально в каждой сфере деятельности общества, начиная от удовлетворения собственных потребностей каждого индивида, заканчивая строительством высокотехнологичных спутников и космических кораблей, обеспечивающих автоматизацию и оптимизацию всех существующих на сегодняшнее время экономических и технологических процессов. Следует отметить, что повсеместное присутствие данного процесса не обошло стороной и возникающие взаимоотношения, связанные с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства, регулирование которых осуществляется одной из подотраслей гражданского права, авторским правом. Актуальность данной работы, исходя из всего вышесказанного, заключается в том, чтобы подтолкнуть общественность, в лице его простых граждан на изменение сложившейся в Казахстане практической реальности в области обеспечения защиты создаваемых ими продуктов интеллектуального труда, которые в силу глобальности ранее упомянутых тенденций становятся целью для нападок, со стороны противоправных субъектов. Преследующих в качестве основного намерения получение материальных выгод.

Исходя из всего ранее сказанного, основными целями данного научного изыскания будут являться:

1. Изучение процессов воздействия на действующие нормы авторского права глобальных тенденций 21 века.

2. Проведение соотношения, между действующими нормами права, регулирующими имущественные и лично неимущественные права авторов на гармоничность сложившейся на практике действительности по их применению.

В результате проведенного исследования выяснено, что сложившаяся законодательная практика не совсем соответствует политики сегодняшнего курса по обеспечению покровительства в области защиты авторских прав на интеллектуальные произведения. В результате чего, автором был выработан собственный путь решения, позволяющие нормализовать ситуацию для достижения необходимого баланса между действующими нормами права и их применимостью в практической реальности.

Ключевые слова: авторское право, цифровизация, информатизация, глобализация, интеллектуальные произведения.

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨМІР ШЫНДЫҒЫНА СӘЙКЕСТІГІ

Түйіндеме: Қазіргі цифрландыру мен ақпараттандыру дәуірі спорт қоғамының жаһандық үрдісі екені сөзсіз. Жаһандық ауқымдағы цифрландыру жоғары технологиялық спутниктер мен ғарыш аппараттын құруды мақсатты түрде жүзеге асырудан бастап, олардын автоматтандырылуын қамтамасыз етуден және бүгінгі экономикалық және технологиялық процестердің барлық жылдамдығын оңтайландырудан бастап, қоғамның барлық саласында сөзбе-сөз көрініс табуда. Бұл процестің бар-жоғын анықтау анықталмағынын және ғылымның, әдебиеттің және өнердің зардаптарын жасау және пайдаланумен байланысты анықтау анықталғанын, реттеуді кіші секторлардың бірі жүзеге асырғанын атап өткен жөн, қолда бар құқықтар, авторлық құқық. Бұл жұмыстың өзектілігі жоғарыда айтылғандардың барлығына байланысты қазақстандық практикалық шындықта өзгерген оның тікелей азаматтарының, зияткерлек еңбек өнімдеріне еліктейтін, қорғауды қажет ететін салалардың заңсыз субъектілерден көрінуіне ерекше назар аудару үшін, материалдық пайда алу ниеті ретінде.

Осы ғылыми зертеуге назар аудару отырып, бұрын айтылғандардың барлағына немқұрайлылық танылды:

1. Қазіргі авторлық құқық ережелеріне әсер етудің әсерін зерттеу 21 ғасырға көрінеді.

2. Авторлардың мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтарын реттейтін құқықтар нормаларын жүзеге асырудың бар оқиғалар жиынтығының үйлесімділігіне есеп жүргізу.

Зерттеу нәтижесінде қолданыстағы заңнамалық тәжірибе зияткерлік туындыларға авторлық құқықты қорғау саласындағы мүддерлерді қорғау бойынша спорттық курстың заманауи талаптарына сәйкес келмейтіні анықталды. Осының нәтижесінде автор қолданыстағы құқық нормалары мен олардың практикалық шындықта практикалық қолданылуы арасындағы қажетті тепе-теңдікке қол жеткізу үшін жағдайды қалапқа келтіруге мүмкіндік беретін өзіндік жолдарын әзерледі.

Түйін сөздер: авторлық құқық, цифрландыру, ақпараттандыру, жаһандану, зияткерлік жұмыстар.

COPYRIGHT IN THE DIGITAL AGE AND ITS COMPLIANCE WITH THE REALITIES OF LIFE

Annotation: The current era of digitalization and informatization is undoubtedly a global trend of the sports society. Digitalization on a global scale is reflected in literally every sphere of society, from the targeted implementation of the construction

of high-tech satellites and spacecraft, ensuring their automation and optimization of all speeds for today's economic and technological processes it should be noted that the detection associated with the creation and use of the consequences of science, literature and art and art was revealed, the regulation was carried out by one of the sub-sectors of the available rights, copyright. The relevance of this work depends on all of the above, in order to pay special attention to the visibility of its direct citizens, who have changed in Kazakhstan practical reality, areas in which protection as an intention to obtain material gain.

Neglect due to everything previously stated, drawing attention to this scientific research was revealed:

1. The study of the effects of influence on the current copyright rules is manifested in the 21st century

2. Carrying out a calculation between the implementation of the norms of rights governing the property and personally non property rights of the authors to the harmony of the current set of events.

As a result of the study, it was found that the current legislative practice does not meet the modern requirements of the sport course for the protection of interest in the field of copyright protection for intellectual works. As a result of this, the author developed his own ways, which made it possible to normalize the saturation in order to achieve the necessary balance between the current rules of law and their practical applicability in practical reality.

Keywords: copyright, digitalization, informatization, globalization, intellectual works.

Сегодня, как говорят многие ученые, интернет эпоха и связанный с ней процесс глобализации характеризуется небывалыми возможностями, и становится повсеместностью во всех сферах жизнедеятельности общества. С этим утверждением, конечно же, не поспоришь, развитие интернета и в целом цифровых технологий, несомненно, продвинулось ни то, что на шаг, а на 100 шагов вперед. Сейчас ни для кого не становится удивлением скачать чужие фото или видео с помощью использования, той или иной интернет платформы, или же заказать определенного рода работу (реферат, курсовую) через глобальную сеть в режиме онлайн. Все это, конечно же, упрощает жизнь человека, делает ее более проще, но никак, по моему мнению, не безопаснее. Как отмечают в свою очередь ученые, у каждого процесса есть свои положительные и отрицательные моменты. Данное положение применимо и к нашей тематике, в силу того, что действующие нормы законодательства должны обеспечивать, регулирование складывающихся правоотношений, предоставлять им покровительство, и иметь тенденцию, связанную с использованием действующих норм права в жизненных реалиях, то есть на практике. Отталкиваясь от вышесказанного, представляется целесообразным отметить, что актуальность данного научного изыскания заключается в детальном рассмотрении существующих на сегодняшнее время

международных и отечественных практик в области защиты авторских и смежных прав.

Исходя из сказанного, по результатам исследования, хотелось бы не только презентовать научному сообществу свой результат, в виде ответа на вопрос, о действительности или недействительности казахстанского законодательства, но и предложить научному сообществу собственные пути решения, позволяющие улучшить сложившуюся практику в области защиты авторских прав.

Отталкиваясь от сказанного, следует отметить, что основными целями данного исследования будут являться:

1. Изучение процесса воздействия на действующие нормы авторского права глобальных тенденций 21 века;
2. Проведение соотношения, между действующими нормами права, регулирующими имущественные и лично неимущественные права авторов на гармоничность сложившейся на практике действительности по их применению.

При проведении научно изыскательской работы по упомянутой выше тематике, основными задачами являлись:

1. Изучение существующей международной практики в области защиты авторских прав, и соотношение ее с казахстанскими реалиями;
2. Изучение практики нашего государства, и близ лежащих стран по улучшению стабильности законодательства в области защиты авторских прав.

Исходя из всего сказанного ранее, объектом исследования данного научного изыскания будут являться сложившиеся на практике правоотношения, по обеспечению защиты авторских прав.

Предметом исследования будут являться действующие нормы права, которые должны обеспечивать должное регулирование по обеспечению покровительства в отношении интеллектуальной собственности авторов.

Помимо всего ранее сказанного, следует обратить внимание читателя на то, что в процессе исследования автором использовались такие методы исследования, как: синтез, индукция, дедукция, наблюдение, а также абстрагирование.

На сегодняшнее время, в эпоху развития информационных технологий и укрепление позиций глобальной сети, интернет присутствует в жизни каждого без исключения гражданина планеты Земля. В мировой политике актуальным становится говорить о действующем праве и его соответствии сегодняшним реалиям. Что же под собой подразумевает действующее право? Ответ, по моему мнению, конечно же требует рассмотрения. Исходя из этого, в первую очередь, является необходимым понять, что является действующим правом и только после этого оценить соответствие действующего права сегодняшним реалиям, на основе рассмотрения Закона РК «Об авторском праве и смежных правах». Как известно из курса конституционного права, право есть система общеобязательных, формально-определенных, принимаемых в установленном порядке, гарантированных государством правил поведения, которые регулируют определенные общественные отношения. Исходя из выше представленного

определения, можно вычленить следующую совокупность составных элементов, которые характеризуют действующее право:

1. общеобязательность правил;
2. формальная определенность правил;
3. принятие в законодательном порядке (правил);
4. гарантированность правил государством;
5. регулируемость общественных отношений (правилами поведения).

Исходя из вычлененных составных элементов, можно сделать вывод, что к действующему праву в соответствии со ст.7 Закона РК «О правовых актах» относятся:

- 1) Конституция Республики Казахстан, конституционные законы Республики Казахстан, кодексы Республики Казахстан, консолидированные законы Республики Казахстан, законы Республики Казахстан;
- 2) нормативные правовые указы Президента Республики Казахстан;
- 3) нормативные правовые акты Председателя Совета Безопасности Республики Казахстан;
- 4) нормативные правовые постановления Парламента Республики Казахстан и его Палат;
- 5) нормативные правовые постановления Правительства Республики Казахстан;
- 6) нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан, Верховного Суда Республики Казахстан;
- 7) нормативные правовые постановления Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан, Счетного комитета по контролю за исполнением Республиканского бюджета Республики Казахстан, Национального Банка Республики Казахстан и иных центральных государственных органов;
- 8) нормативные правовые приказы министров Республики Казахстан и иных руководителей центральных государственных органов;
- 9) нормативные правовые приказы руководителей ведомств центральных государственных органов;
- 10) нормативные правовые решения маслихатов, нормативные правовые постановления акиматов, нормативные правовые решения акимов и нормативные правовые постановления ревизионных комиссий.

Следует отметить, что выше предоставленный список нормативно-правовых актов, по моему мнению, являет собой действующее право, но позиция ученых по этому мнению является не однозначной. В этой ситуации, в качестве примера, следует рассмотреть позицию Анатолия Константиновича Котова, который говорит о том, что внесение в совокупность действующего права актов принимаемых органами местного самоуправления является противоречивой позицией.[1] По мнению автора это связано с тем, что акты принимаемые органами местного самоуправления нельзя назвать собственно юридическими и включать их в систему действующего права.[1] Причиной, по мнению

профессора, является то, что принимаемые акты упомянутого ранее органа должны соответствовать нормам Конституции РК.

Помимо этого Анатолий Константинович предлагает включить в категорию действующего права судебные решения, обосновывая это тем, что :

1. Судебные решения есть акты государства, восстанавливающие меру свободы и справедливости, которая была попорана противоправными действиями субъектов;
2. Судебные решения, согласно Конституции, обязательны к исполнению на всей территории страны и обеспечиваются силой государственного принуждения, включая меры административной и уголовно-правовой ответственности за неисполнение судебных решений.[1]

В соответствии с п.3ст.76 Конституции РК, решения, приговоры и иные постановления судов являются обязательными к исполнению, на всей территории нашего государства и обеспечиваются силой государственного принуждения, включая меры административной или уголовно-правовой ответственности за неисполнение судебных решений.

Как отмечает автор в своем выводе, судебные решения являются неотъемлемой частью системы действующего права в Республике Казахстан, и по этой причине они не могут ею не быть в государстве, стремящемся к качеству правового государства. Ибо решения, приговоры и иные постановления судов, как и другие формы права в государстве, в совокупности также представляют собой наличное бытие определений свободы физических и юридических лиц в этом государстве [1].

С позицией Анатолия Константиновича по этому поводу конечно нельзя не согласиться, однако я считаю, что акты принимаемые местными государственными органами имеют отношение к системе действующего права. Обосновать это можно тем, что принимаемые акты маслихатов и акимов являются подзаконными нормативно-правовыми актами, которые, как известно из пп.1а.1ст.1 ЗРК «О правовых актах» по своей природе, не являются законодательными актами, но представляют собой нормативно-правовые акты которые, издаются на основе и во исполнение для дальнейшей реализации законодательных и иных вышестоящих по иерархии нормативных правовых актов.

Если говорить об исключении актов, принимаемых органами местного самоуправления только на основании того, что данные акты должны соответствовать нормам Конституции РК, и выше стоящих нормативно-правовых актов, то в качестве контраргумента на данное суждение можно привести норму ст. 49 ЗРК «О правовых актах». В соответствии с которой, законность любого нормативно-правового акта на территории РК обеспечивается приведением его в соответствие с Конституцией РК и вышестоящих по иерархии правовых актов. Исходя из ранее сказанного, можно сделать вывод, что подзаконные нормативно-правовые акты без сомнения, можно отнести к категории действующего права, так как принимаемые меры в

виде решений, постановлений издаваемых ранее упомянутыми субъектами позволяют реализовать разработанную и принятую законодательными и иными государственными органами нормативно-правовую основу.

Если говорить о судебных решениях, то и в этой ситуации я имею свое собственное мнение. В соответствии с п.3ст.76 Конституции РК решения, приговоры и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики Казахстан, с этим я согласен, но возникает закономерный вопрос: какие нормы права разрабатывает суд, если он принимает решения на основе действующих норм права?

Исходя из проведенного анализа, следует, что действующее право есть совокупность норм, подразумевающий под собой систему общеобязательных, формально- определенных, принимаемых в установленном порядке гарантированных государством правил поведения, которые регулируют определенные общественные отношения. С этим мы разобрались.

Если же говорить о состоянии действующего права, то конечно мировая политика и международные организации всегда стремятся обеспечить защиту прав человека, с учетом сегодняшних реалий. В нашем случае мы будем рассматривать соответствие принимаемой нормативно-правовой основы существующим на сегодня потребностям в области защиты авторских прав. Как известно, вопросы связанные с авторским правом и его соответствием нормам действующего права рассматриваются двумя международными межправительственными организациями, такими как: ВОИС и ВТО, в рамках соглашения по ТРИПС. Кроме них, конечно же, существуют и другие программы международного сотрудничества в области интеллектуальной собственности, в частности, программы в рамках ЮНЕСКО. В области интеллектуальной собственности международное сотрудничество регулируется двумя соглашениями:

1. Соглашение по ТРИПС;
2. Соглашение под покровительством ВОИС.

О каждом из них по порядку, соглашение по ТРИПС, как нормативно правовой акт объединяет в себе огромное количество принципов обеспечивающих регулирование интеллектуальной собственности и делая акцент на экономической составляющей.

Если же говорить о соглашении под эгидой ВОИС, то данное соглашение также, сочетает в себе немалое количество основ обеспечивающих защиту интеллектуальной собственности, делая акцент на: развитии науки, формировании морально-нравственных аспектов и обеспечении консультативными функциями.

Помимо сказанного, хотелось бы обратить внимание на то, что нормы прописанные в декларациях(Бернская конвенция, Женевская конвенция) носят исключительно общий характер, и не имеют в своей основе строгой императивности, для принятия мер в области защиты авторских прав, оставляя разработку и выбор решения исключительно на плечах определенно взятого

государства. Это по моему мнению является верным и правильным решением. Исходя из сказанного, следует отметить, что за 30 летний период независимости, мы добились определенных успехов:

1. Приняли Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года.
2. Присоединились к Всемирной организации интеллектуальной собственности 20 декабря 1996 года.
3. Вносим изменения и дополнения в действующее законодательство в области защиты авторских прав (по состоянию на 13.05.2020 г.)

Исходя из основной цели данного исследования, возникает вопрос. Отвечает ли действующее законодательство сегодняшним реалиям? Я считаю, что нет, на это есть немалое количество обстоятельств. Если исходить из официальной статистики МВД РК случаи нарушения авторских прав происходят каждый день, их огромное количество. Только в 2020 году из 136 зарегистрированных нарушений к ответственности привлекли лишь 5 человек. Юристы в этой сфере отмечают, что в Казахстане нет пропаганды регистрации своих творений. К тому же, авторы не понимают, как они будут получать доходы от своих трудов[2]. По этой причине и возникает такая печальная статистика. Исходя из этого, можно сделать вывод, что в Республике Казахстан пока не работает механизм получения пользы от создаваемой авторами интеллектуальной собственности и зачастую правообладатели не видят смысла идти в суд, чтобы доказать свое исключительное право на созданный ими интеллектуальный труд. Все это связано с тем, что судебные издержки владельца интеллектуальной собственности превышают оплачиваемую сумму компенсации[2].

Беря за основу сказанное и отталкиваясь от норм национального законодательства (Закон РК «Об авторском праве и смежных правах»), лицо которое воспользовалось, чьей либо интеллектуальной собственностью по закону должно компенсировать автору моральный ущерб и возместить убытки, включая упущенную выгоду. В судебных инстанциях факт связанный с упущенной выгодой очень сложно доказать. По законодательству РК размер компенсации определяется судом самостоятельно, и составляет от 100 до 15 тысяч МРП (пп.6 п.1ст.49 ЗРК «Об авторском праве»). При сравнении с западными коллегами, следует отметить, что в Европе и США механизм получения дохода от созданного продукта интеллектуального труда выстроен наиболее пунктуальным образом, и немалое значение придается разглашению в СМИ случаев нарушения авторских прав. В которых указывается буквально вся информация, включая данные самой потерпевшей стороны. Исходя из сказанного, стоит акцентировать внимание на том, что вся предоставляемая информация находится в открытом доступе, несмотря на должностной и материальный статус, как субъекта правонарушения, так и самой жертвы преступного посягательства. К примеру, недавно Элтон Джон и многие другие известные музыканты потребовали прекратить использование созданных ими продуктов интеллектуального труда в политических целях, без их ведома.

Рассматривая ситуацию в нашем государстве, следует обратить внимание на то, что у нас в политической форме организации общества информация о нарушении авторских прав представляет собой тайну за семью печатями. В казахстанской практике есть только несколько заметных дел, которые вызвали немалый резонанс. Например: в 2020 году в Алматинском городском суде больше двух лет продолжался спор между Казахстанским обществом по управлению правами интеллектуальной собственности и оператором кабельного телевидения «Алма ТВ». Спор возник из за ретрансляции с 1 октября 2015 года по 1 апреля 2016 года 514 видеоклипов с каналов MuzZone и MuzLife, без разрешения от правообладателя и выплаты ему вознаграждения [3]. В итоге компании «Алма ТВ» удалось выиграть длившейся около 2 лет судебный спор с авторским обществом «КОУПИС» по двухмиллиардному иску. Апелляционная коллегия, тщательно изучив доводы обеих сторон, приняло решение в пользу телерадиовещательной компании «Алма ТВ» [3].

Отталкиваясь от вышеизложенного, и исходя из изучения судебной практики по делам о защите авторских прав, следует отметить, что данные дела не доходят до суда, потому что в Казахстане нет организованного рынка авторского труда. Создаваемые же организации, управляющие имущественными правами на коллективной основе и вовсе не способствуют улучшению состояния в области обеспечения защиты авторских и смежных прав. К примеру, исходя из практики нашего государства казахстанские певцы, как известно, зарабатывают в основном только на концертах, тоях, но никак не продавая собственные альбомы. В США, Великобритании и Германии ситуация выглядит совсем иным образом, авторы получают основной доход за счет продажи продуктов собственного интеллектуального труда.

Ранее нами было отмечено, что в Европе практика по привлечению виновных лиц в правонарушениях, посягающих на интеллектуальную собственность имеет более постоянную, стабильную основу. Возникает вопрос. А что наше государство не привлекает виновных лиц к ответственности за нарушение авторских прав? Если говорить о практике по привлечению виновных лиц в нарушении прав на интеллектуальную собственность в РК, то в целом правонарушителей судят за нарушение авторских прав на песни, а также за незаконное распространение и установку различных программных обеспечений. При этом эксперты в области авторского права говорят о том, что казахстанские авторы не только не знают своих прав, но и не верят в действенность закона и справедливость судебной системы при вынесении, соразмерного наказания за осуществленное противоправное действие.

Даже в России случаев привлечения к ответственности за нарушение авторских прав куда больше, чем в Казахстане. Потому что музыкальный рынок РФ – это постоянно растущий организм, которому необходим простор, обеспечить который, как известно каждому человек, можно только принимая соответствующую сегодняшним реалиям нормативно-правовую основу и развивая судебную практику по привлечению виновных лиц к соразмерного рода

ответственности. Говоря об нарушении авторских прав можно подумать, что авторское право распространяется только на музыкальные произведения, нет конечно, авторское право в соответствии со ст.7 ЗРК « Об авторском праве и смежных правах» распространяется на:

1. литературные произведения;
2. драматические и музыкально-драматические произведения;
3. сценарные произведения;
4. произведение хореографии и пантомимы;
5. музыкальные произведения с текстом или без текста;
6. произведение живописи, скульптуры, графики и другие произведения изобразительного искусства;
7. произведения прикладного искусства.

В качестве примера следует привести дело рассматриваемое в РФ, которое было связано с Московской кондитерской фабрикой «Красный Октябрь», которая выпускает шоколад по названию «Аленка». Данная компания в 2014 году требовала взыскать с фабрики «Славянка» более 310 млн. рублей. Причиной тому явилось нарушение прав на товарный знак. Как известно из материалов дела, фабрика «Славянка» выпускала шоколад под названием «Алина» в упаковке, которая имела аналогию с выпускаемой продукцией фабрики «Красный октябрь». Следует отметить, что спор дошел до Высшего арбитражного суда РФ и длился около 2.5 лет, итогом столь длительного судебного разбирательства явилось подписание мирового соглашения в соответствии с которым, фабрика «Славянка» обязалась прекратить выпуск шоколада в аналогичном оформлении фабрики «Красный октябрь», и выплатить истцу порядка 15 млн. рублей. В свою очередь, следует отметить, что «Красный Октябрь» отказался от взыскания остальной истребуемой суммы [3].

Следует отметить, что в Казахстане практика по защите авторских прав не имеет такого развития, по сравнению с Российской Федерацией. В Республике Казахстан, как отмечают практики, только в единичных случаях компенсация за нарушение авторских прав может достигнуть миллиона тенге, и даже в этом случае никто из нарушителей не готов платить такие огромные, по их мнению суммы[3].

Помимо этого, следует рассмотреть ситуацию с хищением интеллектуального труда, в виде фотографий у нас в РК. В качестве примера, следует рассмотреть ситуацию, связанную с одним из алматинских фотографов Максимом Золотухиным, который борется с незаконным использованием своих фотографий в интернете и за его пределами. Автор признает, что за годы своей деятельности в качестве фотографа, кардинально изменить ситуацию у него не получилось, воровство снимков приобрело мировой масштаб. Как отмечает фотограф, с нарушением авторских прав он сталкивается ежедневно, одна из его фотографий по самым скромным подсчетам была украдена не менее 5500 раз, рассказывает информационному агентству «Капитал» Максим Золотухин [4]. Автор признается, что выдвигать претензии всем замеченным в воровстве у него не получается, его фотографии незаконно используют не только в Казахстане, но

и за рубежом [4]. С теми же, кого удалось «достать», у автора выработан собственный подход взаимодействия, состоящий из трех этапов.

Первый этап, это обращение в структуру, которая была поймана на воровстве интеллектуальной собственности. Следует обратить внимание на то, что на фотографии у автора есть определенный прайс лист, на случай если снимок был использован без ведома автора и в нарушении законов РК. Ситуация в данном случае выглядит следующим образом, автор проводит правонарушителя по собственному созданному прайс листу, если на эти условия правонарушитель не соглашается, автором готовится досудебная претензия(второй этап), и если снова не удастся договориться, дело направляется в суд(третий этап). Примечательно то, что до суда фотограф свои дела не доводил, все решалось на первых двух этапах. Автор говорит, что люди отчетливо понимают, что действительно совершили правонарушение и пытаются всячески решить ситуацию с минимальными временными, материальными и репутационными потерями[4]. Сумма за использование изображения, которую истребует упомянутый ранее автор, не выходит за пределы 30 тысяч тенге.

А вот казахстанский художник Мурат Дильманов, известный своими социально-политическими карикатурами в социальных сетях, еще ни разу не сталкивался со случаями незаконного использования своих рисунков[4]. В 2020 году художник запустил целую линейку отечественных стикеров, но о серьезной защите авторских прав не задумывался, но как отмечает автор в своем интервью, защищать авторские права на созданные им интеллектуальные произведения будет осуществлять через суд.

Следует отметить, что нарушений в области авторских прав не становится меньше. Это подтверждается тем, что шесть лет назад было зарегистрировано больше 500 случаев воровства интеллектуальной собственности, из них, только по 71 случаю возбудили уголовные дела[5]. Исходя из всего вышеизложенного, следует, что действующее право осуществляющее покровительство в отношении авторов произведений не соответствует сегодняшним реалиям, казахстанское законодательство РК морально говоря устарело, оно ориентировано на 90-е годы 20 века. Например, Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» никак не регулирует контент в интернете. Для решения вышеупомянутых проблем, я считаю, что Казахстану необходимо сформировать рынок направленный на развитие мультимедийных технологий, топологию интегральных микросхем и тому подобное, дабы на казахстанский рынок зашли крупные инвесторы и появилось, как можно больше случаев защиты авторских прав, которые сподвигли бы законодательную машину принимать определенные меры регулирования. Даже те крупные разбирательства по авторскому праву, которые были у нас, касались в основном исков иностранных корпораций к компаниям РК. Следует отметить, что в США по этому поводу присутствует специальный закон, защищающий владельцев авторских прав, под названием Digital Millennium Copyright Act, или сокращенно DMCA. Этот закон дополняет

законодательство Штатов в области авторского права директивами, учитывающими современные технические достижения в области копирования и распространения информации[3]. DMCA выводит за пределы правового поля не только непосредственное нарушение авторских прав путем копирования, но и производство, распространение технологий, позволяющих обходить технические средства защиты авторских прав. Документ ужесточает ответственность за нарушение авторских прав в интернете и защищает провайдеров от ответственности за действия пользователей. Данный нормативно-правовой акт был принят еще в 1998 году. Следует акцентировать внимание на том, что в Европейском союзе действует аналогичная нормативно правовая основа.

Возникает закономерный вопрос: Что мешает Казахстану перенимать грамотно действующие законы? Я считаю, что Казахстану, как правовому государству следует обратить внимание именно на эти нормативно-правовые акты, потому что у нас многие произведения публикуются онлайн, в связи с развитием различных соцсетей и информационных технологий. Информационный мир очень быстро растет и меняется, предлагая каждый раз своим пользователям качественно новые услуги. Весь мир старается идти в ногу со временем. Надо понимать, что мы тоже часть этого мира. Казахстанский рынок на сегодняшнее время построен так, что зайдя в интернет и без всяких проблем можно бесплатно скачать музыку, фото, фильмы и много другое, не неся за это ни какой ответственности. Это констатирует лишь то, что данный рынок у нас в Казахстане никак не отрегулирован. Недалеко от нас по этому вопросу отошел и наш ближайший сосед. В России также есть множество примеров по скачиванию медиапродуктов, с этим процессом ведется борьба, но пока безуспешно. В РФ платформы позволяющие скачать фильмы, музыку, программное обеспечение, на сегодняшнее время, со стороны государственных органов подвергаются блокировки, что конечно же не останавливает отечественных хакеров для создания иных интернет площадок обеспечивающих удовлетворение многочисленных потребностей простых граждан.

Если же говорить о практике США в области защиты авторских прав на интеллектуальные продукты, то в рамках DMCA нарушающие авторские права страницы сайта или весь сайт можно удалить из поисковика Google. Но это можно сделать только после того, как владельцу сайта будет отправлено заявление о том, какой именно контент нарушил авторские права, если же нарушающий чьи то права контент через определенное время не будет удален, то Google обязан будет оперативно удалить материал или доступ к нему. У нас в государстве все выглядит совсем иным образом, при нарушении авторских прав зачастую блокируются целые сайты, предварительно владельцу сайта не отправляется никакое уведомление о сути проблемы блокировки сайта. Хотя законодательство РК не позволяет блокировать сайты без вынесенного решения суда[3]. Вот так действующее право соответствует реалиям нашего времени! И

наше задачей, по моему мнению, на сегодняшний день является цивилизованное решение этой проблемы.

По этому поводу хотелось бы предложить собственно разработанный путь решения, позволяющий улучшить сложившуюся злободневную практику в области обеспечения защиты авторских и смежных прав.

По моему мнению, для стабилизации ситуации необходимо предпринять следующие действия:

1. Инициативным гражданам РК в соответствии с п.4 ст.17 ЗРК «О правовых актах» необходимо обратиться к Президенту РК с предложением о разработке нового нормативного правового акта регулирующего авторские и смежные права;
2. Поручить разработку законопроекта Министерству юстиции РК;
3. Включить в состав рабочей группы по созданию нормативно правового акта, авторов интеллектуальных произведений, которые в практической деятельности уже сталкивались с обеспечением защиты своих авторских прав;
4. Ввести пилотный проект для выявления результата вводимого регулирования;
5. Разработать необходимые подзаконные нормативно-правовые акты для должного обеспечения эффективности на практике принятого нормативно-правового акта.

Исходя из сказанного, формируется следующий вывод, соответствие нормативно-правовой основы каждодневным реалиям, конечно же невозможно, ведь время и технологии не стоят на месте, это известный всем факт. Единственным решением сложившейся проблемы, является работа на опережение, характеризующаяся принятием законов упреждающих данного рода правонарушения, не дающая преступным сегментам шанса на успех!

Список использованной литературы:

1. Котов А.К. Действующее право: Понимание и система.- М.:Article.kz, 2000//
<https://articlekz.com/article/4738#:~:text=%E2%80%9C%D0%94%D0%B5%D0>.
2. Д. Абдирова, Арман Акшабаев. 12 случаев нарушения авторских и смежных прав выявлено с начала года в Казахстане. –М.:24 Хабар 2020 // <https://24.kz/ru/news/social/item/415298-12-sluchaev-narusheniya-avtorskikh-i-smeznykh-prav-vyyavleno-s-nachala-goda-v-kazakhstane>
3. Анна Видянова. Почему защита авторских прав не развита в Казахстане?.- М.: КАПИТАЛ центр деловой информации, 2019// <https://kapital.kz/gosudarstvo/76107/pochemu-zashchita-avtorskikh-prav-rk-razvita-v-kazakhstane.html>
4. Петр Троценко. Почему нарушение авторских прав в РК не считается преступлением.-М.: КАПИТАЛ центр деловой информации, 2018//

<https://kapital.kz/gosudarstvo/69734/pochemu-narusheniye-avtorskiikh-prav-v-rk-neschitayetsya-prestupleniyem.html>

5. Юрченко Н.И. Некоторые проблемы авторского права в Республике Казахстан.-М.:Article.kz,2016// <https://articlekz.com/article/20507>

6. Конституция РК. Принят от 30 августа 1995 года. С изменениями и дополнениями, внесенными Законами РК по состоянию на 23.03.2019.г// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=0

7. Закон Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах». Принят от 10 июня 1996 года . С изменениями и дополнениями ,внесенными Законами РК по состоянию на 13.05.2020 г.// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798

8. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений. Принятая от 9 сентября 1886 года. С изменениями и дополнениями по состоянию на 28 сентября 1979 г.// file:///C:/Users/User/Desktop/trt_berne_001ru.pdf

УДК 342.4

Барлыбаев А.

Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының магистранты

КОНСТИТУЦИЯ - КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ ОБЪЕКТИСІ РЕТІНДЕ

Түйіндеме: Мақалада, Конституциялық бақылаудың объектісі болып табылатын Ата Заңымыздың ерекше қорғауды қажет ететін маңызды белгілеріне тоқталу арқылы талдау жасалған.

Және де Конституция терминіне тоқталу арқылы оның мемлекеттік және қоғамдық құрылыс негіздерін ондағы жеке тұлғалардың құқықтық жағдайын, биліктің ұйымдастырылуымен жүзеге асырылуын олардың халықпен қарым қатынасын сондай-ақ мемлекетіміздің қазіргі түр сипатымен болашақ бағытын анықтап көрсететін жоғары заңи күшіне ие маңызды нормалардың жиынтығынан қалыптасатын басты құжат екендігін ашып көрсеткен.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабында ”Конституцияның ең жоғары заңды күші бар және Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады” делінген нормасы арқылы расында да басты құжат болып табылатындығы айқындалған.

Сондай-ақ конституцияны қорғаудың қажеттігі оның жоғарлылығымен демократияның жаңа сапалы кезеңдерін қалыптастырудағы тікелей әрекетін қамтамасыз ету мақсатынан және мемлекетпен жеке тұлғалардың құқықтарымен бостандықтарының диалектикалық бірлігі мен байланысы қарастырылады.

Теориялық жағынан, Конституция- бұл сол елдің қоғамдық, экономикалық, саяси құрылысын, мемлекет тәуелсіздігін, мемлекеттік билік және оның ұйымдастырылуымен жүзеге асырылуының тәртібін сондай-ақ жеке тұлғалардың құқықтық жағдайын заңдастырып бекітетін мемлекеттің негізгі заңы болып табыладығы айтылған.

Түйін сөздер: Конституция, конституциялық бақылау, Негізгі заң, конституцияны қорғау, заң, норма, құқық.

КОНСТИТУЦИЯ КАК ОБЪЕКТ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация: В статье как бы проанализирована особая защита Конституции, которая является объектом конституционного контроля.

Обращаясь к термину «Конституция», раскрывается, что основы государственного и общественного строительства являются основным документом правового положения людей, организации власти, их отношений с народом, а также совокупностью важных правовых норм, определить будущее нашего государства.

Статья 4 Конституции Республики Казахстан гласит, что Конституция имеет высшую юридическую силу и имеет прямое действие на всей территории Республики.

Также рассматривается необходимость защиты конституции для обеспечения ее прямого действия в формировании новых качественных ступеней демократии и диалектического единства и связи прав и свобод личности с государством.

Теоретически Конституция является основным законом государства, узаконивающим социальное, экономическое, политическое устройство страны, самостоятельность государства, порядок государственной власти и ее организацию, а также правовое положение личности.

Ключевые слова: Конституция, конституционный контроль, Основной закон, защита конституции, закон, норма, закон.

THE CONSTITUTION AS AN OBJECT OF CONSTITUTIONAL CONTROL

Annotation: The article, as it were, analyzes the special protection of the Constitution, which is the object of constitutional control.

Turning to the term "Constitution", it is revealed that the foundations of state and social construction are the main document of the legal status of people, the organization of power, their relations with the people, as well as a set of important legal norms that determine the future of our state.

Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan states that the Constitution has the highest legal force and has direct effect throughout the territory of the Republic.

It also considers the need to protect the constitution to ensure its direct action in the formation of new qualitative levels of democracy and dialectical unity and the connection of the rights and freedoms of the individual with the state.

Theoretically, the Constitution is the fundamental law of the state, legitimizing the social, economic, political structure of the country, the independence of the state, the order of state power and its organization, as well as the legal status of the individual.

Key words: Constitution, constitutional control, Basic Law, protection of the constitution, law, norm, law.

Конституциялық бақылаудың объектісі болып табылатын Ата Заңымыздың ерекше қорғауды қажет ететін маңызды белгілеріне тоқталу арқылы талдауға алынған тақырыптың мағынасын түсіндіруден бастасақ, Конституция (лат. constitutio - бекіту, орнату деген сөзі) мемлекеттік және қоғамдық құрылыс негіздерін ондағы жеке тұлғалардың құқықтық жағдайын, биліктің ұйымдастырылуымен жүзеге асырылуын олардың халықпен қарым қатынасын сондай-ақ мемлекетіміздің қазіргі түр сипатымен болашақ бағытын анықтап көрсететін жоғары заңи күшіне ие маңызды нормалардың жиынтығынан қалыптасатын басты құжат [1, 10 б.]. Сондықтан да біз оны «Негізгі Заң», «Ата Заң» деп қастерлейміз.

Қазақстан Республикасының Конституциясы қоғамның әр саласына қажетті заң актілерінің негізін қалыптастыратын «Заңның Заңы» болып есептеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабында "Конституцияның ең жоғары заңды күші бар және Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады" делінген.

Осындай мәртебеге ие беделді заң болғандықтан ол ерекше құқықтық қорғауды қажет ететіндігі сөзсіз. Сондай-ақ конституцияны қорғаудың қажеттігі оның жоғарлылығымен демократияның жаңа сапалы кезеңдерін қалыптастырудағы тікелей әрекетін қамтамасыз ету мақсатынан және мемлекетпен жеке тұлғалардың құқықтарымен бостандықтарының диалектикалық бірлігінің байланысымен қарастырылады.

Яғни ол бір жағынан азаматтар үшін олардың құқықтарымен бостандықтарын мемлекеттік органдар тарапынан сақтаудың кепілдігі ретіндегі өмір қажеттігінен, ал екінші жағынан конституцияның тұрақтылығымен дамуын сақтау үшін қажет болып табылатын кез келген демократиялық мемлекеттің ішкі қасиеті.

Теориялық негізінен алып қарасақ, Конституция- бұл сол елдің қоғамдық, экономикалық, саяси құрылысын, мемлекет тәуелсіздігін, мемлекеттік билік және оның ұйымдастырылуымен жүзеге асырылуының тәртібін сондай-ақ жеке тұлғалардың құқықтық жағдайын заңдастырып бекітетін мемлекеттің негізгі заңы болып табылады.

Көптеген елдің зерттеушілерімен ғалымдары конституционализм қоғамның өте маңызды көптеген мәселелерімен байланысты көрініс дей келе, Конституцияның дәл қандай негізгі де маңызды қасиеттерінің бар екендігін анықтауда өз әсерін тигізіп келе жатқанын айтады. Мысалы: Германиялық ғалым Г.Еллинек «...Конституция- бұл жоғарғы мемлекеттік органдардың құрылуы, қызмет ету тәртібі, мәртебесі және де билік пен халық арасындағы

қарым-қатынастар сияқты мәселелерді анықтап көрсететін нормалар жиынтығы» десе, Ф.Лассоль «Конституция мәселесі құқық пен емес мәжбүрлік мәселесімен байланысты» дейді. Қазақстандық ғалым С.А.Табанов «...Ата Заң (Конституция) өзінің мейілінше көп тараған мағынасында-ең жоғарғы құдіретті күші бар заңдар деген ұғымда қолданылады. Конституцияға құқықтық акт ретінде ғана емес, бүкіл қоғамымызда әділеттілік, адамгершілік бағытын ұстаушы норма деп қарағанымыз дұрыс. Себебі ол өзінің мәні жағынан қабылданған кезіндегі саяси күштердің арақатынасын көрсетуші қоғамның әртүрлі бөліктерінің саяси мүдделері тоғысқан бейнебір қоғамдық шарт іспеттес» [2, 35 б.] деп тұжырымдайды. Ал Ресейлік ғалым В.Е. Чиркин «...Ресми түрдегі заңи құжат ретіндегі Конституцияның мәні ол оның ең жоғарғы заңи күші, құқықтық жүйенің орталығы ретіндегі функциясы сондай-ақ жай заңдарға қарағанда ерекше тәртіппен қабылдануы мен өзгертулер енгізілуіне байланысты ерекшеліктерімен айшықталады» деп әр қайсысы өз тұжырымдары негізіндегі көз қарастарын атап көрсеткен.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда заң үстемдігін қамтамасыз ету кез-келген мемлекеттің ең негізгі де басты мақсаттарының бірі екендігі сөзсіз. Қоғам өмірінің барлық саласында заң үстемдігін жүзеге асыру, даму кезеңінің нақты қажеттігін қанағаттандыру, демократияны орнықтыру, жеке тұлғалардың құқықтарымен бостандықтарын жүзеге асыру сияқты көптеген маңызды мәселелермен тікелей байланысты. Демек Конституция жоғарыда көрсетілген мемлекет мүдделерінің жүзеге асырылуына әсері мол мемлекеттің құқық жүйесінің негізін бекітіп көрсететін ең жоғарғы заңи күші бар басты құжат болып табылады.

Конституциялық бақылау – бұл Конституцияның теориялық, тәжірибелік мәселелерінің ең негізгісін қамтиды және де құқықтану ғылымының маңызды объектісі болып табылады. Бұл мәселе маңыздылығы арқылы дүниежүзі мемлекеттері зерттеушілерінің назарын өзіне аударған, яғни бір мемлекет көлемінде ғана емес халықаралық деңгейдегі өзекті мәселе ретінде демократияның басты құралы болумен қатар оны қамтамасыз ететін нақты кепіл болатыны дәлелденген.

Сонымен қатар конституциялық бақылау заңдармен басқа да актілердің Конституцияға сәйкестігін тексерудің арнайы нысаны ретінде түсіндірілетін, қоғамды демократияландыруға өзіндік әсері бар институттардың бірі болып саналады.

Заңи әдебиеттерде конституциялық бақылаумен конституциялық қадағалау ұғымдарының арақатынасы туралы әртүрлі көзқарастар айтылған. Оны авторлардың бірі ұқсас ұғым ретінде түсіндірсе, кейбіреулері ажыратып көрсетеді, ал үшіншілері қадағалау бұл бақылаудың бір түрі деп көрсетеді. Жалпы ғылыми әдебиеттерде ұқсас ұғым ретінде жиі қолданылады, бірақ бір біріне толық сәйкес келмейді.

Демократиялық, құқықтық мемлекет құруды мақсат еткен әр елде Конституцияның айрықша қорғалуын ерекше мәртебеге ие мемлекеттік орган жүзеге асырады. Біздің елімізде де бұл мәселе солай шешімін тапқан.

Яғни қазіргі кезде ҚР-ның бүкіл аумағында ҚР-сы Конституцияның жоғарлылығын қамтамасыз ететін “Конституциялық Кеңес” деп аталатын мемлекеттік орган қызмет етеді.

Конституциялық Кеңес – бұл өз өкілеттілігін дербес жүзеге асыра алатын негізгі мемлекеттік органдардың бірі және мемлекеттік механизмнің құрамдас бөлігі. Оның құрылуы қазіргі қолданыстағы Конституцияның (8-ші тамыз 1995 жылғы) қабылданған кезеңімен тікелей байланысты. Бұл Ата Заңымыздың құқықтық қорғалуына ерекше рөл атқаратын басты мемлекеттік орган ретінде Конституцияда ҚР-ның Конституциялық Кеңесінің құрылу тәртібі, қызметі, өкілеттілігі бекітілген арнайы бөлім қарастырылғанымен дәлелденеді.

Қорытындылай келе айтарымыз жоғарыда сөз етілген мемлекет және қоғам өмірінің маңызды тұстарын жоғары заң күші бар нормалармен реттеуді жүзеге асыратын Ата заңымыздың ерекше қорғалуына аса мән беріп, көңіл бөлу арқылы басқа заңдармен нормативтік актілердің орындалуын сондай-ақ, демократиялық, құқықтық мемлекет құруды мақсат етіп отырған еліміздің басты міндеттерінің шешілуін және сол сияқты басқа да көптеген мемлекеттік мүдделердің жүзеге асырылуын қамтамасыз ете алатындығымыз анық. Әрине бұл іс шара тек мемлекетпен нақты мемлекеттік органдармен ғана шектелмейтіндігін, оған барлық қоғам мүшелерімен нақты құқық субъектілеріне өз міндеттеріне аса жауаптылықпен қарап оны толық, жан жақты сезіну, еліне деген ерекше сүйіспеншілігін негізге ала отырып әрекет ету барысында зор үлес қоса алатындықтарын түсіндіріп, кең ауқымды қамтитын көлемді шара екенін айтқым келеді.

Конституциялық бақылаудың қажеттілігі негізінде бірнеше себептер жатыр. Біріншіден, конституциялық нормалар әдетте құрылтайшылық немесе бастапқы сипатқа ие болып келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының преамбуласында Конституцияны Қазақстан халқы қабылдайтындығы көрсетілген: «Қазақстан республикасының халқы республикалық референдумда жалпы халықтың дауыс беру жолымен осы Конституцияны қабылдайды». Конституциямен көзделген барлық басқа актілер құрылтайшылық билік болып табылатын Конституцияның актілеріне қайшы келмеуі тиіс. Өйткені, Конституциямен белгіленген төмен тұрған және құрылтайшылық билік өкілеттілігіне ие, соған сай олар шығаратын актілер де Конституцияда белгіленген олардың құзіретіне сәйкес болуы керек.

Республикамызда конституциялық бақылау түрлерін жетілдіру, Конституцияның дәлме-дәл орындалуын қамтамасыз ету тұсында басқа елдердің оны ұйымдастыру тәжірибесін оқу қажет болып отыр.

Конституцияның қоғам өмірінің барлық салаларын құқықтық реттеп отыруға мүмкіндігі жоқ. Сондықтан да құқықтағы кемшіліктер басқа да

құқықтық актілермен толықтырылады. Ал бұл құқықтық актілер конституциялық нормаларға қайшы келмеуі тиіс. [3, 24 б.]

Конституциялық бақылау деп – тиісті органдардың Конституцияның және конституциялық заңдылықтардың үстемділігін қамтамасыз ету мақсатындағы қызметі ұғынылады. Ол актілердің және бұхаралық билік органдары қызметінің, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің қызметінің Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестігі мәселесін шешуде көрініс табады.

Сөйтіп конституциялық бақылау немесе қадағалау дегеніміз – бұл заңдар мен өзге актілердің Конституцияға сәйкестігін тексеруді, азаматтардың жоғарғы деңгейде құқықтары мен бостандықтарын қорғауды, билікті бөлу қағидаларын орындауды қамтамасыз ететін демократиялық институттың бірі.

Сонымен қатар Конституция адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді, ал конституциялық бақылаудың бір қызметі - Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес олардың сақталуын қамтамасыз ету болып табылады.

Заң практикасында заңдылықтың және өзге актілердің конституциялығына бақылау кең етек алды. Алайда, көп елдерде ұзақ уақыт бойы арнаулы конституциялық бақылау органдары болған жоқ, социалистік елдерде бұл қызмет Парламенттің тұрақты алқалық органына жүктелді.

Конституциялық бақылау институтының отаны – Америка құрама штаттары болып табылады. Онда бұл қызмет жалпы құзіретті соттарға берілген. Конституциялық қадағалауды жүзеге асыру мәселелері әлемдік практикада әртүрлі шешіледі [4, 21 б.].

Қазақстан Республикасының бақылау жүйесіне келетін болсақ, алғашында біздің мемлекетімізде мұндай бақылаудың моделінің үш түрі қолданылды, яғни 1992 жылы маусым айында құрылған Конституциялық сот, кейінірек 1993 жыл Конституциясының қабылдануымен ол Республиканың сот билігін біртұтас жүйесіне енгізілді. 1995 жылы қазіргі Конституция қабылдануымен, яғни Конституциялық Кеңес болып қалыптасты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ғ.С. Қ Р-ның Конституциялық құқығы Алматы, 2008 ж.
2. Кряжков В.А. Органы конституционного контроля субъектов Российской Федерации: проблемы организации и деятельности //Государство и право. 2003 г.
3. Амандықова С.К. Қ Р-ның Конституциялық құқығы. Астана, 2007 ж.
4. Караев А.А. «Конституционный контроль: Казахстан и зарубежный опыт» Алматы, 2002 г.

Берикова Д. Б.

*Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академиясының магистранты
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Berikova.din@list.ru*

ЖЕРГЕ МЕНШІК ИЕЛЕРІ МЕН ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛАРҒА КЕЛТІРІЛГЕН ШЫҒЫНДАРДЫ ӨТЕУДІҢ ШАРТТАРЫ

Түйіндеме: Бұл ғылыми мақалада жер иелері мен жер пайдаланушыларға келтірілген залалды есептеу немесе анықтау кезінде жер заңнамасының үстемдігі қағидасы қарастырылған. Бұл ереже жер учаскелерінің меншік иелеріне және жер пайдаланушыларға келтірілген зиянның орнын толтыру кезінде шығыстарды өтеу жер заңдарында белгіленген нақты негіздер бойынша ғана жүргізілетінін белгілейді. Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушыларға келтірілген зиянды өтеу процесінде, ең алдымен, өтемақы негіздерін және өтелуге жататын шығындардың ерекшеліктерін анықтау үшін жер заңнамасының нормаларын зерделеу қажет, өйткені олар болмаған жағдайда құқықтық қатынаста басқа ережелерге жүгінуге тура келеді. Ал егер екі жерде құқықтық қатынастар туындайтын жағдайлар болса, одан әрі іс-әрекеттер осы қағида бойынша жүзеге асырылуы тиіс. Осыған орай, ғылыми мақалада көрсетілген жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушыларға келтірілген залалдарды өтеу қағидағтарын іске асыруды қамтамасыз ету нақты көрсетілген. Сондай-ақ жер учаскелерін жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардан мәжбүрлеп иеліктен шығару тек жер заңнамасында көзделген жағдайларда ғана жүзеге асырылатыны көрсетілген.

Түйін сөздер: жер пайдаланушылар, жерді алып қою кезеңдері, залалды өтеу, нормативтік құқықтық актілер, зиянды өтеу, заңдылық, жер учаскесін сатып алу, жер учаскелерінің меншік иелері.

УСЛОВИЯ ВОЗМЕЩЕНИЯ УБЫТКОВ, ПРИЧИНЕННЫХ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦАМ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАТЕЛЯМ

Аннотация: В данной научной статье рассматривается принцип верховенства земельного законодательства при исчислении или определении ущерба, причиненного землевладельцам и землепользователям. Это правило устанавливает, что при возмещении вреда, причиненного собственникам земли и землепользователям, расходы возмещаются только по конкретным основаниям, указанным в земельном законодательстве. В процессе возмещения вреда собственникам земли и землепользователям в первую очередь необходимо изучить положения земельного законодательства для определения основания возмещения и особенностей возмещаемых затрат, поскольку при отсутствии каких-либо правоотношений мы будем иметь ссылаться на другие правила. И если бывают случаи, когда правоотношения возникают в двух местах, то дальнейшие действия

необходимо осуществлять по этому принципу. В связи с этим целесообразно обеспечить реализацию указанных в научной статье принципов возмещения убытков землевладельцам и землепользователям. Также указывается, что принудительное отчуждение земель у собственников земель и землепользователей осуществляется только в случаях, предусмотренных земельным законодательством.

Ключевые слова: землепользователи, этапы изъятия земель, возмещения убытков, нормативно правовые акты, возмещении вреда, законность, выкуп земельного участка, собственники земель.

CONDITIONS FOR COMPENSATION OF LOSSES CAUSED TO LAND OWNERS AND LAND USERS

Annotation: This scientific article discusses the principle of the supremacy of land legislation in calculating or determining the damage caused to landowners and land users. This rule establishes that when compensating for damage caused to land owners and land users, expenses are reimbursed only on specific grounds specified in land legislation. In the process of compensation for damage to land owners and land users, first of all, it is necessary to study the provisions of land legislation to determine the basis for compensation and the features of the costs to be reimbursed, since in the absence of any legal relationship, we will have to refer to other rules. And if there are cases when legal relations arise in two places, then further actions must be carried out according to this principle. In this regard, it is advisable to ensure the implementation of the principles of compensation for losses to landowners and land users indicated in the scientific article. It is also indicated that the forced alienation of land from land owners and land users is carried out only in cases provided for by land legislation.

Key words: land users, regulations, stages of land withdrawal, compensation for losses, regulatory legal acts, compensation for harm, legality, redemption of a land plot, land owners.

Жер учаскелері мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған кезде келтірілген шығынды өтеудің жалпы сипаттамасы

Қазақстан Республикасы егемендігін алып, тәуелсіздік алғалы бері қоғамдық қатынастар, оның ішінде жер қатынастары үлкен қарқынмен дами бастады. Мемлекетіміз нарықтық экономиканы бейімдеп отырып, жер қатынасын дамыта отырып экономиканың қарқынды салаларын дамытуды мақсат етті. Қазіргі кезде қоғамызда орын алып отырған жер дауларының басым бөлігі қолданыстағы заңдардағы олқылықтан емес, сол жер заңдарында қарастырылған мәселелердің дұрыс орындалмауынан болып отыр. Нарықтық қоғам жағдайында жер учаскелерін мемлекет мұқтаждары үшін сатып алу арқылы өнеркәсіптік кешенді, нақтырақ айтсақ қала мен қала құрылысын нарық қиыншылығынан шығаруға дамытуға байланысты үлкен экономикалық үміт артылып отыр.

Бүгінгі күні жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін жер меншік иелері мен жер пайдаланушылардан жер учаскелерін мәжбүрлеп иеліктен шығару қала құрылысымен, жүргізіліп отырған тұрғын үй саясатымен және жер қойнауын пайдаланумен, мұнай және газ объектілерін салумен, онымен қоса магистральды құбырлар салу мақсатымен тығыз байланысты болып отырғандығы көрінеді. Осыған орай еліміздің заңдарында жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару мәселесіне біршама көңіл бөлінген. Жер учаскесін жер меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару институты күрделі негіздерінің біріне жатқызылады. Себебі, Қазақстан Республикасы Конституциясында жеке меншікке қол сұғылмайтындығына кепілдік берілген.

Қазақстандық ғалым – заңгерлердің жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарумен және жер учаскесін алып қоюдың құқықтық табиғатын көп негізгі қырларынан көрсететін құнды ғылыми еңбектері бар. Олардың ішінде жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюдың құқықтық мәселелерін, жер учаскесін иеліктен шығарудың рәсімдері мен негіздеріне, онымен қоса жер учаскесін мемлекет мұқтаждығы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару кезіндегі жер меншік иелері мен жер пайдаланушыларға келтірілген шығындарды өтеуге байланысты мәселелерді зерттеген Б.Ж. Әбдірайымов, С.Б. Байсалов, Ә.Е. Бектұрғанов, Ә.С. Стамқұлов, А.Х. Хаджиев, Л.К. Еркінбаева және тағы басқаларын ерекше атауға болады.

Соған қарамастан, осы саладағы зерттеулер нақты жер учаскесі иеліктен шығару құқықтық қатынасының субъектілері мен объектілерін, осы салада жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығаруды жүзеге асыратын құзыретті органдардың құқықтық жағдайын, келтірілген шығындарды есептеу мен өтеу тәртібін және тағы да басқа теориялық мәселелер төңірегінде зерттеуге байланысты кешенді зерттеулер мен бірізді пікірлер жоқ.

Қазіргі қолданыстағы Жер кодексіне сәйкес, мемлекеттік органдардың мәжбүрлеу түрінде жеке меншік иелерінің немесе жер пайдаланушылардың жер учаскесіне меншік құқығын немесе пайдалану құқығын тоқтатудың екі институтын қолданады. Айталық, оның бірі мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару болса, ал екіншісі мәжбүрлеп алып қою танылады.

Қазақстан Республикасы Жер кодексіне 2007 жылғы 8 қантардағы өзгертулер енгізілмей тұрып, жер учаскесінің қандай жағдайларда мәжбүрлеп иеліктен шығарылатындығы қарастырылмаған етін [1]. Ал, алып қою құқықтық қатынастары енгізілуге дейін көп қатынастарды өзіне біріктірген болатын. Бұған дейін «мемлекет мұқтажы» деген ұғымның бірыңғай ұғынылып, қолданылуы тұрғысынан Жер кодексінің бүкіл мәтіні бойынша «мемлекеттік қажеттіктер» деген сөздерді «мемлекет мұқтажы» деген сөздермен ауыстыруды ұсынды. Сонымен бір мезгілде «мәжбүрлеп иеліктен шығару» ұғымын нысаналы пайдаланылмай отырған немесе заңнаманы бұза отырып пайдаланылып жүрген жер учаскелерін алып қойған жағдайларда қолдану ұсынылды. «Жергілікті мемлекеттік басқару туралы» және «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала

құрылысы және құрылыс қызметі туралы» заңдарда жер учаскесін иеліктен шығару шарты ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясында айқындалғандай «мемлекеттік мұқтаждықтар» емес, «мемлекеттік қажеттіліктер» көрсетілген, бұл іс жүзінде Конституцияның 26-бабының 3-тармағында көзделген жер учаскелерін мәжбүрлеп иеліктен шығару шартын кеңінен түсіндіруге мүмкіндік береді. Осыған байланысты бірқатар нормативтік құқықтық актілерде «мемлекеттік қажеттіліктер» деген сөздерді «мемлекеттік мұқтаждықтар» деген сөздермен ауыстырылған [2].

Жерді мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару мен жер учаскесін алып қою институттары Жер кодексіне енгізілген өзгерістерге сәйкес анықтауға болады. Жер кодексінің 84-бабының 2-тармағында мемлекет мұқтажы үшін жер учаскесін мәжбүрлеп иеліктен шығарудың ерекше негіздерін көрсетті. Ал, мәжбүрлеп алып қою төтенше жағдайлар кезінде, мақсаты бойынша жер учаскесін пайдаланбаған жағдайларда және Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып пайдаланылып отырылған жер учаскелері, тәркілеу арқылы алып қоюлар жатқызылады [1].

Жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару кезінде жер меншік иесі мен жер пайдаланушыға келтірілген шығынның орнын толтыру сол жер учаскесіне мүдделі тұлғаның есебінен жүргізіледі. Жер меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан жер учаскесін мәжбүрлеп иеліктен шығаруда императивтік әдістердің қолданатындығы көрініс табады. Жер меншік иелері мен жер пайдаланушыларға мемлекет мұқтаждықтары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару кезінде келтірілген шығын мен жерге меншік иелік ету мен жер пайдаланудың құқығын бұзу (өз бетімен басып алу) арқылы келтірілген шығынның айырмашылығы бар. Бірінші жағдайда, жер меншік иесі мен жер пайдаланушы мемлекеттік басқару органдары тарапынан заңды түрде шығынға ұшырауы танылса, екінші жағдайда жауапкер ретінде тартылып отырған тарапынан шығынға ұшырауы танылады. Жер учаскесін алып қоюдың мемлекет мұқтажы үшін алып қоюдан ерекшелігі болғанымен, олардың ұқсастықтары да бар. Біріншіден, екеуінде де меншік құқығы еріксіз тоқтатылады. Кейбір реттерде сот шешімі де негіз болуы мүмкін. Екіншіден, екеуі де, ақылы негізде жүзеге асырылады. Үшіншіден, меншік иесі мен жер пайдаланушыға келтірілген шығындар өтеледі. Төртіншіден, екі жағдайда да жер учаскесіне меншік құқығы немесе жер пайдалану құқығы белгілі бір экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру тұрғысында тоқтатылады. Ал олардың ерекшелігі біріншісінде, жер учаскесі азаматтық құқықтық жауапкершілік ретінде алынса, екіншісінде, мемлекет мұқтаждықтары үшін алынады.

Кез келген иеліктен шығару немесе алып қою мәжбүрлеу сипатында болады, яғни жер учаскесі иесінің еркінен тыс алып қоюы арқылы жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары өте әлсіз келеді және құқықтық тұрғыдан қорғалмайды. Сол себептіде, жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған кезде, жер учаскесі меншік иелері мен жер

пайдаланушылардың құқықтарын қорғаудың негізгі қамтамасыз етілетін құқықтық тетіктерін қарастыру керек.

А.П. Гетман алып қоюды екі аспектіде, біріншісі, алынып отырған табиғи объектіні пайдалануға беру, ал екіншісі, осы алынып отырған табиғи объектіге деген құқықты тоқтату [3, 26б.]. Заңды әрекет арқылы жер пайдалану құқығын тоқтату жер учаскесіне меншік иесінен алып екінші бір жер пайдаланушыға заңға сәйкес мемлекет және қоғамдық қажеттігі үшін алып қоюды жатқызамыз. Осындай әрекеттің соңында белгілі бір мүліктік салдарлар туындауы мүмкін, мұндай салдарлар алынып отырылған жер учаскесінде орналасқан құрылыстың немесе өсімдіктердің бағасының құнын өтелуімен түсіндіріледі. Жалпы, мемлекет шешімі негізінде алып қою барысында келтірілген шығынмен мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару барысында келтірілген шығынның айырмашылығы бар, бірінші жағдайда ол жер учаскесіне меншік иесінің заңсыз әрекеті арқылы, ал екінші жағдайда заңды әрекет арқылы келтірілген шығын.

Екіншіден, алып қою жауапкершілік нысаны ретінде, егер белгілі құқық бұзушылық орын алса. Оның дәлелі ретінде А.Х. Хаджиев: «Қазіргі жер заңы жер құқығының тұрақтылық қағидасын дамытуда. Соған байланысты жер заңнамасын ұдайы бұзу, егер оған негізді дәлелдер болған жағдайларда ғана, шекті жауапкершілік шарасы ретінде мәжбүрлі түрде жерге деген құқығынан айыру қолданылады». Жер құқықтық қатынастарын бұзғаны үшін жер – құқықтық жауапкершілік шарасы ретінде қолданатындығы көрсетіледі [4, 188 б.].

Үшіншіден, алып қою мемлекет мұқтажы және қоғам қажеттігі үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарудың әдісі ретінде танылады.

Төртіншіден, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған жағдайда.

Бесіншіден, жер процесіне деген кезеңдерінің бірі ретінде [5, 31 б.]. Ол дегеніміз, жер учаскесін пайдалануға табыстау алдында алып қою процесі бір ғана объектіге қатысты көрініс табады. Бір жағынан осы объектіге қатысты жерді пайдалану құқығының тоқталуына әкеп соғатын процесс болса, екінші жағынан объектіге қатысты пайдалану құқығының туындауын тудырады. Жеке тұрғыдан алып қарастырсақ, мемлекеттік немесе қоғамдық қажеттігі үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған жағдайда біз бір ғана объектіні көреміз, ол жер учаскесі, ал заңи тұрғыдан біз екі әр түрлі объектімен соқтығысамыз, әрине бұл объектілер құқықтық қатынастың екі түрін қалыптастырады, олар алып қою және табыстау түрі ретінде көрініс табады. Осыған мысал ретінде, Ю.Г. Жариков былай дейді, егер жер меншік иесі өзінің жер учаскесін мақсатқа сай пайдаланбаса немесе қатаң бұзушылықтар жасаған жағдайларда алып қою процесі іске асырылады. Осы жерде кері процестің орын алғанын байқауға болады, ол жеке меншіктен қайта мемлекеттік меншікке өтуі [6, 84 б.].

Біздің пікірімізше тағы бір негіз ретінде, Е.В. Нестерова мемлекеттік меншік құқығының пайда болуына әкеп соғатын арнайы әдісі ретінде

қарастыратындығы. Мұндай арнайы әдіс жариялы - құқықтық нормалармен реттелетіндігін айтады [7, 29-31 б.].

Сонымен, жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою дегеніміз – бұл құзыретті органдардың мемлекетпен белгіленген реттерде және ерекше тәртіп бойынша, мемлекет мүддесі үшін меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын күштеп тоқтатуға бағытталған заңды іс әрекеттердің жиынтығы болып табылады.

Жер учаскесіне меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын мәжбүрлеп иеліктен шығару құқығы мемлекеттің негізгі меншік иесі ретіндегі құқығы мен саяси егеменділігінен туындап отырғандығын айқындайды. Мемлекет жер учаскесін меншік иесі мен жер пайдаланушыдан мемлекет мұқтаждықтары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығара отырып, ол жерлерді қоғам мүддесі үшін неғұрлым тиімді пайдалану үшін қайта бөлу жұмыстарын жүргізеді. Осыған байланысты Б.Ж. Әбдрайымовтың “Шын мәнінде, мемлекет мұқтаждықтары үшін жер учаскесін алып қою, әрқашан да жерді қайта бөлуді көздейді”, - дегені орынды [8].

Жер учаскесін алып қою немесе иеліктен шығару азаматтық құқықтың «келтірілген шығынның толық өтелуі қағидасына» сәйкес, меншік иесіне келтірілген барлық шығындарды өтеу тәртібімен жүзеге асырылуы қажет. Сатып алынатын жер учаскесінің бағасын айқындау кезінде оған жер учаскесінің немесе оған құқықтардың, онда орналасқан жылжымайтын мүліктің нарықтық құны, сондай ақ үшінші тұлғалар алдындағы міндеттемелердің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты өздері шеккен шығындарды қоса алғанда, жер учаскесінен айырылуына байланысты меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға келтірілген барлық шығын қосылады. Бұл қағидаға үшінші тарауда толық түрде тоқталып өтеміз.

Үшінші қағидасы ретінде, жер учаскелеріне меншік иелері мен жер пайдаланушылардың мүліктік құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған жерге деген құқықтардың тұрақтылық қағидасы. Бұл қағида жерді тиімді пайдалануға, жердің сапасын жақсарту мен арттыру үшін қосымша қаражат жұмсауға, жер пайдалану құқығының мерзімін ұзартуға ықпал етеді. Бұл қағида меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын тоқтату кезінде қолданылмайды.

Төртінші қағидаға, жерді тиімді пайдалануды қамтамасыз ету қағидасы. Бұл қағида жер құқығында барлық қағидалардан жоғары тұрады. Оның маңыздылығын жер заңдарының басты мақсаты «жерді тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету» екендігімен байқауға болады. Жерді тиімді пайдалану дегеніміз, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жоғары жетістіктерге жету мақсатында жерді ғылыми негізді, жоспарлы түрде пайдалану, өндірістік ғимараттар мен құрылыстарды ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдылығы мен жердің өзге де объектілерімен байланысын ескере отырып орналастыру. Жерді тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету, және екіншіден, ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемінің азаюына барынша жол бермеу.

Бұл қағиданың маңызы жердің әрбір телімін үнемді және тиімді пайдалануда, жердің құнарлығын арттыруды, құндылығы жоғары ауыл шаруашылығы алқаптарын төмен алқаптарға ауыстыруға жол бермеуде болып отыр. Сонымен, бұл қағиданың мазмұны жердің әртүрлі санаттары үшін кейбір ерекшеліктері де бар.

Қорыта келе, жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарудың өзіне тән қағидаларына жер учаскесін ұтымды пайдалану қағидасын ұсынар едік. Себебі жерді ұтымды пайдаланудың оны тиімді пайдаланудан ерекшелігі бар. Жерді тиімді пайдалану дегеніміз табиғи объект ретінде жер учаскесін күтіп ұстау, оның залалдануына жол бермеу және қорғау шараларының жиынтығы болып табылады.

Пайдаланылған қайнар көздер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-ІІ (08.01.2022ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=51040583

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (23.03.2019ж.берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029

3 Земельное и колхозное право. Под. ред. Проф. А.П. Гетман. М., “Юрид. Лит-ра” –2015. - 321 б.

4 Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (Общая часть). – Алматы: Данекер, 2011. – 372с.

5 Дусипов Е.Ш. Жерге жеке меншік құқығының негіздері. Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. –Алматы, 2001. - 122 б.

6 Жариков Ю.Г. Некоторые вопросы права собственности на землю в Республике Казахстан // Вестник МинЮста РК. – Алматы 2011. №2

7 Нестерова Е.В. Молодому предпринимателю. Новое законодательство о собственности, аренде, земле. М., 2012. - 120 б.

8 Абдраимов Б.Ж. Земельный процесс в Республике Казахстан. Учебное практическое пособие. –Алматы: Юрист, 2011. -233с

УДК 360.84 А 24

Беркинбаев А.Б.

Магистрант Евразийской Юридической Академии имени Д.А.Кунаева

ПОНЯТИЕ И ЦЕЛИ ВЕРБАЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация: в статье рассматриваются понятие и цели вербальных следственных действий. На основе анализа действующего уголовно-

процессуального закона и юридической литературы автор статьи сделал выводы относительно дефиниции и целей проведения вербальных следственных действий, что позитивным образом скажется на результатах проведения следственных действий.

Целью настоящей статьи является изучение различных точек зрения на понятия и цели вербальных следственных действий. Как показывает анализ криминалистической и уголовно-процессуальной литературы, на сегодняшний день нет единого мнения относительно понятия и цели вербальных следственных действий, что указывает на сложность рассматриваемой проблемы и необходимость проведения соответствующего исследования.

Ключевые слова: вербальные следственные действия, задачи вербальных следственных действий, понятие и задачи допроса.

АУЫЗША ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН МАҚСАТТАРЫ

Аннотация: мақалада ауызша тергеу әрекеттерінің түсінігі мен мақсаттары қарастырылады. Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын және заң әдебиетін талдау негізінде мақала авторы тергеу әрекеттерінің нәтижелеріне оң әсер ететін ауызша тергеу әрекеттерін жүргізудің анықтамасы мен мақсаттарына қатысты қорытындылар жасады.

Бұл мақаланың мақсаты - ауызша тергеу әрекеттерінің тұжырымдамалары мен мақсаттары туралы әртүрлі көзқарастарды зерттеу. Сот-медициналық және қылмыстық-процессуалдық әдебиеттерді талдау көрсеткендей, бүгінгі күні ауызша тергеу әрекеттерінің түсінігі мен мақсатына қатысты ортақ пікір жоқ, бұл қарастырылып отырған мәселенің күрделілігін және тиісті зерттеу жүргізу қажеттілігін көрсетеді.

Негізгі сөздер: ауызша тергеу әрекеттері, ауызша тергеу әрекеттерінің міндеттері, жауап алудың түсінігі мен міндеттері.

THE CONCEPT AND GOALS OF VERBAL INVESTIGATIVE ACTIONS

Annotation: the article deals with the concept and goals of verbal investigative actions. Based on the analysis of the current criminal procedure law and legal literature, the author of the article made conclusions regarding the definition and goals of conducting verbal investigative actions, which will positively affect the results of investigative actions.

The purpose of this article is to study different points of view on the concepts and goals of verbal investigative actions. As the analysis of forensic and criminal procedural literature shows, today there is no consensus regarding the concept and purpose of verbal investigative actions, which indicates the complexity of the problem under consideration and the need to conduct an appropriate study.

Key words: verbal investigative actions, tasks of verbal investigative actions, concept and tasks of interrogation.

Рассмотрение уголовного дела в суде, по общему правилу, невозможно без установления всех обстоятельств, подлежащих доказыванию, на стадии предварительного расследования. В силу особенностей организации судебной власти и характера решаемых ею задач суд не может активно и целенаправленно заниматься собиранием доказательств, изобличением лиц, совершивших преступление. Необходимые предпосылки для осуществления судом правосудия должны быть подготовлены в процессе предварительного расследования.

Основу предварительного следствия составляет уголовно – процессуальное доказывание. Основным способом собирания, проверки и оценки доказательств является производство следственных действий.

Дефиниция «следственные действия» постоянно употребляется в действующем уголовно-процессуальном законодательстве. Однако в отличие от других дефиниций, законодатель не дает ему разъяснения. В юридической литературе следственные действия трактуются по-разному: как средство доказывания; как способ установления истины; как все процессуальные акты следователя. Таким образом, смысл этих определений весьма различен.

Например, Н.П.Жогин считает, что рассматриваемое нами понятие представляют собой приспособленные к получению и передаче определенного вида информации комплексы познавательных и удостоверительных приемов, операций по соблюдению и проверке доказательств, предусмотренных законом в виде правил и осуществляемых непосредственно следователем (судом) [1, с.21].

Действия, направленные на собирание и проверку доказательств (допрос свидетеля, потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого, эксперта, очная ставка, обыск, выемка, осмотр, освидетельствование, предъявление для опознания, производство экспертизы, следственный эксперимент, проверка показаний на месте...), принято именовать следственными действиями.

В юридической литературе под следственными действиями нередко понимаются любые действия следователя, регламентированные законом. Но наибольшее распространение имеет позиция, в соответствии с которой следственными именуют регламентированные законом действия, направленные на собирание и проверку доказательств. Все авторы вышеприведенных извлечений из учебной литературы придерживаются именно такого понимания следственных действий, но не все руководствуются ими в определении круга процессуальных действий, относящихся к следственным.

Характерно в этом отношении освещение затронутого вопроса А.К. Гавриловым и С.П. Ефимичевым. Они воспользовались определением следственных действий, данным С.А. Шейфером, понимающим под ними "предусмотренную уголовно-процессуальным законом совокупность операций и приемов, которые осуществляются при расследовании преступлений для обнаружения, фиксации и проверки фактических данных, имеющих значение доказательств по уголовному делу [2,с.23].

Но вместе с тем А.К. Гаврилов и С.П. Ефимичев к числу следственных действий отнесли эксгумацию трупа, наложение ареста на имущество, против чего возражает С.А. Шейфер, справедливо считая, что эти два вида процессуальных действий не обеспечивают сами по себе получение доказательственной информации [3,с.5].

Еще более очевидна несогласованность определения круга следственных действий с их понятием как действий, направленных на собирание и закрепление доказательств, в учебнике под редакцией М.И. Бажанова и Ю.М. Грошевого. Привлечение в качестве обвиняемого, избрание меры пресечения, признание потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком, наложение ареста на имущество - это следственные действия в широком смысле, преследующие, другие цели, а не собирание и проверку доказательств.

Несомненно, что определение следственных действий в "узком" значении является более правильным. Эта позиция опирается на указания закона (ст.ст.64, 115, 122, 126 и др. УПК Республики Казахстан). Использование понятия "следственные действия" как любые действия следователя, хотя и оправданно с этимологической позиции, но не может быть поддержано с правовой, поскольку влечет к утрате его значения в качестве самостоятельной уголовно-процессуальной категории.

Вместе с тем определение следственных действий как уголовно процессуальных действий, направленных на собирание и проверку доказательств (некоторые авторы включают сюда и закрепление, фиксации доказательств, что не меняет сущности понятия), представляется не совсем точным. Верно, что назначение большинства следственных действий состоит в собирании и проверке доказательств.

К ним относятся: допрос, очная ставка, осмотр, предъявление для опознания, следственный эксперимент, назначение и производство экспертизы, проверка показаний на месте.

Основной проблемой отечественного уголовного судопроизводства является отсутствие дефиниции «допрос». Это существенно осложняет следственную деятельность. В теории уголовно-процессуального права и криминалистики данный вопрос также не получил однозначной оценки.

В толковом словаре С.И.Ожегова, «допрос – опрос обвиняемого, свидетеля для выяснения чего-нибудь (обстоятельства дела, преступления) [4, с. 171]. Аналогичной точки зрения придерживается и другой не менее известный толкователь русского языка Владимир Даль, который сформулировал определение допроса как – «отобранье судебным порядкомъ чьего показанья» [5, с. 471].

Таким образом, в толковых словарях, понятие допроса отождествляется с понятием опрос.

Не менее интересное определение допроса было сформулировано в XIX веке известным русским юристом, сенатором и профессором Санкт-Петербургского университета И.Я. Фойницким. По его мнению допрос означает

«право требовать от данного лица представления показаний или разъяснений по интересующему суд обстоятельству, создавая обязанность давать их согласно с истиной» [3, с. 319].

В судебной психологии допрос понимается как регулируемое уголовно-процессуальным законом взаимодействие следователя с допрашиваемым, в процессе которого следователь получает необходимую информацию, имеющую значение для дела. Допрос рассматривается как процессуальный вид информационного взаимодействия, межличностного общения и обмена информацией двух главных действующих лиц – допрашивающего и допрашиваемого.

Анализ уголовно-процессуальной и криминалистической литературы позволил нам выделить несколько основных точек зрения относительно понятия «допрос».

По мнению первой группы ученых, допрос представляет собой следственное действие. Так, по мнению Н.Н.Смирновой, допрос представляет собой «...следственное действие, которое заключается в получении следователем показаний, которые подлежат установлению по конкретному уголовному делу» [6, с. 156]. У В.В.Кальницкого, допрос является следственным действием, состоящим в получении показаний подозреваемого, обвиняемого, свидетеля, потерпевшего, эксперта и специалиста [7, с. 39]. Н.А.Громов определяет допрос как одно из наиболее распространенных следственных действий, состоящее в обязанности явиться по вызову лица, производящего дознание, или следователя и дать правдивые показания: сообщить все известное ему по делу и ответить на поставленные вопросы [8, с. 215]. Аналогичной позиции придерживается Г.А.Зорин, полагая, что допрос представляет собой «следственное действие, предусмотренное и регламентированное УПК, состоящее в получении уполномоченным органом показаний от лиц, располагающих сведениями об обстоятельствах, имеющих значение для дела и подлежащих доказыванию» [9, с. 9]. По мнению Р.Х. Якупова: «допрос – это следственное действие, при производстве которого в установленном процессуальном порядке органы расследования и суд получают устные показания определенного лица об известных ему обстоятельствах, подлежащих установлению по делу и фиксируют сообщенные сведения в соответствующих протоколах» [10, с.261].

Вторая группа исследователей рассматривает допрос как следственное и судебное действие, принимая во внимание, что он производится как органами предварительного расследования, так и судом. Так, Р.С. Белкин рассматривает допрос как «процессуальное (следственное и судебное) действие, заключающееся в получении показаний (информации) о событии, ставшем предметом уголовного судопроизводства» [11, с. 36]. Аналогичной точки зрения придерживается и Н.И.Порубов, отмечая, что «допрос – это следственное и судебное действие, заключающееся в получении органом расследования или судом в соответствии с правилами, установленными процессуальным законом,

от допрашиваемого сведений об известных ему фактах, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела» [5, с. 17]. У Н.Г. Шурухнова допрос представляет собой «...следственное (судебное) действие, заключающееся в получении органом расследования (или судом) в соответствии с правилами, установленными законодательством, показаний от допрашиваемого об известных ему фактах, входящих в предмет доказывания по уголовному делу» [12, с. 273]. Присоединяется к вышеуказанным авторам также и отечественный исследователь. Например, К.Ж.Капсалямов считает, что допрос – это следственное и судебное действие, осуществляемое в целях получения и фиксации органом расследования или судом в установленной уголовно-процессуальным законом форме показаний от допрашиваемого об известных ему фактах, входящих в предмет доказывания по уголовному делу [13, с. 18].

Третья группа авторов придерживается диаметрально-противоположной точки зрения и рассматривает допрос, как процессуальное действие, хотя понятия «следственное действие» и «процессуальное действие» имеют существенные различия. Например, А.А. Эксархопуло трактует допрос как «процессуальное действие, состоящее в получении следователем показаний обвиняемых, подозреваемых, свидетелей, потерпевших об известных им обстоятельствах события, имеющих значение для быстрого, полного, всестороннего и объективного раскрытия и расследования преступления» [14, с.219]. Аналогичного мнения придерживается Б.Т.Безлепкин, который рассматривает допрос, как процессуальное действие, проводимое лицом, в производстве которого находится уголовное дело, и свидетелем, потерпевшим, подозреваемым и обвиняемым, который ведется в целях получения фактических данных (устных сведений), имеющих доказательственное значение» [15, с.226]. К вышеуказанным авторам присоединяется С.А.Шейфер, понимая под допросом процессуальное действие, направленное на получение в соответствии с установленной законом процедурой от допрашиваемого лица сведений о существенных обстоятельствах дела путем постановки перед ним задачи на воспроизведение и передачу информации в устной форме [16, с. 86].

Остальная часть определений носит разрозненный характер. Например, в теории науки криминалистики и уголовно-процессуального права есть определения, в которых под допросом понимается способ собирания доказательственной и ориентирующей информации (В.А.Образцов); процесс получения показаний от лица, обладающего сведениями, имеющими значение для расследования дела (Е.Р.Россинская); общение следователя с допрашиваемым (В.Г.Лукашевич); комплекс предусмотренных уголовно-процессуальным законом познавательных и удостоверительных операций (А.В.Гриненко).

Множество определений понятия «допрос» свидетельствует о том, что рассматриваемое нами следственное действие является сложным и трудоемким. Этим и обусловлена выработка целого ряда диаметрально-противоположным определений.

Поскольку все следственные действия, так или иначе, носят процессуальный характер, нет необходимости в понятии допроса указывать его процессуальный характер. Кроме того, в целях унификации рассматриваемой дефиниции целесообразно указать в ней, цели, правовую природу следственного действия, а также его сущность.

В этой связи допрос может быть определен, как следственное действие, регламентированное уголовно-процессуальным законом и представляющее собой процесс восприятия, получения и фиксации органами правосудия и уголовного преследования от допрашиваемого лица достоверных показаний об известных ему обстоятельствах, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела.

Большое практическое и теоретическое значение имеет определение цели проведения рассматриваемого следственного действия. Этот вопрос также не получил однозначной оценки в криминалистической и уголовно-процессуальной литературе.

По мнению А.С. Кобликова, цель допроса – «получить от допрашиваемого правдивые показания в соответствии с обстоятельствами, имевшими место в действительности» [17, с.179]. С точки зрения Р.С. Белкина, цель допроса заключается в получении «полных и объективно отражающих действительность показаний» [18, с. 36].

По мнению В.А. Линовского, цель допроса состоит в том, чтобы получить от обвиняемого объяснение, необходимое для устранения всякой односторонности относительно обвиняющих и навлекающих на него подозрение обстоятельств и причин, чтобы с одной стороны, иметь возможность уличить его в преступлении, а с другой – дать ему возможность представить все, что может служить к оправданию его [19, с. 36].

Анализ показывает, что цель допроса в научной литературе рассматривается как установление истины, правды. С.И. Ожегов определяет истину и правду как тождественные понятия, и поясняет, что они означают – то, что соответствует действительности, отражает действительность [20, с. 251, 566]. И.Т. Фролов трактует истину как адекватное отражение действительности субъектом, воспроизведение ее такой, какова она есть вне и независимо от сознания [21, с. 169].

Целью уголовно-процессуального доказывания является достижение истины, установление обстоятельств дела в точном соответствии с действительностью. В философии истинным считается такое знание, высказывание, которое верно отражает действительность, соответствует ей. Содержание истины объективно, оно не зависит от воли и желания познающего субъекта. Поэтому истину часто называют объективной истиной.

Учение об истине является в философии одним из древнейших. Оно разрабатывается со времен Аристотеля и других античных ученых и в настоящее время насчитывает обширнейшую литературу. Приведенная выше трактовка истины как соответствия знания объективной действительности называется

классической и является самой древней и относительно простой. В советский период она считалась единственно правильной и совпадала с «марксистско-ленинской» интерпретацией истины.

Как соотносится истина, как цель доказывания, с задачами уголовного судопроизводства в целом? Иными словами, является установление истины одной из конечных целей уголовного процесса или образует только промежуточную задачу? При всей важности этой задачи ее нельзя признать конечной целью производства по делу. Судопроизводство не может завершиться только констатацией истины. Как уже говорилось, по каждому делу должно быть принято какое-то решение. Установление истины является лишь предпосылкой такого решения, необходимым условием его правильности. Поэтому познание истины по уголовному делу — не самоцель, а лишь средство достижения других, более широких целей (общих задач уголовного судопроизводства).

Таким образом, установление истины в ходе производства допроса, цель — весьма узкая.

Исходя из общих задач уголовного процесса, предусмотренных ст. 8 УПК Республики Казахстан, а также целей проведения следственных действий, целью допроса является получение и фиксация полных и объективных показаний об обстоятельствах, подлежащих доказыванию по делу.

Список использованной литературы:

1. Жогин Н.П. Допрос на предварительном следствии. — М., 2001. — 198 с.
2. Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе М, 1972. — 155 с.
3. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма М. 1981. — 311 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. восьмое, стереотип. — М.: изд-во «Советская энциклопедия», 1970. — 900 с.
- 6 Владимир Даль Толковый Словарь живого Великорусского языка. В 3Т. Т.2. — М.: Гос. изд-во иностран. и национ. словарей., 1956. — 768 с.
- 7 Смирнова Н.Н. Уголовный процесс. Учебник. — Санкт-петербург: из-во «Михайлова В.А.», 2000. — 384 с.
- 8 Кальницкий В.В. Следственные действия. Учеб. пос. изд. втор., перераб. и допол. — Омск: Омская Академия МВД России, 2003. — 72 с.
- 9 Громов Н.А. Уголовный процесс России. Учебник. — М.; Юрист, 1998. — 552с.
- 10 Зорин Г.А. Руководство по тактике допроса. Учеб.-прак. пос. — М.: ООО издательство «Юрлитинформ», 2001. — 320 с.
- 11 Якупов Р.Х. Уголовный процесс. Учебник для вузов. Под ред. Галузо В.Н. — М.: из-во «Зерцало», 1999. — 464 с.

-
- 12 Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. – Саратов, Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 395 с.
- 13 Шурухнов Н.Г. Криминалистика. Учеб. пос. – М.: «Юристъ», 2005. – 639 с.
- 14 Капсалямов К.Ж. Уголовное преследование и способы собирания доказательств. Учеб. пос. – Астана: «Фолиант», 2001. – 112 с.
- 15 Эксархопуло А.А. Криминалистика. В схемах и иллюстр. Учеб. пос. – Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2002. – 450 с.
- 16 Безлепкии Б.Т. Уголовный процесс России: учеб. пос. Изд. трет., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2006. – 496 с.
- 17 Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – Самара: из-во «Самарский университет», 2004. – 191 с.
- 18 Адольф Ф.П., Бедер У., Дишлер А. и др. Криминалистический словарь: Пер с нем. – М.: Юридическая литература, 1993. – 192 с.
5. ¹⁸Курс криминалистики. Общая часть / Отв.ред. В.Е.Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – 784с.
- 19 Линовский В.А. К вопросу о совершенствовании языка криминалистики / Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики: Межвуз. сб. науч. тр. – Омск: Академия МВД России, 2002. – Вып.1. – 201 с.
- 20 Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. восьмое, стереотип. – М.: изд-во «Советская энциклопедия», 2002. – 900 с.
- 21 Фролов И.Т. Общий метод расследования преступлений. Учебное пособие. – М.: Союз, 1988. – 339 с.

УДК 338.486.4

Вали Ш.Ә.

*Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академиясының магистранты
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Valish@mail.ru*

ШАРУА (ФЕРМЕР) ҚОЖАЛЫҒЫНЫҢ ЖЕР УЧАСКЕСІ МЕН ӨЗГЕ ДЕ МҮЛІКТЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ҚҰРАМЫ

Түйіндеме: Бұл ғылыми мақалада жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтың ісін жүргізу үшін азаматтық айналымға оның қатысушыларының атынан сенімхат негізінде сенім білдірілген тұлға түссе, ал шаруа қожалығының басшысы оның мүшелерінің атынан азаматтық құқықтық мәмілелерді сенімхатсыз жүзеге асырып, мүдделерін білдіреді.

Өзіндік кәсіпкерлік нысанындағы фермерлік қожалық бір азаматпен оның меншік құқығына тиесілі мүлкінің негізінде, сондай-ақ пайдалану мен билік

етуге мүмкіндік беретін басқа да құқықтармен тиесілі мүліктердің негізінде дербес жүзеге асырылады.

Өзіндік кәсіпкерлік нысанындағы фермерлік қожалық басшысы азаматтық айналымға өз атынан түседі. Некеде тұрған фермердің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы үшін жұбайының келісімі қажет емес. Өзіндік кәсіпкерлікті жүзеге асырушы фермер жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыру үшін ерлі-зайыптылардың ортақ меншігін, егер заң актілері мен неке контрактісінде немесе олардың арасындағы өзге де келісімдермен өзгеше белгіленбесе жұбайының келісімісіз пайдалана алады.

Өзіндік кәсіпкерлік нысанындағы фермерлік қожалықтың өзге фермерлік қожалықтардан ерекшелігі фермер кәсіпкерлік істің жалғыз меншік иесі ретінде кәсіпкерлік қызметтен түскен пайданы ешкіммен шарттық қатынаста болмағандықтан өзі иелене алады. Сондай-ақ, өзіне тиесілі мүлікке өз бетінше билік етіп, меншік иесі ретінде мүлікті пайдалану арқылы пайда таба алады. Тағы бір ерекшелігі жеке ісін азғана қаражатпен бастау мүмкіндігі және заңды тұлғаларға салынатын салықтардан босатылуы.

Түйін сөздер: фермер қожалығы, шаруа қожалығы, кәсіпкерлік қызмет жай серіктестік, ортақ қожалық, тұлғалардың дара кәсіпкерлігі, ортақ бірлескен меншік.

ПОНЯТИЕ И СОСТАВ ЗЕМЛИ И ИНОГО ИМУЩЕСТВА КРЕСТЬЯНСКОГО (ФЕРМЕРСКОГО) ХОЗЯЙСТВА

Аннотация: В данной научной статье для ведения фермерского хозяйства в форме простого товарищества в гражданский оборот от имени его участников на основании доверенности вступает доверительный управляющий, а гражданско-правовые сделки совершает глава фермерского хозяйства. от имени своих членов без доверенности.

Фермерское хозяйство в форме самозанятости осуществляется самостоятельно одним гражданином на основе принадлежащего ему имущества, а также на основании имущества, принадлежащего на иных правах, позволяющих пользоваться и распоряжаться им.

Глава фермерского хозяйства в форме собственного дела вступает в гражданский оборот от своего имени. Для занятия предпринимательской деятельностью женатого фермера согласие супруга не требуется. Фермер, занимающийся самозанятостью, может использовать совместное имущество супругов для осуществления частного предпринимательства без согласия супруга, если иное не предусмотрено законом, брачным договором или иным соглашением между ними.

Отличие самозанятого фермерского хозяйства от других фермерских хозяйств состоит в том, что фермер, как единственный владелец бизнеса, может владеть прибылью от предпринимательской деятельности, так как ни с кем не состоит в договорных отношениях. Он также может распоряжаться своим

имуществом и получать прибыль, используя его как собственник. Еще одной особенностью является возможность начать бизнес с небольшой суммы денег и освобождение от налогов для юридических лиц.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, крестьянское хозяйство, предпринимательская деятельность, простое товарищество, совместное хозяйство, трудовое объединение лиц, общая совместная собственность

THE CONCEPT AND COMPOSITION OF LAND AND OTHER PROPERTY OF THE PEASANT (FARMER) FARM

Annotation: In this scientific article, in order to run a farm in the form of a simple partnership, a trustee enters into civil turnover on behalf of its participants on the basis of a power of attorney, and the head of the farm carries out civil law transactions on behalf of its members without a power of attorney.

Farming in the form of self-employment is carried out independently by one citizen on the basis of property owned by him, as well as on the basis of property owned by other rights that allow to use and dispose of it.

The head of a farm in the form of his own business enters the civil turnover on his own behalf. The consent of the spouse is not required for a married farmer to carry out entrepreneurial activity. A farmer engaged in self-employment may use the joint property of the spouses for the implementation of private entrepreneurship without the consent of his spouse, unless otherwise provided by law and the marriage contract or other agreement between them.

The difference between a self-employed farm and other farms is that the farmer, as the sole owner of the business, can own the profits from entrepreneurial activity, as he does not have a contractual relationship with anyone. He can also dispose of his property and make a profit by using it as an owner. Another feature is the ability to start a business with a small amount of money and exemption from taxes on legal entities.

Key words: farm economy, peasant economy, entrepreneurial activity, simple partnership, joint economy, labor union of persons, common joint ownership.

Экономиканың ауылшаруашылық секторын дамыту Қазақстан экономикасының басым бағыттарының бірі болғандықтан ауылшаруашылығында кәсіпкерлік қызметті шаруа (фермер) қожалығы негізінде жүзеге асыру мәселесі өте өзекті болып отыр.

Еліміз тәуелсіздік алған жылдары шаруа (фермер) қожалығының құқықтық жағдайын анықтап, қызметін реттейтін бірқатар заңдар қабылданды. Солардың негізгісі 1990 жылдың 21 мамырында қабылданған Қазақ ССР-нің "Шаруа қожалығы туралы" заңы болды. Бұл заң бойынша шаруа қожалығы ауылшаруашылығын бірлесіп жүргізуші тұлғалардың отбасылық-еңбек бірлестігі болып табылады. 1998 жылдың 31-ші наурызында қабылданған

Қазақстан Республикасының "Шаруа (фермер) қожалығы туралы" заңында шаруа (фермер) қожалығының төмендегідей нысандары көрсетілген:

- кәсіпкерлік қызметі бірлескен ортақ меншік базасына негізделген отбасылық кәсіпкерлік нысанында жүзеге асырылатын шаруа қожалығы;
- өзіндік кәсіпкерлікті жүзеге асыруға негізделген фермер қожалығы;
- бірлескен шаруашылық қызмет туралы шарт негізінде, жалпы үлестік меншік базасында жәй серіктестік нысанында ұйымдастырылған фермер қожалығы.

Ал 2015 жылдың 29-шы қазанда қабылданған Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес дара кәсіпкерлік түрлері өзіндік және бірлескен кәсіпкерлік болып екіге бөлініп, шаруа (фермер) қожалығы бірлескен кәсіпкерліктің нысаны ретінде танылған [1].

Бұл жерден байқайтынымыз, шаруа (фермер) қожалығына тек қана кәсіпкерлік қызметі бірлескен ортақ меншік базасына негізделген отбасылық кәсіпкерлікті ғана емес, сонымен қатар өзіндік кәсіпкерлік сипатындағы фермерлік қожалық пен бірнеше жеке кәсіпкерлердің бірлескен қызмет туралы шарт жасасу арқылы ұйымдасқан жәй серіктестік нысанындағы фермер қожалығы да жатқызылған, яғни отбасылық-еңбек бірлестігі сипатындағы шаруа қожалығының бір түрі, фермерлік қожалықтың екі түрі көрсетілген. Алайда, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің 41-ші бабында «тұлғалардың дара кәсіпкерлікті жүзеге асыруы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді ауыл шаруашылығы өнімін өндіру үшін пайдалануға, сондай-ақ осы өнімді қайта өңдеумен және өткізумен тығыз байланысты еңбек бірлестігі шаруа немесе фермер қожалығы деп танылады - делінген. Берілген анықтамада шаруа қожалығының ғана ұғымы ашылып, фермерлік қожалықтың белгілері қарастырылмаған. Себебі, шаруашылық жүргізудің отбасылық-еңбек бірлестігі сипаты фермерлік қожалыққа емес, тек шаруа қожалығына тән белгі. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде 41-ші бабының 3-ші тармағында көрсетілген бір ғана азаматпен жүзеге асырылатын фермерлік қожалық азаматтар тобының бірлескен кәсіпкерлігіне жатпайды. Ол бірлескен қызмет туралы шарт негізінде ортақ үлестік меншік базасында жай серіктестік нысанында ұйымдастырылған фермер қожалығы болып табылады.

Егер азаматтар кәсіпкерлікті ауыл шаруашылығында ауылшаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдалану арқылы отбасылық-еңбек негізінде жүзеге асырса, ол шаруа қожалығы деп аталады. Себебі, шаруа қожалығы ауыл шаруашылығында өнім өндіруші отбасылық кәсіпкерлік болып табылады және оны фермерлік қожалықтардан ерекшелендіріп тұрған да осы отбасылық белгісі.

Бұл орайда біз Г.А. Волковтың, "тек отбасылық-еңбек белгісі ғана шаруа қожалығын ауылшаруашылық өндірістік кооперативтер мен ауылшаруашылығындағы басқа да кәсіпкерлік қызмет нысандарынан ерекшелендіреді" [2, Б.12] - деген пікірімен қосыламыз.

Қазақстан Республикасының заңдары да шаруа қожалығын отбасылық-еңбек бірлестігі деп тани келе, ондағы өндірістің шаруа қожалығы мүшелерінің жеке

еңбектеріне негізделгенін бекітеді. Бірақ, кей жағдайларда жалдамалы еңбек күшін пайдалану мүмкіндігіне де жол берілген.

Отбасы шаруа қожалығының өзегі болып табылады Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің 41-ші бабының 2-ші тармағында шаруа немесе фермер қожалығы кәсіпкерлік қызмет ортақ бірлескен меншік базасына негізделген отбасылық кәсіпкерлік нысанында жүзеге асырылатын шаруа қожалығы болуы мүмкін деп көрсетілген. Бұл заң бойынша шаруа қожалығының құрамына шаруашылықта еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін азаматтар мен еңбек шарты жасасқан туыстары кірмейді.

Н.Н. Ведениннің пікірінше туыстық қатынасы жоқ азаматтар тобын шаруа қожалығы ұғымына енгізбеу керек. Шаруа қожалығына мұндай адамдардың енгізілуі тиісті жеңілдіктер мен басымдықтарға ие болу мақсатында ғана құрылатын жалған шаруа қожалықтарының пайда болуына ықпал етеді. Туыстық қатынасы жоқ азаматтар тобы шаруашылық жүргізудің басқа нысандарын – шағын ауылшаруашылық кәсіпорындарын, өндірістік кооперативтер [3, Б.63] мен бірлескен қызмет туралы шарт негізінде пайда болатын жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтар құра алады.

Шаруа қожалығының отбасылық сипатына байланысты

В.В. Устюкова да ұтымды ойлар айтады. Оның пікірінше шаруа қожалығына отбасылық білгі тән. Одан ауытқу және туыстық қатынасы жоқ тұлғалар тобын шаруа қожалығы ретінде тіркеу мүмкіндігі Заңның 1-ші бабын жоққа шығарады [4, Б.63].

Бұл пікірмен Ю.Г. Басиннің де көзқарасы сәйкес келеді. Онда, шаруа қожалығының отбасылық белгісі оның мүшелерінің арасындағы тығыз байланыспен, отбасының қамы мен басқа да мүдделерінің бөлінбейтіндігімен және бір-біріне сену сипатымен түсіндірілетіндігі айтылған [5, Б.225]. Сондықтан да шаруа қожалығының мүшелерін анықтаушы белгі - онда туыстық қатынастың болуы.

Туыстық қатынасы жоқ тұлғалардың шаруа қожалығының құрамына кіруіне тыйым салынады. Мұндай тұлғалар шаруа қожалығында еңбек шарты бойынша жұмыс істей алады, сондай-ақ, шаруа қожалығы мүшелерінің келісімі арқылы, өз мүлкімен шаруа қожалығының қызметіне қатысып, еңбек ақысынан бөлек, қосқан мүлкінің көлеміне сай белгіленген мөлшерде шаруа қожалығының қызметінен кіріс алып отыруға мүмкіндік алады.

Шаруа қожалығының мүшесі ретінде тану үшін, тұлға туыстық қатынасымен қатар, шаруа қожалығын жүргізуге өз еңбегімен қатысуы тиіс. Заңда мұндай нормалар тікелей бекітілмесе де, шаруа қожалығының еңбектік сипатының үлкен маңызы бар. Бұдан, кәсіпкерлік қызметтің бұл түрі тек қаржы салуға ғана емес, сонымен қатар, міндетті түрде өз еңбегін салуға негізделгенін байқаймыз [6, Б.22].

Шаруа қожалығының мүлкі егер мүшелерінің арасында өзгеше белгіленбесе ортақ бірлескен меншік құқығында оның мүшелеріне тиесілі болады.

Ал, фермерлік қожалыққа келетін болсақ оның шаруа қожалығынан айырмашылығы – ол бір ғана азаматтың өзіндік меншігіне негізделген кәсіпкерлігі және сол сияқты бірнеше азаматтардың кәсіпкерлікті бірлескен қызмет туралы шарт негізінде жәй серіктестік құру арқылы жүзеге асыруында.

Жоғарыда айтылып кеткен туыстық қатынасы жоқ тұлғалар ауылшаруашылығында кәсіпкерлік қызметті бірлескен шаруашылық қызмет туралы шарт негізінде, жалпы үлестік меншік базасында жәй серіктестік нысанында ұйымдастырылатын фермерлік қожалық арқылы жүзеге асыра алады.

Жалпы серіктес деген түсінік кәсіпкерлік қызмет түрін ғана емес, сонымен қатар шаруашылық қызмет пен өзге де қызмет түрлерін қамтиды.

Бірлескен шаруашылық қызмет туралы шарт негізіндегі фермерлік қожалықтың серіктестері (ары қарай мүшелері) бірлескен мақсатты көздейді және жалпы ереже бойынша бір-бірінің қатынасына байланысты несие беруші мен борышқор болып табылмайды. Жәй серіктестік шартының, тараптардың мүдделері қарама-қарсы тұратын өзге шарттардан басты ерекшелігі жәй серіктестік тараптарының мүдделерінің ортақтығында екендігін айтып кеткен жөн.

Бірлескен қызмет туралы шарт бойынша тараптар табыс табу немесе заңға қайшы келмейтін өзге де мақсатқа қол жеткізу үшін бірлесіп әрекет жасауға міндеттенеді.

Біз бұл жұмыста жәй серіктестікті азаматтар тобының ауылшаруашылығында жер пайдалану арқылы жүзеге асыратын бірлескен кәсіпкерлігі – фермерлік қожалық ретінде қарастырамыз.

Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық қатысушылары өз мақсаттарына жету үшін жарналарын ақшалай немесе басқа мүлікпен, не еңбек үлесі арқылы қосады. Фермерлік қожалық қатысушыларының ақшалай немесе өзге де мүліктік жарналары, сондай-ақ олардың бірлескен қызметі нәтижесінде жасалған немесе сатып алынған мүлік олардың ортақ үлестік меншігі болып табылады.

Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық қатысушыларының жарналары, егер шартта өзгеше белгіленбесе, бағасы бойынша теңдей болуы тиіс. Мүліктік немесе еңбек жарналарын ақшалай бағалау фермерлік қожалық қатысушыларының келісімімен жүзеге асырылады [36].

Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтың сипаттаушы белгілері:

а) ортақ шаруашылық мақсатқа жету үшін бірлескен қызмет туралы келісімге келу;

б) шаруашылық жүргізу үшін жер учаскесін алу;

в) әрбір қатысушының үлесінен тұратын ортақ меншіктің болуы;

г) қатысушылардың қожалықтың кірісімен қатар, шығысына да үлестерінің болуы;

д) қатысушылардың фермерлік қожалықтың қызметін басқаруға және бақылауға құқығының болуы. Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық азаматтық айналымның дербес субъектісі болып табылмайды, бұл тек

азаматтар тобының немесе азаматтардан тұратын топтардың кәсіпкерлікпен айналысу мүмкіндігі.

Сондай-ақ, жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық заңды тұлға болып табылмайтын болғандықтан, оның қатысушылары азаматтық айналымға өз атынан түседі және басқа серіктестерінің мүддесі үшін де әрекет етеді. Шарт қатысушыларының ортақ істі жүргізуді жүзеге асыруларының бірнеше тәсілдері бар. Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтың қатысушылары қожалықтың ісін оның мүшелерінің біреуі жүзеге асырады деп келісуі мүмкін. Мұндай жағдайда фермерлік қожалықтың қалған қатысушылары шаруашылықтың ісін жүргізуші тұлғаға сенімхат беруі тиіс. Ал, егер фермерлік қожалықтың қатысушылары шаруашылық ісін жүргізудің ұжымдық тәсілін таңдап алса, онда ол олардың арасында шарт жасасу арқылы жүзеге асырылады.

Бірақ, жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтың қатысушылары шаруашылықтың ісін жеке дара жүргізсе де, ұжымдық түрде жүргізсе де фермерлік қожалықтың мүддесі үшін жүзеге асыруы тиіс.

Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық мүшелерінің құқықтары мен міндеттерінің пайда болуы шарттың жасалу мақсатына да тәуелді болуы мүмкін. Егер, фермерлік қожалық қатысушысы өзге қатысушылардың атынан өз мүддесі үшін әрекет етсе, мұндай міндеттемеден туындаған шығындар мен ала алмай қалған пайдалар теріс пиғылды қатысушыға жүктелуі тиіс. Сондай-ақ, фермерлік қожалық қатысушыларының бірі қожалықтың барлық қатысушыларының мүддесі үшін сенімхатсыз әрекет етсе, басқа қатысушылары мұндай міндеттемені мақұлдауы мүмкін. Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалықтың қатысушыларының мұндай қатынастары Азаматтық кодекстің өкілдік және сенімхат туралы тиісті баптарымен реттеледі.

Жәй серіктестік нысанындағы фермерлік қожалық ауыл шаруашылық кәсіпкерлігін жүргізуге ниет білдіруші азаматтардың ерікті бірлестігі болып табылады. Әрбір қатысушы фермерлік қожалықтан өз қалауы бойынша шығуға, яғни бірлескен қызмет туралы шарттан бас тартуға құқығы бар. Бірақ, мұндай жағдайда фермерлік қожалықтан шығушы тұлға бас тартудан келтірілген шығынның барлығын өтеуі тиіс. Шығындардың көлемі мен өтеу тәртібі бірлескен шаруашылық қызмет туралы шартпен анықталуы тиіс. Егер бірлескен шаруашылық қызмет туралы шартта мұндай жағдай қарастырылмаса, бұл қатынастар Азаматтық кодекстің тиісті нормаларымен реттеледі [7].

Пайдаланылған қайнар көздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ// adilet.zan.kz

2. Волков Г.А. Крестьянское хозяйство как субъект земельных правоотношений (историко-правовой аспект): Автореф. дис.канд.юрид. наук. – М., 2018. – 26 с.

3. Веденин Н.Н. Приватизация и реорганизация предприятий АПК (правовые аспекты) // Государство и право. – 2015. - №4. - С.57-84.

4. Устюкова В.В. Личное подсобное хозяйство: правовой режим имущества. – М.: Наука, 2013. - 128 с.

5. Сүлейменов М.К. Басин Ю.Г. Азаматтық құқық: Жоғарғы оқу орнына арналған оқулық (академиялық курс). - Алматы, 2011. - 736 б.

6. Базарбаев Б.Б. Право собственности в крестьянском хозяйстве и вопросы его наследования // Вестник КазГУ. Серия юридическая. - 2008. - №2. – С. 21-27.

7. Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылы қабылданған Азаматтық кодексі. Жалпы бөлім (өзгертулер мен толықтырулар енгізілген). – Алматы: Жеті жарғы, 2020. - 232 б.

УДК 343.98

Достаев Ч.Е.

*магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика
Казахстан, г. Алматы*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ВОЗМОЖНОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию возможностей криминалистической диагностики в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений на современном этапе развития криминалистической науки. Криминалистическая диагностика – это научно разработанная система задач и методов распознавания и объяснения сути, свойств, состояний и других особенностей объектов, явлений, процессов, связанных с уголовными правонарушениями с целью их раскрытия, расследования и предупреждения. Криминалистическая диагностика тесно связана с криминалистической идентификацией. В их теоретических основах много общего, в частности в системе классификации исследуемых объектов. В теории криминалистической диагностики они делятся на диагностируемые и диагностирующие, искомые и проверяемые объекты. Так же в статье дан анализ назначению, уровням и видам криминалистической диагностики. Исследованы элементы и алгоритм ее проведения, а также общекриминалистические значимые особенности уголовных правонарушений, в которых требуется применение данных криминалистической диагностики. Рассмотрены отдельные точки зрения на криминалистическую диагностику и особенности ее применения. Уделено внимание проблемам применения основ криминалистической диагностики в расследовании уголовных правонарушений.

Ключевые слова: криминалистическая диагностика, элементы и алгоритм криминалистической диагностики, криминалистическая теория, учение о закономерностях распознавания.

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйіндеме. Мақала криминалистикалық ғылымның қазіргі даму кезеңіндегі қылмыстарды ашу мен тергеудегі криминалистикалық диагностиканың мүмкіндіктерін зерттеуге арналған. Сот-медициналық диагностика-бұл қылмыстарды ашу, тергеу және алдын-алу мақсатында объектілердің, құбылыстардың, процестердің мәнін, қасиеттерін, күйлерін және басқа да ерекшеліктерін тану және түсіндірудің ғылыми дамыған міндеттері мен әдістерінің жүйесі. Сот-медициналық диагностика сот-медициналық сәйкестендірумен тығыз байланысты. Олардың теориялық негіздерінде көптеген ұқсастықтар бар, атап айтқанда зерттелетін объектілерді жіктеу жүйесінде. Сот-медициналық диагностика теориясында олар диагностикалық және диагностикалық, ізделетін және тексерілетін объектілерге бөлінеді. Сондай-ақ, мақалада криминалистикалық диагностиканың мақсатына, деңгейіне және түрлеріне талдау берілген. Оны жүзеге асырудың элементтері мен алгоритмі, сондай-ақ криминалистикалық диагностика деректерін қолдануды қажет ететін қылмыстардың жалпы криминалистикалық маңызды ерекшеліктері зерттелді. Қаралды жекелеген көзқарас криминалистикалық диагностика ерекшеліктері мен оны қолдану. Қылмыстарды тергеуде сот диагностикасының негіздерін қолдану проблемаларына назар аударылды.

Түйінді сөздер: криминалистикалық диагностика, криминалистикалық диагностиканың элементтері мен алгоритмі, криминалистикалық теория, тану заңдылықтары туралы ілім.

CURRENT STATE AND POSSIBILITIES OF FORENSIC DIAGNOSTICS

Annotation. The article is devoted to the study of the possibilities of forensic diagnostics in the detection and investigation of crimes at the present stage of the development of forensic science. Forensic diagnostics is a scientifically developed system of tasks and methods for recognizing and explaining the essence, properties, states and other features of objects, phenomena, processes related to crimes in order to uncover, investigate and prevent them. Forensic diagnostics is closely related to forensic identification. There is a lot in common in their theoretical foundations, in particular in the classification system of the objects under study. In the theory of forensic diagnostics, they are divided into diagnosable and diagnostic, searchable and verifiable objects. The article also analyzes the purpose, levels and types of forensic diagnostics. The elements and algorithm of its implementation are investigated, as well as the general criminalistic significant features of crimes in which the use of forensic

diagnostic data is required. Separate points of view on forensic diagnostics and features of its application are considered. Attention is paid to the problems of applying the basics of forensic diagnostics in the investigation of crimes.

Keywords: forensic diagnostics, elements and algorithm of forensic diagnostics, forensic theory, the doctrine of recognition patterns.

На сегодняшний день, наука криминалистики претворяет в деятельность правоохранительных органов большой потенциал современных методов борьбы с преступностью. Одновременно с этим, применяя в развитии определенных теорий, связанных с изменением структуры преступности, разработкой новых алгоритмов расследования, и с реализацией конкретных задач, которые необходимо решать правоохранительным органам. Особую роль в научной и практической деятельности правоохранительных органов занимают теоретические положения криминалистической диагностики.

Необходимо отметить, что криминалистическая диагностика как частная криминалистическая теория существует относительно недавно. Ее разработка пришлась на 70-е годы XX в. И одним из основоположников этой теории является В.А. Снетков, который определил криминалистическую диагностику как учение о закономерностях распознавания криминалистических объектов по их признакам [1]. Ранее вопросы диагностического характера, специалистами решались применительно к задачам правоприменительной практики при использовании специальных знаний в расследовании и раскрытии уголовных правонарушений. Одним из первых ученых-практиков, обладавшим обширными разносторонними познаниями был австрийский ученый Ганс Гросс, который проведя научный анализ и обобщив весь накопившийся к тому времени материал о расследовании уголовных правонарушений, с учетом опыта работы следственным судьей, в своей работе отразил и обосновал особенности применения диагностики. Конечно, позже вопросы криминалистической диагностики поднимали в своих работах В.А. Снетков, Р.С. Белкин, С.В. Дубровин, А.М. Зинин, А.И. Винберг, Ю.Г. Корухов, Н.Г. Майлис, В.А. Тимченко, Н.Т. Малаховская и другие. В трудах данных ученых дано определение таких основополагающих категорий криминалистической диагностики, как ее понятие и сущность, цель и задачи, предмет, объект и метод, структура процесса диагностики, методы решения диагностических задач, определены условия, необходимые для проведения диагностирования. Помимо выше указанных авторов целесообразно перечислить работы и других ученых начала XX в., которые также внесли свой вклад в становление и развитие теоретических основ криминалистической диагностики. Среди них следует выделить: Р.А. Рейса, А.А. Громова, В.И. Лебедева, П.С. Семеновского, И.Н. Якимова, Р. Гейнделя и других.

В свое время, Р.С. Белкин полагал, что «...термин «диагностика» имеет три значения: распознавание, различение и определение. Криминалистическая диагностика аккумулирует все эти значения и может быть определена как

частный метод познания механизма уголовного правонарушения на основе его отражения на объектах материального мира» [2]. А.И. Винберг и Н.Т. Малаховская отмечали, что «само понятие «диагноз» означает распознавание, различение, определение» [3].

Соглашаясь с мнением данных ученых мы также считаем, что в основе криминалистической диагностики лежит метод вероятного диагноза. В частности, А.И. Винберг и Н.Т. Малаховская считали, что «...под методом вероятного диагноза понимается такой прием диагностики, при котором на основании сходства большинства симптомов объекта с абстрактной системой симптомов, классифицированных в данной отрасли знания, приходят к вероятному заключению на основе умозаключения, совершающегося по методу условно-категорического силлогизма, в котором, исходя из утверждения следствия, утверждают основание, причем в качестве следствия берут симптомы, обнаруженные у данного конкретного объекта» [3].

В свою очередь, Г.А. Зорин, В.А. Левонец считают, что «криминалистическая диагностика – это сложносвязанная композиция интеллектуальных, эмоциональных, волевых мотивационных и процессуальных компонентов, обеспечивающих полноту, глубину, точность распознавания, различения, отождествления, истолкования и определения смыслов следственных и криминальных ситуаций, а также личностей их участников для формирования оптимальной теории расследования уголовных правонарушений» [4]. В этой же работе Г.А. Зорин отмечает, что криминалистическая диагностика в зависимости от задач, порожденных расследованием уголовного правонарушения, может менять свои формы, среди которых выделяет: диагностику криминальной и следственной ситуаций, диагностику личности и т. д. [4].

С учетом того факта, что криминалистическая диагностика наиболее интенсивно разрабатывалась в криминалистической экспертизе [5], ее основную цель можно обозначить, как цель и результат исследования - установление на основе комплексного использования специальных знаний наличия или отсутствия причинной связи между действиями и их наступившими последствиями как доказательствами по уголовному делу.

Достаточно длительный период, характеризующийся интенсивным развитием криминалистической диагностики, связан с современным уровнем развития технических средств, внедрением инновационных технологий, компьютерных программ, компьютеризации экспертной деятельности и т.д.

Это обстоятельство способствует уточнению и дополнению теоретических положений общей теории криминалистической диагностики и ее частных криминалистических теорий, а также интенсивному формированию новых научных направлений.

Что касается перспектив развития криминалистической диагностики, то можно предположить, что криминалистическая диагностика будет развиваться по аналогии с развитием теории криминалистической идентификации.

В.Я. Колдин рассматривая судебную идентификацию как отрасль знания, считает, что идентификация, в отличие от криминалистического метода, значительно расширила свои границы, давно выйдя за рамки криминалистики [6], и активно используется в различных отраслях знания: материаловедении, почвоведении, автороведении, медицине, ДНК-анализе, стоматологии и т.д.

Диагностические же исследования, проводятся во всех отраслях криминалистической техники и в каждой отрасли имеют определенные специфические черты. Но есть вопросы, общие для всех диагностических исследований. К диагностическим вопросам относятся, в частности, следующие:

1. Имеются ли на данном предмете следы (человека, инструмента, транспортного средства, животного)?
2. Каков механизм образования этих следов?
3. К какой группе (роду, виду) относится предмет, след?
4. Пригодны ли данные следы для идентификации по ним следообразующего объекта?

Методика диагностического исследования состоит практически из тех же стадий, что и идентификация: подготовительной, аналитической, синтетической и фиксации результатов исследования. Диагностические исследования могут сочетаться с идентификационными. Например, прежде чем отождествить человека по следу пальца, найденному на месте уголовного правонарушения, необходимо решить диагностическую задачу о пригодности данного следа для отождествления. Криминалистическая идентификация и диагностика широко используются в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений в качестве эффективных методов установления истины по уголовным делам. Значение криминалистического диагностического исследования способа совершения уголовного правонарушения многогранно. В качестве составной части объективной стороны уголовного правонарушения он имеет решающее значение для уголовно-правовой характеристики содеянного. Вместе с тем способ совершения уголовного правонарушения относится к предмету доказывания, т.е. обладает несомненным процессуальным содержанием, подчеркивая криминалистический характер осуществляемого диагностирования. В диагностическом исследовании не менее важно и то, что способ совершения уголовного правонарушения является решающим фактором для конструирования криминалистических методик.

Диагностическое исследование заключается в распознавании тех или иных обстоятельств, свойств, явлений. Оно близко примыкает к таким понятиям, как установление, определение каких-либо фактов, но имеет существенное отличие [7]. Если установление или определение означает процесс действия, то криминалистическая диагностика – это процесс познания свойств и состояния объекта для установления причин его изменения на основании имеющихся фактов и явлений.

Таким образом, диагностика как процесс пронизывает всю криминалистическую деятельность и может быть успешно применена к процессу

расследования уголовного правонарушения, установления обстоятельств происшедшего, а также решения экспертных задач, для которых изначально и создавалась.

К общим задачам криминалистической диагностики относятся: определение общих условий, в которых произошло преступное событие; поэтапное установление механизма уголовного правонарушения; установление временных интервалов преступного события; прогнозирование последствий преступного деяния; установление механизма уголовного правонарушения в целом. Таким образом, криминалистическая диагностика призвана устанавливать изменения, происходящие в событии уголовного правонарушения, в обстановке и механизме уголовного правонарушения различными субъектами (следователем, дознавателем, специалистом, экспертом, защитником).

Назначение криминалистической диагностики при расследовании уголовных правонарушений следует определять в двух направлениях. Первое – дальнейшее развитие общетеоретических положений криминалистики, криминалистической диагностики как частной теории; и в частности – криминалистической диагностики механизма уголовных правонарушений конкретных групп, родов, видов [8]. Второе направление непосредственно связано с задачами, которые должны быть решены в процессе выявления, расследования и предупреждения уголовных правонарушений, исходя из целей диагностического исследования механизма происшедшего события (уголовного правонарушения). Оба направления взаимосвязаны, обогащают и дополняют друг друга.

Таким образом, понятие криминалистической диагностики можно сформулировать следующим образом: криминалистическая диагностика – это частная теория криминалистики, направленная на установление механизма отдельных групп уголовных правонарушений лицами, участвующими в их расследовании с целью оптимизации их расследования, а объект криминалистического исследования обладает необходимым комплексом свойств, которые, в свою очередь, позволяют разрешать как идентификационные, так и диагностические задачи.

Список литературы:

1. Снетков В.А. Проблемы криминалистической диагностики // Труды ВНИИ МВД СССР. № 23. М., 1972. С. 103–106.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3т. Т.2. Частные криминалистические теории. М., 1977.
3. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. Волгоград, 1979.
4. Зорин Г.А. Криминалистическая методология. (Фундаментальная криминалистика XXI века). Минск: Амалфея, 2000.

-
5. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и использование ею. М.:«ЛексЭст», 2002.
 6. Колдин В.Я. Идентификация при производстве криминалистических экспертиз. М.: Юрид. лит. 1957. 152 С.
 7. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика / Ю.Г. Корухов. М., 1998.- 127с.
 8. Дубровин С.В. Основы теории криминалистической диагностики: дис. ... докт. юрид.наук. М., 2005.

УДК 347.65

Жетей Р.

*Магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Zheteu@list.ru*

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА

Аннотация: Наследование традиционно относится к числу наиболее консервативных и стабильных институтов во всех правовых системах и является одним из важнейших производных способов приобретения права собственности.

Появление наследования обусловлено возникновением частной собственности. Наследование - это продукт экономического развития общества. Порядок наследования изменяется вместе с совершенствованием основных способов производства.

На первых этапах развития человечества, когда потребности людей и средства их удовлетворения были ничтожны, наследования, в современном его понимании, не существовало, поскольку наследовать было нечего.

Интерес к наследованию значительно возрос с развитием способов производства и с появлением частной собственности на средства производства. С развитием производительных сил постепенно сужался круг лиц, объединенных в одну группу на основе родства для добывания себе пропитания. Круг наследников значительно сузился с переходом к моногамной семье, что в свою очередь привело к формированию института наследования по закону. Изменения в общественном строе, расширение правомочий собственника и предоставление ему завещательных прав привели к существенным изменениям в порядке наследования.

Ключевые слова: наследственное право, наследник, приобретение наследства, подотрасль гражданского права, наследственное правопреемство.

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАРЫ

Аннотация: Мұрагерлік дәстүрлі түрде барлық құқықтық жүйелердегі ең консервативті және тұрақты институттардың бірі болды және меншік құқығын алудың ең маңызды туынды тәсілдерінің бірі болып табылады.

Мұрагерліктің пайда болуы жеке меншіктің пайда болуына байланысты. Мұрагерлік қоғамның экономикалық дамуының жемісі. Өндірістің негізгі әдістерін жетілдірумен қатар тұқым қуалау тәртібі өзгереді.

Адамзат дамуының алғашқы кезеңдерінде адамдардың қажеттіліктері мен оларды қанағаттандыру құралдары елеусіз болған кезде, мұрагерлік ешнәрсе болмағандықтан, оның қазіргі мағынасында мұра болған жоқ.

Өндіріс әдістерінің дамуымен және өндіріс құралдарына жеке меншіктің пайда болуымен мұрагерлікке қызығушылық айтарлықтай өсті. Өндіргіш күштердің дамуымен бірге нәпақа табу мақсатында туыстық қатынас негізінде бір топқа біріккен адамдардың шеңбері бірте-бірте тарылды. Мұрагерлер шеңбері моногамдық отбасына көшумен айтарлықтай тарылды, бұл өз кезегінде заң бойынша мұрагерлік институтының қалыптасуына әкелді. Қоғамдық жүйедегі өзгерістер, меншік иесінің өкілеттіктерінің кеңеюі және оған өсиеттік құқықтардың берілуі мұрагерлік тәртібінің айтарлықтай өзгеруіне әкелді.

Түйін сөздер: мұрагерлік құқық, мұрагер, мұраны алу, азаматтық құқықтың кіші саласы, мұрагерлік мұрагерлік.

BASIC CONCEPTS OF INHERITANCE LAW

Annotation: Inheritance has traditionally been one of the most conservative and stable institutions in all legal systems and is one of the most important derivative ways of acquiring property rights.

The emergence of inheritance is due to the emergence of private property. Inheritance is a product of the economic development of society. The order of inheritance changes along with the improvement of the main methods of production.

In the early stages of human development, when the needs of people and the means of satisfying them were negligible, inheritance, in its modern sense, did not exist, since there was nothing to inherit.

Interest in inheritance increased considerably with the development of production methods and with the advent of private ownership of the means of production. With the development of the productive forces, the circle of people who were united in one group on the basis of kinship in order to earn their living gradually narrowed. The circle of heirs narrowed significantly with the transition to a monogamous family, which in turn led to the formation of the institution of inheritance by law. Changes in the social system, the expansion of the powers of the owner and the granting of testamentary rights to him led to significant changes in the order of inheritance.

Key words: inheritance law, heir, acquisition of inheritance, sub-branch of civil law, hereditary succession.

Действующий Гражданский Кодекс в п. 1 ст. 1038 определяет наследование как переход имущества умершего гражданина (наследодателя) к другому лицу (лицам) - наследнику (наследникам) [1].

В узком смысле имущество представляет собой вещи, деньги, ценные бумаги, имущественные права и т.п. Но под имуществом в Гражданском Кодексе в ряде случаев понимаются не только имущественные блага и права, но и имущественные обязанности, а также в состав имущественных комплексов включаются права требования и долги. Поэтому в имуществе выделяют его актив как совокупность имущественных благ и прав, принадлежащих данному субъекту гражданского права, и пассив как совокупность имущественных благ, которыми обладает временно на законных основаниях данный субъект права, но принадлежащих другим лицам, и совокупность его обязательств [2, с.230-231]. Именно в этом значении имущество используется в определении понятия наследования, и именно в этом смысле оно является предметом наследования.

Наследственное право. В объективном смысле наследственное право представляет собой совокупность правовых норм, регулирующих блок отношений, связанных с наследованием имущества граждан. Данная совокупность правовых норм образует подотрасль гражданского права. Но от наследственного права как правового института в объективном смысле следует отличать наследственное право в субъективном смысле.

Так, П.С. Никитюк определил наследственное право в субъективном смысле как совокупность правомочий, появляющихся у наследника в связи с открытием наследства. Основные из них: 1) право на принятие наследства или отказ от него; 2) право на раздел наследниками наследственной массы; 3) право на подтверждение законности приобретения наследственного имущества нотариальными, судебными или иными компетентными органами [3, с.277].

Г.Ф. Шершеневич писал: «Под именем наследственного права в субъективном смысле, или иначе права наследования, понимается право известного лица на приобретение наследства или на вступление в совокупность юридических отношений умершего лица» [4, с.617].

Анализируя понятие «наследственное право» в субъективном смысле, надо учитывать, что наследник является обладателем прав разного рода: 1) права данного лица на приобретение наследства и 2) права данного лица из приобретенного наследства.

Прежде всего, стоит сказать, что право наследования для наследника возникает только с момента открытия наследства. При жизни наследодателя предполагаемые (эвентуальные) наследники никаких прав на предполагаемое в будущем наследство не имеют. Поэтому они не имеют права запретить собственнику (наследодателю) распоряжаться своим имуществом и, в частности, завещать его. Предполагаемые наследники не могут отказаться от наследства или его части при жизни наследодателя. Отказаться от права может только тот, кому это право принадлежит, а предполагаемые наследники таким правом не обладают. Итак, право на приобретение наследства возникает для данного лица

(наследника) с момента открытия наследства. Наследник, только призванный к наследованию, имеет право на приобретение или отказ от наследства, он еще не правопреемник наследодателя в полном смысле, а только предполагаемый правопреемник. В этом смысле человек делается наследником независимо от своей воли [5, с.23].

Если наследник отказывается от наследства, он выбывает из наследственного правоотношения и для него все заканчивается. А в случае, если наследник приобретает наследство (не отказался или фактически вступил в наследство), возникает «право из приобретения наследства», т. е. наследник становится правопреемником наследодателя в полном объеме, во всех его правах и обязанностях, которые согласно действующему Гражданскому Кодексу могут переходить в порядке наследования [3, с.277-278].

В литературе наследственное право в субъективном смысле иначе называют правом наследования. В.И. Серебровский предложил различать эти понятия. Он писал: «Этим понятиям свойственно все же неодинаковое значение. Право наследования - это субъективное право данного лица. Наследственное же право - это совокупность правовых норм, регулирующих известный круг отношений, связанных наследственным преемством» [6, с.66]. Но данная идея не нашла своей ниши в науке. Дело в том, что в жизни, а тем более в судебной практике, эти два выражения укрепились как синонимы. Употребляя в той или иной ситуации «право наследования» или «наследственное право», каждый воспринимает эти выражения по смыслу. Так, например, «не имеют права наследовать ни по завещанию, ни по закону...», «не оформил свои наследственные права» и т. п. Из приведенных примеров видно, что данные выражения подразумевают субъективный смысл наследственного права [3, с.279].

Место наследственного права в системе права. На наш взгляд, бесспорным остается тот факт, что наследственное право представляет собой крупную подотрасль гражданского права.

Наследственное право составляет весьма важную часть гражданского права, где содержатся такие юридические понятия, которые не встречаются в других его частях. Но, несмотря на важность наследственного права, в системе гражданского права оно занимает последнее место, потому что изложению наследственного права должно предшествовать изложение тех гражданских прав, которые имеют значение, пока лицо вращается в сфере гражданского оборота. А затем уже, когда гражданская деятельность лица прекращается, возникает вопрос о судьбе его имущества: умирают ли права и обязанности вместе с ним или переживают своего субъекта, и тогда кто вступает в эти права и обязанности? Обращаясь к явлениям действительности, мы усматриваем, что с прекращением гражданской деятельности лица прекращаются лишь немногие его имущественные отношения; большей же частью они оказываются живучими, несмотря на выбытие лица из гражданского мира, и переходят от одного к другому. Поэтому представляется наиболее естественным считать

наследственное право, регулирующее условия и порядок наследственного правопреемства, последним разделом гражданского права, как бы замыкающим систему гражданского права.

Законодательство о наследовании распространяется на весьма широкий круг отношений. Исходя из этого, можно сказать, что законодательство о наследовании представляет собой систему нормативных правовых актов, которые регулируют отношения по наследованию.

Законодательство о наследовании носит комплексный характер. В этом законодательстве преобладают нормы гражданского права, однако нельзя сбрасывать со счетов и наличие в нем норм иной отраслевой принадлежности. Таковы нормы земельного, финансового, процессуального и ряда других отраслей права и законодательства. Сфера действия законодательства о наследовании несколько шире, нежели наследственного права.

Включение в состав наследства не только имущественных прав, но и имущественных обязанностей, в том числе денежных долгов наследодателя вытекает из универсального характера наследственного правопреемства. Такие обязанности (долги) переходят к наследнику в качестве пассива наследства. Вполне возможно, что наследодатель никому не был должен, и, соответственно, к наследникам не переходят никакие долги и имущественные обязанности. Но следует допустить и обратную ситуацию, когда в составе наследства нет ничего, кроме долгов, т. е. долги превышают стоимость оставшегося имущества. В этом случае наследственное право содержит нормы, защищающие интересы наследников: наследники отвечают по долгам в пределах стоимости наследственного имущества.

От универсального правопреемства следует отличать сингулярное, т. е. частное правопреемство. Яркий пример сингулярного правопреемства в наследственном праве - это завещательный отказ (легат). Сингулярный правопреемник (легатарий или отказополучатель) является обладателем не всей совокупности прав и обязанностей наследодателя, а только какого-либо отдельного имущественного права, причем это право он получает не напрямую от наследодателя, а через наследника.

В отношении сингулярного правопреемника не возникает и сложной проблемы об ответственности по долгам наследодателя; сингулярный правопреемник приобретает только известное право, но к нему не переходят обязанности наследодателя.

Отказополучатель выступает по отношению к наследнику по завещанию его кредитором. Однако его положение существенно отличается от положения других кредиторов. Наследник, прежде всего, должен рассчитаться со всеми долговыми обязательствами наследодателя, которые перешли к нему, а только потом приступить к выполнению завещательного отказа в пределах действительной стоимости перешедшего к нему наследства (п. 3 ст. 1057 ГК РК).

Список использованной литературы:

1. Гражданский Кодекс РК (Особенная часть) от 1 июля 1999 г. №109-1, Учебно-практическое пособие. – Алматы: Норма К, 2019.
2. Гражданское право. Том I. Учебник для вузов./ Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2011.
3. Гражданское право. Том III. Учебник для вузов./ Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2014.
4. Шершневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула: Автограф, 2007.
5. Широкова И.Г. Наследственное право. М.: Приор, 2009.
6. Серебровский В.И. Избранные труды. М.: Статут, 2008.

ӘОЖ 343.847

Жұмабаев Д.У.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ-сы*

ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Осы мақалада түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаның Орталық Азия мемлекеттерінің тәжірибесінде құқықтық реттелу ерекшеліктері қарастырылды. Түзеу жұмыстары түріндегі жазаның Кеңес Одағында пайда болған жазалардың бір түрі екендігін ескеретін болсақ, аталған жаза түрі бұрынғы Кеңес Одағына кірген мемлекеттердің бірқатарының қылмыстық жазалар жүйесінде сақталынып қалды, ал бірқатар мемлекеттер оның ішінде Балтық аумағының мемлекеттері, Молдова осы жаза түрін жазалар жүйесінен алып тастады. Ал Орталық Азия мемлекеттерінің барлығы аталған жаза түрін өздерінің жазалар жүйесінде сақтап қалды. Осы Орта Азиялық мемлекеттердің қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамаларын талдау көрсеткендей түзеу жұмыстары түріндегі жазаның мазмұны, ол жазаны тағайындау, орындау және өтеу тәртібі бойынша ұқсастықтар бар. Тек қырғызстандық заңшығарушылармен қазақстандық заңшығарушылар сияқты аталған жаза түрінің мазмұнына, оны тағайындау, орындау және өтеу тәртіптеріне қатысты ерекшеліктер енгізуге ұмтылыс жасалды.

Кілт сөздер: түзеу жұмыстары, жаза, орындау, тағайындау, өтеу, жалақы, сотталған.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ РАБОТ В ПРАКТИКЕ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности правового регулирования уголовного наказания в виде исправительных работ в практике государств Центральной Азии. Учитывая, что наказание в виде исправительных работ является одним из видов наказаний, возникших в Советском Союзе, данный вид наказания сохранялся в системе уголовных наказаний ряда государств, вступивших в бывший Советский Союз, а ряд государств, в том числе государства Прибалтики, Молдова, исключили данный вид наказания из системы наказаний. А все государства Центральной Азии сохранили данный вид наказания в своей системе наказаний. Анализ уголовного и уголовно-исполнительного законодательства этих среднеазиатских государств показывает, что существуют аналогии по содержанию наказания в виде исправительных работ, порядку его назначения, исполнения и отбывания. Только кыргызстанскими законодателями, как и казахстанскими законодателями, было предпринято стремление внести исключения в содержание данного вида наказания, порядок его назначения, исполнения и отбывания.

Ключевые слова: исправительные работы, наказание, исполнение, назначение, возмещение, заработная плата, осужденный.

FEATURES OF THE APPLICATION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF CORRECTIONAL LABOR IN THE PRACTICE OF CENTRAL ASIAN STATES

Abstract. In this article, features of legal regulation of criminal penalties in the form of correctional labor in the practice of Central Asian states were considered. Taking into account the fact that the punishment in the form of correctional labor is a type of punishment that originated in the Soviet Union, this type of punishment was retained in the system of criminal penalties of a number of states that entered the former Soviet Union, and a number of states, including the Baltic states, Moldova, excluded this type of punishment from the system of punishments. And all Central Asian states have retained this type of punishment in their system of punishments. The analysis of the criminal and penal enforcement legislation of these Central Asian states shows that there are similarities in the content of punishment in the form of correctional labor, the procedure for its appointment, execution and serving. Only Kyrgyz legislators, as well as Kazakh legislators, have made an attempt to introduce exceptions to the content of this type of punishment, the procedure for its appointment, execution and serving.

Keywords: correctional labor, punishment, execution, appointment, repayment, salary, convicted.

Басқа мемлекеттердің түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаны қолдану тәжірибесін талдау арқылы аталған жаза түріне қатысты өзіміздің отандық нұсқасын жетілдіруге қажетті мәліметтер алуға болады.

Тәжікстанның Қылмыстық заңнамасында түзеу жұмыстары түріндегі жазаны реттеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ерекшеліктер сотталғанның жалақысынан ұстап қалынатын сома мөлшеріне, осы жаза түрі тағайындалмайтын тұлғаларға, жазаны өтеу орнына қатысты орын алған.

Түзеу жұмыстары жазасын орындау кезінде сотталғанның жалақысынан ұстап қалынатын соманың төменгі шегі жалақының он пайызы, ал жоғарғы шегі жалақының отыз пайызын құрайды. Сонымен қатар бұл жаза түрі сотталғанның жұмыс орнынан басқа, жазаны орындаушы орган белгілейтін сотталғанның тұрғылықты ауданының шегіндегі жұмыс орнында өтелуі мүмкін[1].

Түзеу жұмыстары жазасы тағайындалмайтын тұлғалар шеңбері келесідей:

- әскери қызметшілер;
- он алты жасқа толмаған тұлғалар;
- зейнеткерлік жасқа толған тұлғалар;
- жүкті әйелдер;
- бала күтіміне байланысты демалыстағы тұлғалар;
- бірінші және екінші топтағы мүгедек тұлғалар[1].

Егер осы жаза түрін өтеу кезінде сотталған тұлғалар жоғарыда аталған тұлғалар мәртебесіне иеленетін болса, онда ондай сотталғандар әрі қарай жазасын өтеуден босатылады[1].

Тәжікстанның Қылмыстық жазаларды атқару туралы кодексінің алтыншы тарауы түзеу жұмыстары жазасын орындау тәртібіне арналған. Егер Тәжікстанның Қылмыстық заңында аталған жаза түрі кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылмайды деп белгілесе, ал Жазаларды атқару заңында керісінше, кәмелетке толмағандарға қатысты қолдануға болатындығы көрсетілген, сондай-ақ оларға тағайындалған жағдайда олардың жүріс-тұрысына тиісті қадағалауды қамтамасыз ету және олардың өндірістік мамандық алғандығын қамтамасыз ету қажеттегі белгіленген[2].

Басқа орынға жұмысқа орналастырған жағдайда жазаны атқарушы орган мүмкіндігінше сотталған тұлғаның мамандығын ескеруі және оның еңбекке қабілеттілігін ескеруі тиіс. Алайда мамандығына сәйкес келмейтін өзге жұмыс түрлерін ұсынған жағдай сотталған тұлға одан бас тартуға құқығы жоқ.

Осы жаза түріне сотталған тұлғаның жазаны өтеу мерзімі жалпы еңбек өтіліміне есептеледі, бірақ жеңілдік және жалақыға үстеме сома алуға мүмкіндік беретін өтілімге есептелмейді. Ал сотталғанға жазаны өтеу кезінде берілетін жыл сайынғы демалыс мерзімі он сегіз күнмен шектеледі.

Сонымен қатар жалақысынан ұстап қалу түріндегі шектеуден басқа сотталған тұлғаға шектеулер мен тыйым салулар қолданылуы мүмкін:

- белгілі бір уақыт аралығында тұрғын үйінен кетіп қалуға тыйым салынады;
- демалыс күндері, сондай-ақ демалыс кезеңінде тұрғылықты жерінен кетіп қалуға тыйым салу;

-
- қаланың (ауданның) белгілі бір жерлерінде болуға тыйым салу;
 - тіркелу үшін түзеу істері бойынша инспекцияға айына екі рет келуге міндеттеу[2].

Бұл тыйым салуларды қолдану бірқатар шарттарға байланысты, атап айтқанда жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесіне, сотталғанның жеке басына, жазаны өтеу кезіндегі оның жүріс-тұрысына қарай, сонымен қатар сотталған тарапынан болашақта жасалуы мүмкін құқықбұзушылықтардың алдын алу мақсатында белгіленуі мүмкін, Мұндай тыйым салулар алты айға дейінгі мерзімге тағайындалуы мүмкін және қажет болған жағдайда жазаны өтеу мерзіміне қарай тағы алты айға ұзартылуы мүмкін. Бұл тыйым салу шаралары сотталғанның жұмысының бар жоғына қарамастан қолданыла береді[2].

Сондай-ақ осы жазаға сотталған ұзақтығы төрт айдан асатын мерзімге науқастанатын болса, жазаны орындаушы орган ондай сотталғанды жазаны өтеуден босату туралы ұсыныспен сотқа жүгіне алады.

Аталған жаза түрінің тәжікстандық нұсқасы өте қатаң болып табылады, өйткені жалақыдан ұстап қалу мөлшері басқа мемлекеттермен салыстырғанда өте жоғары, сондай-ақ осы жаза түрінің мазмұнындағы тыйым салушы элементтері түрлерінің көптігі жазаны қатаңдата түседі.

Осы жоғарыда қарастырған мемлекеттердің аталған жазаны қолданудағы тәжірибесінен Қырғыз Республикасының тәжірибесі ерекше десек болады. 2017 жылы қабылданған Қырғыз Республикасының Қылмыстық кодексінің 67-бабында түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаның мазмұнына қатысты ережелер белгіленген[3]. Жалпы қырғыздық нұсқадағы жазалардың басым көпшілігі төрт санатқа бөлінген, мұндай ерекшелік түзеу жұмыстары жазасына қатысты қолданылған. Атап айтқанда

- 1) I санат: кәмелетке толмаған тұлғалар үшін екі айдан төрт айға дейін, басқа жеке тұлғалар үшін бір жылдан бір жыл алты айға дейінгі мерзім;
- 2) II санат: кәмелетке толмаған тұлғалар үшін төрт айдан алты айға дейін, басқа жеке тұлғалар үшін бір жыл алты айдан екі жылға дейінгі мерзім;
- 3) III санат: кәмелетке толмаған тұлғалар үшін алты айдан тоғыз айға дейін, басқа жеке тұлғалар үшін екі жылдан екі жыл алты айға дейінгі мерзім;
- 4) IV санат: кәмелетке толмаған тұлғалар үшін тоғыз айдан бір жылға дейін, басқа жеке тұлғалар үшін екі жыл алты айдан үш жылға дейінгі мерзім[3].

Сонымен бірге сотталған тұлға негізгі жұмыстан басқа қосымша жұмыс жасайтын болса, онда жазасын негізгі жұмыс орны бойынша өтелетіндігі туралы ережені бөліп көрсеткен, осы жерде айта кетейік, жоғарыда қарастырылған мемлекеттерде мұндай нақтылау орын алған жоқ.

Жалақыдан ұсталатын соманың пайыздық мөлшері жиырмадан жиырма бес пайызға дейінгі мөлшерді қамтыған. Жоғарыда қарастырылған мемлекеттердің ішінде пайыздық соманың төменгі мөлшері ең жоғары мемлекет болып табылады.

Қырғызыстандық нұсқадағы түзеу жұмыстары түріндегі жаза тағайындалатын тұлғалар қатарында тұрақты жұмысы жоқ тұлғалар, екі қабат әйелдер, бала күтіміне байланысты демалыстағы әйелдер мен еркектер, мерзімді әскери қызметтегі әскери қызметшілер, осы жазаның мерзімі аяқталғанға дейін зейнеткерлік жасқа толатын тұлғалар қарастырылған. Қырғызыстандық нұсқадағы ерекшелік бала күтіміне байланысты демалыстағы әйелдермен қатар ерекектерде жатқызылған, ал мұндай жағдай жоғарыда талданған елдердің заңнамаларында орын алмаған. Сонымен бірге жазаны өтеп жүріп зейнеткерлік жасқа толатын тұлғаларда жатқызылған, біздің ойымызша қырғызыстандық заңгерлер бұл жағдайда өте орынды шешім қабылдаған, себебі, басқа қарастырылған елдердің тәжірибесінде жазаны өтеп жүріп зейнеткерлік жасқа толса, ондай тұлғаларды жазадан босатады немесе басқа жаза түрімен алмастырады, ал қырғызыстандық нұсқада мұндай жағдайдың алдын алу бойынша шаралар қолданылған.

Егер басқа мемелекеттерде аталған жаза түрін өте жүрген кезде сотталған тұлға жұмыстан шығып қалатын болса, онда оған өз бетімен жұмыс табу немесе еңбекпен қамту органдары арқылы жұмысқа орналасу міндеті жүктелсе, қырғызыстандық нұсқада сотталған тұлға жұмыстан шығып қалғаннан кейін жұмысқа орналасуға бір айлық уақыт береді, егер жұмыс таппаса онда жазасы басқа жаза түрімен ауыстырылады және басқа жазаға ауыстыру келесідей тәртіпте жүзеге асады:

- 1) I санаттағы түзеу жұмыстары - I санаттағы қоғамдық жұмыстарға;
- 2) II санаттағы түзеу жұмыстары - II санаттағы қоғамдық жұмыстарға;
- 3) III санаттағы түзеу жұмыстары - III санаттағы қоғамдық жұмыстарға;
- 4) IV санаттағы түзеу жұмыстары - IV санаттағы қоғамдық жұмыстарға [3].

Аталған жазаны өтеу кезінде сотталған тұлға бала күтіміне байланысты демалысқа шығатын болса, оның жазаы келесідей тәртіпте айыппұл жазасына ауыстырылады:

- 1) I санаттағы түзеу жұмыстары - I санаттағы айыппұлдың елу пайызын;
- 2) II санаттағы түзеу жұмыстары - II санаттағы айыппұлдың елу пайызын;
- 3) III санаттағы түзеу жұмыстары - III санаттағы айыппұлдың елу пайызын;
- 4) IV санаттағы түзеу жұмыстары - IV санаттағы айыппұлдың елу пайызын[3].

Алайда қырғыз заңшығарушылары 2021 жылы жаңа Қылмыстық заңдарын қабылдап үлгірді[4]. Жаңа мазмұндағы түзеу жұмыстары түріндегі жаза енді санаттарға бөлінбейтін болды және қандай қылмыс санаттары бойынша тағайындалатындығы көрсетілді, атап айтқанда онша ауыр емес және ауыр емес қылмыстарға екі айдан үш жылға дейінгі мерзімге, сотталғанның жұмыс орны бойынша өтелетін, ал қосымша жұмыс атақаратын болса, негізгі жұмыс орны бойынша өтелетін жаза түрі ретінде қарастырылған[4].

Ал осы жазатүріне сотталғанның жалақысынан ұстап қалудың төменгі шегі он пайызға дейін төмендетілді, ал жоғарғы шегі бұрынғыдай жиырма бес пайызда қалды.

Түзеу жұмыстары тағайындалмайтын тұлғалардың құрамы толықтырылып, нақтыланды. Атап айтқанда түзеу жұмыстары жазасы келесідей санаттағы тұлғаларға тағайындалмайды:

- еңбекке қабілетсіз деп танылғандарға;
- өндірістен қол үзіп жұмыс жасайтындарға;
- әскери қызметшілерге;
- жазаны өтеу мерзімі аяқталғанға дейін зейнет жасына толатындарға;
- үш жасқа дейін баласы бар әйелдерге;
- үш жасқа дейінгі балалардың жалғыз ата-анасы болып табылатын еркектерге;
- I және II топтағы мүгедектерге;
- тұрақты тұратын жері жоқ тұлғаларға;
- тұрақты жұмыс орны жоқ тұлғаларға[4].

Ал жазасын өте жүрген кезде жұмысын жоғалтқан сотталғандар бір айлық мерзім ішінде өз еркімен жаңа жұмыс таппаса, онда ондай сотталғанның жазасы қырық сағаттан үш жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстар түріндегі жазамен ауыстырылады[4].

Бұл жаза түрін орында жән өтеу тәртібі 2017 жылы 31 қаңтарда қабылданған Қырғыз Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің ережелерімен реттеледі[5]. Осы жаза түрін орындау барысында сотталған жалақысынан ұстап қалу жүргізу кезінде ұсталынған соманың елу пайызы жазаны орындаушы пробацация органының арнайы есеп-шотына аударылады, бұл сол пробацация органының жұмыс жетілдіру мақсатында жасалады[5].

Тағы бір ерекшелік сотталғанның материалдық жағдайының нашарлауымен қатар, еңбекке адал қарағандығы үшін көтермелеу шарасы ретінде сотталғаннан ұсталатын жалақы сомасын азайту туралы сотқа ұсыныс жасалады.

Ал Түркменстандық Қылмыстық заң бойынша да түзеу жұмыстары түріндегі жаза түрі қарастырылған[6], мазмұны жоғарыда бірқатар мемлекеттерде орын алған түзеу жұмыстары жазасының мазмұнына ұқсас келеді, тек бір ерекшелігі жаза бойынша жалақыдан ұстап қалудың мөлшерінің төменгі шегі бойынша ең аз мөлшер белгілеген мемлекеттердің бірі болып табылады және ол бес пайызды ғана құрайды, ал жоғарғы шегі басқа мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағыдай жиырма пайызды құрайды. Осы жаза түрін орындау мен өтеу тәртібі Түркменстандық Қылмыстық-атқару заңнамасында[7] белгіленген және жоғарыда қарастырылған мемлекеттермен салыстырғанда қандай да бір ерекшелік жоқ десек болады. Сонымен бірге 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енетін Түркменстандық Қылмыстық заңнамада аталған жаза түрінің мазмұны елеулі өзгерістерге ұшырамаған, тек аталған жаза түрі тағайындалмайтын тұлғалар қатарында он төрт жасқа толмаған балаларды жалғыз өзі тәрбиелеп отырған ер адамдар белгіленген.

Өзбекстанның жазалар жүйесінде бұл жаза түрі орын алған. Осы жаза түрі орын алатын басқа мемлекеттердің тәжірибесімен салыстырғанда, өзбекстандық нұсқа бойынша аталған жазаның жазалаушы элементтері өте қатал сипатқа ие

десек болады, себебі жазаның мерзімінің төменгі шегі алты ай, ал жоғарғы шегі үш жыл, сондай-ақ жалақыдан ұсталуға жататын соманың көлеміде жоғары он пайыздан отыз пайызға дейінгі аралықта[8]. Өзбекстандық нұсқаның бір ерекшелігі бұл жаза жұмысы жоқ тұлғаларға қатысты тағайындалады, ал оларға жұмысты жазаны орындайтын орган анықтайды және ондай жұмыс орны басқа мемлекеттердің тәжірибесіндегідей, сотталғанның тұрып жатқан ауданымен шектелмеген.

Ал жазаны орындау мен өтеу тетігі бойынша өзбекстандық нұсқада да қандай да бір ерекшеліктер мен айырмашылықтар орын алмаған[9].

Біздің қолданыстағы Қылмыстық заңмен белгіленген түзеу жұмысы жоғарыда аталған мемлекеттермен салыстырғанда ең қатаң сипатқа ие болып келеді, себебі жазаның жазалаушы элементі ретінде танылатын жалақыдан ұстап қалудың мөлшері өте жоғары, атап айтқанда он пайыздан елу пайызға дейінгі мөлшерде. Біз қарастырған мемлекеттің басым көпшілігінде ұстап қалуға жататын соманың жоғарғы шегі жиырма бес пайызбен ғана шектелген, тек Тәжікстан Республикасының Қылмыстық заңында ғана бұл сома отыз пайызды ғана құрайды. Сондай-ақ сотталған тұлға жазаны өтеу кезінде еңбекке деген қабілеттілігін жоғалтатын болса, ол осы жазаны әрі қарай өтеуден босатылуы мүмкін не болмаса ол жаза түрі айыппұл жазасымен ауыстырылуы мүмкін. Ал өзіміз білетіндей, жоғарыда қарастырылған мемлекеттердің барлығының қылмыстық заңдарында еңбекке қабілетсіз тұлғаларға бұл жаза түрі тағайындалмайды немесе осы жазаны өтеу кезінде орын алатын болса, оны әрі қарай өтеуден босатылады. Осы жерде түзеу жұмыстарының қазақстандық нұсқасы өте қатаң сипатқа ие деген тоқтамға келуге болады және бұл еліміздің жүргізіп жатқан кәзіргі қылмыстық жазаларды ізгіліктендіру саясатына қайшы келеді деген ойдамыз.

Сонымен бірге қазақстандық тәжірибеде осы жаза түрін өтеуде де ерекшеліктер орын алған, егер қарастырылған мемлекеттердің барлығының тәжірибесінде жазаны өтеу белгілі бір уақыт аралығымен шектелетін болса, қазақстандық нұсқа айлық есептік көрсеткішпен белгіленетін белгілі соманы өтеуден тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.12.2021 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325&pos=436;-26#pos=436;-26

2. Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 6 августа 2001 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.07.2017 г.) / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30586704&pos=327;-54#pos=327;-54

3. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 19 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2021 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34350840&pos=938;-56#pos=938;-56

4. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2022 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&show_di=1&pos=866;-26#pos=866;-26

5. Уголовно-исполнительный кодекс Кыргызской Республики от 31 января 2017 года № 17 (Вводится в действие Законом КР от 24 января 2017 года № 10 с 1 января 2019 года) (В редакции Закона КР от 15 мая 2019 года № 62, 10 марта 2021 года № 29, 28 октября 2021 года № 126)// <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111528>

6. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года № 222-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.11.2021 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286&pos=373;-56#pos=373;-56

7. Уголовно-исполнительный кодекс Туркменистана от 25 марта 2011 года № 164-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.05.2022 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31344356&pos=6;-106#pos=6;-106

8. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-XII) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.05.2022 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110&pos=724;-27#pos=724;-27

9. Уголовно-исполнительный Кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 25 апреля 1997 года № 409-I) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.05.2022 г.)//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421376&pos=349;-46#pos=349;-46

УДК 361.84 А 25

Марданова А.

Магистрант Евразийской Юридической Академии имени Д.Кунаева

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ БОРЬБЫ С НЕКОТОРЫМИ ВИДАМИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация: в статье рассматривается международный борьбы с транснациональной преступностью, который включает в себя изучение

международного законодательства ряда стран, направленного на противодействие транснациональной преступности.

Целью настоящей статьи является изучение международного опыта борьбы с различными видами транснациональных преступлений. В частности, автором работы изучены правовые аспекты борьбы с уголовными правонарушениями, совершаемыми с помощью платежных карт. Как показывает правоприменительной деятельности, рассматриваемые виды правонарушений стали весьма распространенными в практике правоохранительных органов Республики Казахстан.

Ключевые слова: транснациональная преступность, организованная преступность, преступления, совершаемые с использованием платежных карт.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING CERTAIN TYPES OF TRANSNATIONAL CRIMES

Abstract: the article deals with the international fight against transnational crime, which includes the study of international legislation of a number of countries aimed at combating transnational crime.

The purpose of this article is to study international experience in combating various types of transnational crimes. In particular, the author of the work studied the legal aspects of the fight against criminal offenses committed with the help of payment cards. As law enforcement activity shows, the types of offenses under consideration have become very common in the practice of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan.

Key words: transnational crime, organized crime, crimes committed using payment cards.

ТРАНСҰЛТТЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН ТҮРЛЕРІМЕН КҮРЕСУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация: мақала трансұлттық қылмыспен күресуге бағытталған бірқатар елдердің халықаралық заңнамасын зерттеуді қамтитын трансұлттық қылмысқа қарсы халықаралық күрес мәселелеріне арналған.

Бұл мақаланың мақсаты трансұлттық қылмыстардың әртүрлі түрлерімен күресудегі халықаралық тәжірибені зерттеу болып табылады. Атап айтқанда, еңбек авторы төлем карточкаларының көмегімен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрестің құқықтық аспектілерін зерттеген. Құқық қорғау қызметі көрсетіп отырғандай, қаралып жатқан құқық бұзушылық түрлері Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының тәжірибесінде өте кең таралған.

Түйін сөздер: трансұлттық қылмыс, ұйымдасқан қылмыс, төлем карточкаларын қолдану арқылы жасалған қылмыстар.

В рассматриваемой статье мы хотели бы остановиться на рассмотрении международного опыта борьбы с такими видами транснациональных преступлений, как мошенничество. Мошенничество является одним из распространенных видов уголовных правонарушений против собственности, которое существует на протяжении всей истории существования человечества. В современном уголовном законе (УК Республики Казахстан 2015 года) под мошенничеством понимается хищение чужого имущества путем обмана и злоупотребления доверием.

Современные процессы и тенденции создали хорошие условия для совершения хищений посредством обмана и злоупотребления доверием. К примеру, процессы цифровизации, появление новых технологий увеличили существенным образом динамику рассматриваемого вида уголовного правонарушения. Появились новые виды мошенничества, ранее неизвестные населению Республики Казахстан.

УК Республики Казахстан 1997 года устарел морально, поскольку уголовные правонарушения, совершенные с использованием информационных технологий, квалифицировались по общей норме уголовного закона, то есть по части первой. Это являлось существенным недостатком статьи 177 Уголовного закона Республики Казахстан. Таким образом, уголовный закон 1997 года, действующий до 1 января 2015 года существенным образом отставал от правоприменительной деятельности.

Если мы сравним уголовное законодательство Казахстана с Российским уголовным законом, то можно отметить, что казахстанское законодательство существенным образом отставало в развитии. К примеру, еще в 2012 года в Российский Уголовный кодекс внесли дополнение – **«мошенничество, совершенное с использованием платежных карт»** [1,с.213]. Это существенным образом усилило уголовный закон и создало условия для правоохранительных органов в борьбе с хищениями, совершенными путем обмана и злоупотребления доверием.

В свою очередь, такой пробел в норме права создавал условия для преступников совершать преступления, при этом, успешно избегая уголовной ответственности. Мошенники пользовались формулировкой закона, что приводило к росту динамики совершенных преступлений против собственности. Помимо изложенного, увеличивалось количество совершенных гражданско-правовых сделок, относимых к категории мнимых, что существенным образом влияло на социальную напряженность в обществе.

Вместе с тем, несмотря на принятие нового Уголовного закона в 2014 году, вышеуказанный признак не был включен в качестве квалифицирующих признаков в ст.190 УК Республики Казахстан, что указывает на наличие существенных пробелов в законодательной практике Казахстана.

Если изучить данные правоприменительной практики Казахстана, то давно уже никому не секрет, что в деятельности следственных и оперативных подразделений встречаются множественные случаи, свидетельствующие о

совершении мошенничеств посредством кредитных, поддельных или банковских платежных карт.

Помимо изложенного, на сегодняшний день в практической деятельности правоохранительных органов имеют место различные виды мошенничеств, которых нет в действующей статье 190 УК Республики Казахстан. В результате имеют место проблемы в квалификации рассматриваемого вида уголовного правонарушения.

В современной оперативно-розыскной практике также распространены случаи совершения мошенничеств посредством использования электронных средств платежа. Тем самым с помощью информационных технологий увеличилось совершение хищений путем обмана в дистанционной форме посредством использования электронных платежных систем.

Рост угроз криминального характера в отношении платежных карт увеличивается, принимая во внимание активное их использование населением Республики Казахстан, а также других стран постсоветского периода. На сегодняшний день новый банковский сервис позволил населению не пользоваться наличными деньгами, а самостоятельно осуществлять перевод денег в качестве расчета на счета других лиц посредством приложений к системам андроид.

Вместе с тем, современная уголовная политика Казахстана показывает, что государство на сегодняшний день не заинтересовано в создании правовых условий для защиты общественных отношений, связанных с владением, пользованием и распоряжением имущества. До сих пор в законодательстве Казахстана не предусмотрено в качестве квалифицирующих признаков – совершения мошенничества с использованием банковских карт и с использованием электронных систем платежа.

В свою очередь, такой пробел в уголовном законе создает также и условия для посягательства на Конституцию Республики Казахстан, которая защищает право собственности граждан.

Если рассмотреть данное уголовное правонарушение с субъективной стороны преступления, хотелось бы отметить, что оно всегда совершается с прямым умыслом, поскольку виновный осознает, что совершает преступление посредством банковской карты или с использованием электронных систем платежа. Преступник осознает, что совершает умышленное преступление и совершает его из корыстных побуждений – желает достичь конкретной цели – получить в право владения чужую вещь.

Под электронными средствами платежа следует понимать различные программы, на которые преступник воздействует с применением различных компьютерных программ. Таким образом, преступник обманывает как специалиста банка, так и потенциального потерпевшего. Безусловно, это дает возможности для совершения уголовного правонарушения бесконтактным способом, то есть дистанционно. В этом случае преступник может находиться на

территории другого государства, что существенным образом затрудняет процесс поиска следов преступления и его раскрытия.

В юридической литературе выделяют несколько видов вреда, причиняемого в процессе совершения такого вида уголовного правонарушения, как мошенничество. В первую очередь, следует отметить причинение потерпевшему фактического вреда здоровью человеку – имеется ввиду причинение материального вреда. Во вторых, потерпевшему причиняется моральный вред здоровью, поскольку похищенные денежные средства или иное имущество ему не возвращаются. В третьих, государству причиняется политический ущерб, поскольку государство теряет авторитет в лице общества, которое теряет доверие в лице населения.

Анализ правоприменительной деятельности оперативных и следственных подразделений органов внутренних дел показывает, что на сегодняшний день мошенники повторяют множество попыток завладения денежными средствами посредством применения компьютерных программ, с помощью которых они воздействуют на электронные платежные средства. Причем. Одни и те же системы обмана мошенники начинают использовать на систематической основе, не боясь быть привлеченным к уголовной ответственности. Это влечет к тому, что общество начинает испытывать недоверие к системе государственной власти.

В результате наблюдается тенденция, при которой общество уже не верит в безопасность банковских счетов. В большинстве случаев люди снимают денежные средства и хранят их дома. Это негативным образом влияет на экономику государства, поскольку страдают товарно-денежные отношения. В качестве негативных тенденций следует отметить следующее. Мошенники стараются причинять небольшой имущественный ущерб большому количеству граждан, которые пользуются банковскими картами и платежными средствами банков. Это дает определенные преимущества преступникам, поскольку потерпевшие по такой категории уголовных дел в редких случаях обращаются с заявлением о совершенном хищении в правоохранительные органы.

Изложенное влечет к тому, что мошенничества, совершенные с использованием платежных банковских карт, превратились в безопасный вид преступной деятельности. Такие мошенничества стали высоколатентными, то есть трудно выявляемыми. Лишь в редких случаях потерпевшие обращаются в правоохранительные органы и проходят длительную процедуру сбора заявления. Ситуацию усугубляется также факторами криминогенного и законодательного характера. К примеру, на сегодняшний день наблюдается высокий уровень коррупции в системе органов внутренних дел. Это дает возможность преступным группировкам, специализирующимся на совершении мошенничеств, вступать в преступный сговор с сотрудниками органов внутренних дел. Так, социальный опрос граждан города Алматы показывает, что для того, что в органах внутренних дел приняли заявления о совершении мошенничества, предусмотренного частью 1 статьи 190 УК Республики

Казахстан, сотрудники полиции требуют взятку в размере 10% от причиненного ущерба. В обратном случае такое дело не расследуется и подлежит волоките.

Негативным фактором также является то обстоятельство, что уголовное правонарушение, предусмотренное частью 1 статьи 190 УК Республики Казахстан, в соответствии с УПК Республики Казахстан относится к делам частно-публичного характера. Это означает, что расследование по факту совершенного мошенничества начинается только лишь с подачи письменного заявления потерпевшего.

С учетом изложенного, точный размер совершенных мошенничеств подсчитать не представляется возможным, поскольку есть вышеуказанные законодательные препятствия, а также нежелание самих потерпевших подавать заявления о совершенных преступлениях. Последнее вызвано недоверием общества к системе правоохранительных органов. Тем самым, такие заявления не регистрируются в едином реестре досудебных расследований.

Принимая во внимание негативные процессы, указанные выше, мы пришли к выводу о том, что мошенничества с использованием платежных карт, а также с использованием платежных компьютерных систем, будет расти. Изложенное связано с научно-техническим прогрессом, который привел к тому, что постепенно люди отказываются от наличного расчета, предпочитая безналичный расчет. Особенно безналичные расчеты увеличились после пандемии коронавируса и составили больше 70% от всех заключенных сделок. Граждане Республики Казахстан стали активно заканчивать банковские приложения Каспий и Народный банк.

В этой связи преступники перестали использовать прямой контакт с потерпевшими, предпочитая совершать преступление без следов преступления. Научно-технический прогресс заставило преступников переориентировать свою деятельность в систему интернет и с применением компьютерных программ.

Анализ правоприменительной деятельности правоохранительных органов также свидетельствует об увеличении хакерских атак на банковские сайты. Весьма удачными стали попытки взломать депозиты граждан. Как показывает практика, такие попытки осуществлялись с обманом потерпевшего представить данные его банковской карты. В таких случаях жертвы преступления доверяют преступникам и указывают некоторые свои личные данные. В большинстве следственных ситуациях в качестве жертв преступления оказывались пенсионеры или престарелые лица.

Причем, как показывают данные опроса потерпевших по делам данной категории, мошенники стали удачно применять специальные компьютерные программы для взлома кода банковского приложения к телефону. Достаточно иметь вход в интернет пространства и специальные компьютерные программы для взлома паролей и кодов банковских приложений.

Поскольку мошенничество стало международным преступлением, предлагаем рассмотреть уголовное законодательство других стран, предусматривающих уголовную ответственность за совершение мошенничества.

Анализ деятельности правоохранительных органов показывает, что правоприменитель столкнулся с отсутствием опыта раскрытия и расследования уголовных правонарушений, совершенных с использованием пластиковых карт. В этой связи субъекты предварительного расследования начали самостоятельно разрабатывать подходы в борьбе с рассматриваемым видом мошенничества.

Большой опыт в противодействии уголовных правонарушений, совершенных с использованием электронных средств платежа приобрели правоохранительные органы Англии. В отличие от отечественной законодательной системы, законодательство Англии активно защищало общественные отношения, связанные с правом владения и распоряжения права собственности. Причем защита общественных отношений, возникающих по поводу права собственности, осуществлялась на основании специализированных нормативно-правовых актов. К примеру, в 1960 годах был принят специализированный нормативно-правовой акт «О краже» [2,с.78]. Изложенное говорит о высокой заинтересованности государстве в защите данных интересов.

При этом, в законе «О краже» ничего не сказано о таком уголовном правонарушении, как мошенничество. В специализированном нормативно-правовом акте речь идет об уголовных правонарушениях, совершенных путем обмана и злоупотребления положением. Только в 1996 году появилось такое правонарушение, как мошенничество, совершенное посредством перевода денежных средств. Изложенное еще раз свидетельствует о том, насколько законодательство Англии опередило законодательство Казахстана и стран постсоветского периода.

Помимо изложенного, в законе была предусмотрена уголовная ответственность за совершение таких уголовных правонарушений, как мошенничество, совершенное путем обмана; мошенничество, совершенное путем злоупотребления доверием, а также мошенничество, совершенное посредством платежных средств связи (указанное нами выше).

Интересным является факт, что борьба с мошенничеством в Англии в большей части регулируется не уголовным законом. В качестве примера следует отметить разработку положений Министерством финансов, в которой раскрываются организационные механизмы, необходимые для минимизации риска потери денежных средств, находящихся на электронном носителе.

В соответствии с вышеуказанными правилами в случаях, когда платеж денежных средств был переведен без ведома владельца счета, то эти денежные средства должны быть переведены обратно на счет потерпевшего. Таким образом, в качестве потерпевшего выступала в данном случае сама микро кредитная организация. Исходя из изложенного, необходимо еще раз отметить, что защита общественных отношений от преступных посягательств реализуется не за счет уголовно-правовых механизмов, а за счет механизмом других отраслевых нормативно-правовых актов.

Несколько иным образом борьба с мошенничеством осуществляется в Соединенных Штатах Америки. Отличительной чертой уголовного

законодательства Соединенных Штатов Америки является тот факт, что она состоит из штатов. В каждом штате есть свое законодательство. Таким образом, в стране действует федеральное законодательство и основы уголовного законодательства штатов. В этой связи следует вывод о том, что для правовой системы америки свойствен дуализм [3,с.17].

В 1962 году в стране был принят Типовой уголовный кодекс, в соответствии с которым была предусмотрена уголовная ответственность за различные виды хищений. Тем самым, под хищениями также понимались различные виды мошенничества, то есть уголовные правонарушения, совершенные путем обмана и злоупотребления доверием. При этом, обман выражался в:

- создании искаженных представлений о качестве продукции, товара или имущества;
- создании препятствий в получении сведений о каком либо имуществе или предмете;
- непринятие мер по сообщению другим участникам сделки относительно того, что предмет сделки – имущество, находится в залоге.

В соответствии с нормами Типового уголовного закона Америки лицо может быть привлечено к уголовной ответственности за незаконное получение услуг, обмана, угроз и злоупотребления доверием, а также уголовные правонарушения, совершенные с использованием фальшивых знаков. Под уголовными правонарушениями, совершенными с использованием фальшивых денежных знаков, признаются уголовные правонарушения, совершенные с помощью кредитных карт. При этом, уголовные правонарушения, совершенные с применением кредитных карт, могут совершаться с применением следующих способов:

- кредитная карта была подделана и использовалась в качестве средства совершения преступления;
- кредитная карта была подделана и использовалась для совершения уголовного правонарушения;
- кредитная карта не принадлежит лицу, которое не имело никакого права пользоваться ею.

Если в процессе расследования уголовного правонарушения будет выяснено, что лицо имело право выполнять все обязательства по кредитной карте, то оно может быть освобождено от уголовной ответственности.

Законодательство Соединенных Штатов Америки также содержит порог, который позволяет разграничить уголовное правонарушение от иных видов правонарушений. Например, мошенничество считается уголовно-наказуемым, если ущерб превышает 500 американских долларов.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Российской Федерации 2014 года: Учебно-практическое пособие. – Москва, 2021. – 701 с.

-
2. Вышинский В.С. Уголовное право зарубежных стран: Монография. – Москва, 2021. – 461 с.
3. Борисов А.А. Уголовное право США // научно-практический журнал «Государство и право» – Москва, 2021. – 403 с.

ОӘЖ 336(574)

Масабаева А.М.,

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ, e-mail: aygera89@mail.ru*

Бекбаева М.К.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ, e-mail: meruert.1987@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН ҚОР НАРЫҒЫ

Түйіндеме: Мақалада Бүгінгі таңдағы еліміздегі қор нарығы туралы сөз болды. Қазақстан нарығын дамыта, отырып әлемдік деңгейде көргіміз келетіні сөзсіз. Сол үшінде әрбір қазақ бағалы қағаздарды түсінуі керек. Бұл дегеніміз Қор нарығының әділ Кәсе индексі бағалау жүйесін толық меңгеру болып табылады.

Сандық технологияның арқасында қол жетімділік пен қарапайымдылық биржа, брокерлер және нарықтың басқа қатысушыларға түсіндіру. Қызығушылықтың өсуінің катализаторы, сондықтан жеке адамдар санының өсуі байқалады. Инвесторлар бірақ бұл жалпы істің бір бөлігі ғана қор нарығының барлық қатысушылары аз.

Экономикада қор нарығы экономиканың түрлі секторларында қызметін жүзеге асыратын эмитенттерге инвесторлардан түскен капиталды қайта бөлуді қамтамасыз етеді. Оның рөлін арттыру үшін реттеуші соңғы жылдары қор нарығына кәсіби қатысушыларды реттеуді ырықтандыруға, инвестициялар үшін қауіпсіз орта қалыптастыруға және брокерлік қызметтердің инклюзивтілігін арттыруға бағытталған кешенді жұмыс жүргізді. Бағалы қағаздар нарығында жаңа технологиялық шешімдерді енгізуді ынталандыру жөнінде шаралар қабылданды, бұл бүгінгі күні қор нарығын дамытудың, брокерлік қызметтер мен сервистердің сапасы мен қолжетімділігін жақсартудың негізгі қозғаушы күші болып табылады.

Егер бағалы қағаздар бойынша қаржы маркетплейсі құрылатын болса, онда бұл орталықтандырылған инфрақұрылым мен стандартталған сервистер есебінен эмитенттер мен инвесторлардың жалпы шығындарын азайтуға

мүмкіндік береді, сондай-ақ бағалы қағаздар нарығында қаржы өнімдерін онлайн сатудың тиімділігін және олардың халыққа қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: нарық, қор нарығы, инвестор, дивидент, акция, биржа.

КАЗАХСТАНСКИЙ ФОНДОВЫЙ РЫНОК

Аннотация: В статье речь шла о фондовом рынке страны на сегодняшний день. Развитие и развитие казахстанского рынка, безусловно, хотелось бы видеть на мировом уровне. В этих трех каждый казах должен понимать ценные бумаги. Это означает полное владение системой оценки справедливого Индекса KASE фондового рынка.

Доступность и простота благодаря цифровым технологиям объясняют биржу, брокеров и других участников рынка. Катализатор роста интереса, поэтому наблюдается рост числа особей. Инвесторы но это лишь часть общего дела все участники фондового рынка малочисленны.

В экономике фондовый рынок обеспечивает перераспределение капитала от инвесторов эмитентам, осуществляющим деятельность в различных секторах экономики. Для повышения его роли регулятор в последние годы провел комплексную работу, направленную на либерализацию регулирования профессиональных участников фондового рынка, формирование безопасной среды для инвестиций и повышение инклюзивности брокерских услуг. Приняты меры по стимулированию внедрения новых технологических решений на рынке ценных бумаг, что на сегодняшний день является основной движущей силой развития фондового рынка, улучшения качества и доступности брокерских услуг и сервисов.

Если будет создан финансовый маркетплейс по ценным бумагам, то это позволит снизить общие затраты эмитентов и инвесторов за счет централизованной инфраструктуры и стандартизированных сервисов, а также позволит повысить эффективность онлайн продаж финансовых продуктов на рынке ценных бумаг и их доступность для населения.

Ключевые слова: рынок, Фондовый рынок, инвестор, дивиденды, акции, биржа.

KAZAKHSTAN STOCK MARKET

Annotation: The article talked about the current stock market in our country. We want to see the market of Kazakhstan at the world level. At the same time, every Kazakh should understand securities. This means a complete mastery of the system for evaluating the fair Kase index of the stock market.

Accessibility and simplicity, thanks to digital technology, are explained by the exchange, brokers and other market participants. It is a catalyst for the growth of interest, so there is an increase in the number of individuals. Investors but this is only part of the overall business of all participants in the stock market are small.

In the economy, the stock market provides for the redistribution of capital received from investors to issuers operating in various sectors of the economy. To increase its role, the regulator in recent years has carried out a comprehensive work aimed at liberalizing the regulation of professional participants in the stock market, creating a safe environment for investment and increasing the inclusivity of brokerage services. Measures have been taken to encourage the introduction of new technological solutions in the securities market, which is currently the main driving force for the development of the stock market, improving the quality and availability of brokerage services and services.

If a financial market for securities is created, it will reduce the total costs of issuers and investors due to centralized infrastructure and standardized services, as well as increase the efficiency of online sales of financial products on the securities market and their availability to the population.

Keyword: market, stock market, investor, dividends, stocks, stock

Қазақстан нарығы тарихи максимумдарды жаңартуды жалғастыруда. Пандемияға қарамастан, 2020 жыл жергілікті нарық үшін сәтті болды. 2021 жылы KASE индексі бұрын қойылған тарихи биіктерді бірнеше рет жаңартып, өсіп келе жатқан трендті жалғастырды 2007 жылғы шілде. Қазіргі уақытта KASE индексі осы деңгейлерден 236,15 пункт (+8,2%) жоғары орналасқан. 2020 жылдық аралықта индекс өсімі 40% құрады, оның ішінде ETF өсімі 54,5% құрады.

Индекс негізгі шикізат тауарларына бағаның өсуі, екінші кезеңде қолайлы сыртқы орта есебінен корпоративтік нәтижелердің жақсарғанын көрсете алған компаниялардың бірқатар сәтті жылдық есептерінен кейін өсуді жалғастыруда 2020 жылдың жартысы және пайда жинақтаудағы ішкі жетістіктер. Бұл соңғы жылдық дивидендтер бойынша күтулердің өсуіне әкеледі, бұл басқа күшті өсудің маусымдық драйвері – индивидендке дейінгі маусым. Ағымдағы сәтте қолда бар деректер бойынша, біз биылғы жылы күтілетін дивидендтер төлеу өткен жылмен салыстырғанда 21% - ға артық. Ең пайдалысы бойынша дивидендтік кірістілік Халық Банкі мен «ҚазТрансОйлдың» акциялары 12% шамасында, олар да өткен жылмен салыстырғанда дивидендтер мөлшерінің ең үлкен өсімін көрсетеді.

Қазақстандық инвесторлар. Қазақстандықтардың жан басына шаққандағы атаулы табыстарының шыңы 2013 жылы болды, содан кейін 2016 жылы күрт төмендеді. Осы сәттен бастап біз трендті көреміз депозиттердің өсуі мен долларлануына және кірістердің әлсіз қалпына келуіне. 2020 жылы депозиттік база өсті 18% - ға жетіп, 10,9 трлн теңгеге жетті. Қазақстандықтардың инвестицияға тартылуының жалпы деңгейі төмен болып қалуда – шамамен 1%. Осы факторларға қарамастан, KASE 2020 жылы инвесторлар белсенділігінің өсуін бастан өткерді. Әлемдік нарықтардың өсуі пандемиядан кейін экономиканы белсенді қалпына келтіру брокерлік шоттарды жиі аша бастаған жеке тұлғалар үшін активтердің тартымдылығын күрт арттырды. Салыстыру үшін: өткен жылы KASE-де 2019 жылдағыдай 17 мыңнан астам шот ашылды

тек 871 жаңа шот ашылды. Жалпы, қысқа мерзімді ноталар кірістілігінің серпініне қарағанда, бір жыл ішінде көрсеткіш 9,87% - дан 10,2% - ға дейін өсті. KASE-де саудаланатын мемлекеттік қарыз сомасы номиналы бойынша 16,7 трлн теңгені құрады (39,8 млрд USD), жыл басынан бері 3,7 трлн теңгеге ұлғайды, немесе 28,9%. Өткен жылдың басты трендтерінің бірі инвестициялау құралдарының ассортиментін кеңейту биржаларда. AIX биржасында өткен жылы әлемдік нарықтың түрлі сегменттеріне 11 жаңа ETN пайда болды. Қыркүйекте нарықта жабық инвестициялық пай пайда болды «бастапқы орналастыру қоры» қоры осы уақытқа дейін 70%-ға жуық өсім көрсетіп отыр және KASE индексі акцияларының арасында сауда-саттық көлемі бойынша 3-ші орынға ие. Егер біз DCF-талдау арқылы алынған индекс қағаздарының ағымдағы үлестері мен олардың нысаналы бағаларын салыстыратын болсақ, онда біз өсу әлеуетінің 15% аламыз. Өте тартымды біз кейбір корпоративтік теңгелік облигацияларды көріп отырмыз [1].

«ҚазТрансОйл» АҚ-тың шоғырландырылған түсімі 2021 жылдың 9 айдың қорытындылары бойынша 117 млрд. 126,98 млн. теңгені құрады, бұл 2020 жылдың 9 айдағы осындай көрсеткіштен 0,1% жоғары.

«ҚазТрансОйл» АҚ-тың шоғырландырылған таза пайдасы 2021 жылдың 9 айдың қорытындылары бойынша 49 млрд. 307,4 млн. теңгені құрады, бұл 2020 жылдың 9 айдағы осындай көрсеткіштен 5,1% төмен.

2021 жылдың 01 қаңтарындағы жағдай бойынша KASE құрамына бір немесе бірнеше санаттағы мүше мәртебесі бар 52 компания кірді, оның ішінде: 32 компания валюталық санатқа, 44 – қор санаты және 23 – деривативтер санаты бойынша мүше мәртебесіне иеленген. 2019 жылы бір ұйым KASE мүшелері қатарынан шығарылды – “First Heartland Bank” АҚ, шығарылуы оның биржаның 7 - қазақстандық капитал нарығы, MOEXпен ынтымақтастық туралы негізгі ақпарат көзі бола отырып, халықаралық биржалық бірлестіктердің қызметіне қатысу арқылы инвесторлардың географиясын кеңейту мүмкіндігі; - меншікті IT жүйелерінің болуы және өнімділік қоры бар MOEX сауда-саттық және клиринг жүйелерін енгізу клиенттердің қажеттіліктері мен реттеуші ортаның өзгеруіне, қызметтердің сапасын жақсартуға және жаңа құралдарды ұсына алатын жетілдірулер мен параметрлерге максималды икемділікті қамтамасыз етеді; - биржалық нарықтың барлық сегменттерінде орталық контрагент функциясының бар болуы. басқа мүшесі – “First Heartland Jysan Bank” АҚ-ға қосылу арқылы ерікті түрде қайта құрылуы болды. KASE валюталық санатына енгізілді: "CAIFC INVESTMENT GROUP" АҚ, "Фридом Финанс" АҚ, "Қазпочта" АҚ және "Шинхан Банк Қазақстан" АҚ, деривативтер санаты бойынша – "Bank RBK Bank" АҚ [2].

01.03.2021ж. жағдай бойынша акциялар нарығын капиталдандыру 2021 жылғы ақпанда 5,2%-ға немесе 1,0 трлн теңгеге ұлғайып 20,8 трлн теңге құрады (1-сурет). 2021 жылғы ақпанда акциялармен сауда-саттық көлемі 2021 жылғы қаңтармен салыстырғанда 34,9%-ға немесе 7,1 млрд теңгеге азайып, 13,3 млрд теңгені құрады.

1-сурет. Акциялар нарығын капиталдандыру

01.03.2021ж. «Қазақстан қор биржасы» АҚ-тың (бұдан әрі – KASE) сауда-саттық тізімдерінде 123 эмитенттің 139 акциялары болды, олардың ішінде 3 шығарылым листингтік емес бағалы қағаздар секторында айналысқа жіберілді. Есепті кезеңде KASE ресми тізімінен эмитенттің бастамасы бойынша «Fincraft Capital» АҚ акциялары шығарылды, сондай-ақ «Жалтырбұлақ» АҚ жай акциялары енгізілді.

2021 жылдың ақпанда KASE индексі 5,6%-ға 2 957,76 тармаққа дейін өсті. Баға белгілеудің ең көп ұлғаюы «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ (+23,9%), KAZ Minerals PLC (+17,1%), «Қазақтелеком» АҚ (+3,8%) акциялары бойынша болды.

Ұжымдық инвестициялар нарығында басқарудағы активтердің жиынтық көлемі 2021 жылғы ақпанның соңында 271,9 млрд теңгені құрады және өткен аймен салыстырғанда 35,3 млрд теңгеге немесе 15%-ға ұлғайды.

Бұл ұлғаю, ең алдымен, инвестициялық пай қорлары активтерінің құрамындағы бағалы қағаздарды оң қайта бағалау есебінен болды (2-сурет).

2-сурет. Инвестициялық пай

2021 жылғы ақпанның соңында инвестициялық пай қорларының негізгі активі бұрынғыдай бағалы қағаздар портфелі болып қалуда (жиынтық активтердің 92%-ы), бұл ретте портфельдің 99%-ы шетел валютасында көрсетілген бағалы қағаздардан тұрады.

01.03.2021ж. жағдай бойынша пайлық инвестициялық қорлар портфеліндегі бейрезидент-эмитенттердің бағалы қағаздары 225 млрд теңгені немесе жиынтық активтердің 83%-ын, ҚР бейрезидент-эмитенттерінің бағалы қағаздары - 11,3 млрд теңгені немесе негізінен «Қазақстан Халық Банкі» АҚ және «Банк ЦентрКредит» АҚ еурооблигацияларымен ұсынылған жиынтық активтердің 4%-ын (3-сурет) құрады.

Экономикада қор нарығы экономиканың түрлі секторларында қызметін жүзеге асыратын эмитенттерге инвесторлардан түскен капиталды қайта бөлуді қамтамасыз етеді.

Оның рөлін арттыру үшін реттеуші соңғы жылдары қор нарығына кәсіби қатысушыларды реттеуді ырықтандыруға, инвестициялар үшін қауіпсіз орта қалыптастыруға және брокерлік қызметтердің инклюзивтілігін арттыруға бағытталған кешенді жұмыс жүргізді.

Бағалы қағаздар нарығында жаңа технологиялық шешімдерді енгізуді ынталандыру жөнінде шаралар қабылданды, бұл бүгінгі күні қор нарығын дамытудың, брокерлік қызметтер мен сервистердің сапасы мен қолжетімділігін жақсартудың негізгі қозғаушы күші болып табылады.

3-сурет. Инвестициялық пай қорлары активтерінің құрылымы

Сондай-ақ активтердің құрамында 7,5 млрд теңге немесе жиынтық активтердің 3%-ы мөлшерінде шетелдік инвестициялық қорлардың пайлары бар. Ағымдағы шоттардағы ақша қаражаты 01.03.2021 жағдай бойынша 17,2 млрд теңгені немесе жиынтық активтердің 6%-ын құрады.

Шетелдік инвестицияларды тарту үшін Қазақстан қор нарығын халықаралық капитал нарықтарында ілгерілету жөнінде жұмыс жүргізіліп жатыр [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Журнал «Қаржыгер» 1 (06)2021ж
2. «Казахстанская Межбанковская Валютная Биржа» <https://kase.kz/ru/>
3. Новостной сайт повышение финансовой грамотности населения <https://www.fingramota.kz>

УДК 342

Г.Н.Молдияр

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы, e-mail: moldiyargoha@gmail.ru*

Аннотация: В данной статье рассмотрены понятия и основы ограничения прав и свобод человека и гражданина. В условиях проводимых в стране реформ особое внимание уделено вопросам системного, взаимосвязанного исследования теоретических и практических вопросов ограничения прав и свобод человека и гражданина, модернизации правовой системы общества. В эпоху глобализации возрастает роль правового статуса личности в решении актуальных проблем человеческой цивилизации. Правовой статус включает права, интересы, свободы и обязанности человека и гражданина. В последние годы происходят кардинальные изменения в системе мирового права и правовой системе Казахстана. Эти изменения станут основой для защиты, продвижения и развития прав человека. Это процесс интеграции и регионализации, основанный, с одной стороны, на мировой глобализации, а с другой-процессы внутривнутриполитических и либеральных реформ в Казахстане. Существует ряд международных документов, которые оказывают существенное влияние на развитие отечественного законодательства в области регулирования правового положения человека и гражданина. Таким образом, возникает острая необходимость в разработке новых научно-теоретических подходов, содержащих обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию законодательства Республики Казахстан и мер по защите прав человека.

Ключевые слова: человек, гражданин, права, свободы, декларация, обязанности, ограничение, гражданское общество, правовое государство, демократическое государство, законодательство, международное сообщество.

PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL RESTRICTIONS ON HUMAN AND HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract: This article discusses the concepts and foundations of restrictions on the rights and freedoms of man and citizen. In the context of the reforms carried out

in the country, special attention is paid to the issues of systematic, interrelated study of theoretical and practical issues of limitation of human and civil rights and freedoms, modernization of the legal system of society. In the era of globalization, the role of the legal status of the individual in solving actual problems of human civilization is increasing. Legal status includes the rights, interests, freedoms and duties of a person and citizen. In recent years, fundamental changes have been taking place in the system of World law and the legal system of Kazakhstan. These changes will serve as the basis for the protection, promotion and development of human rights. This is a process of integration and regionalization based on global globalization, on the one hand, and on the other-internal political and liberal reforms in Kazakhstan. There are a number of international documents that have a significant impact on the development of domestic legislation in the field of regulating the legal situation of a person and citizen. Thus, there is an urgent need to develop new scientific and theoretical approaches that include well-founded proposals and recommendations for improving the legislation and measures to protect human rights in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: individual, citizen, rights, freedoms, Declaration, duties, restriction, civil society, rule of law, democratic state, legislation, international community.

Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құру мен демократиялық өзгерістер жолына түскендігі тарихи заңдылық десек, Конституциямыздың бірінші бабына сәйкес бұл мәселелердің шешіме әсер етуші ең басты құндылықтар – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары [1] болып табылатындығы заңды құбылыс. Сайып келгенде, адам құқықтары конституциялық демократияның негізінде жатыр, ол мемлекетпен жүргізілетін ішкі және сыртқы саясаттың бағытын ғана емес оның мазмұнын анықтайды.

Адам – бұл ортақ мүдделері бар қоғамның бір бөлшегі болып табылады. [2] Адам құқықтары мен бостандықтары - жеке тұлғаның әлем қауымдастығы мойындап, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген, әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген, ешкім шек қоймайтын немесе тыйым сала алмайтын құқықтары мен бостандықтары болып табылады.

Табиғи құқық адамның және адамзаттық қауымдастықтың пайда болуымен байланыстырылады. Адамның белгілі бір құқықтарға ие екені туралы алғашқы идеялар ежелгі дүниеде қалыптаса бастады. Бұл Сократтың, Платонның, Аристотельдің және антикалық дәуірдің өзге де ойшылдарының еңбектерінде аталып кеткен. [3] Ол кездегі табиғи құқықтың түсінігі және мәні осы күнгі түсініктен алдеқайда басқаша болды.

Аристотельдің ойынша адамдарды құлдар мен еркін адамдарға бөлу табиғаттан берілген деп түсінген, өйткені табиғаттың өзі бір адамдарды еркін етті және оларға иелену құқығын берді, ал екінші адамдарды құл етті, олар біріншілерге бағынуы керек болды. [3, 5б.]

Ежелгі Рим мемлекетінде заңгерлер табиғи құқық туралы көп тұжырымдамалар жасаған. Ежелгі римдік заңгерлердің еңбектерінде құқықты – «*jus civile*» – позитивтік құқық тұрғысынан қарастырған азаматтық құқықтар, «*jus gentium*» – халықтар құқығы, «*jus naturale*» - табиғат құқығы немесе табиғаттық құқық, табиғи құқық етіп бөлген.

Атақты ежелгі римдік заңгер Ульпиан табиғи құқыққа мынандай анықтама берген: «табиғи құқық – бұл барлық тірілерге табиғат үйреткен құқық: бұл құқық тек адамзат руына ғана тән емес, сонымен қатар ол жануарларға да, құстарға да тән болып табылады».

Сонымен, Ежелгі Греция дәуіріне қарағанда, Ежелгі Рим кезеңінде табиғи құқық құқықтық негізделген және анықталған болып көрсетіліп отыр.

Дегенмен де, Ежелгі Рим мемлекетінде де табиғи құқыққа қатысты ғылыми көзқарастар қалыптаса қойған жоқ, құқықтық теориялар да орын алмады, тек жекелеген көзқарастар, кейінгі теорияларға негіз болатындай ойлар ғана қалыптасып үлгерді. Ал, табиғи құқық жануарларға да тән деген ой-пікір бұл теорияның аса жоғары деңгейде дамымағандығын көрсетті.

Азаматтың құқықтары мен бостандықтары негізінде жатқан адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің тікелей билік еркімен құрылмайды. Сондай-ақ, осы мемлекеттік ерік арқылы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының күші жойылуы немесе қажетсіз деп жариялануы да мүмкін емес. Осыдан байқайтынымыз, құқықтар мен бостандықтардың мойындалуы, сақталуы, кепілдендірілуі мен қорғалуының мемлекетке, оның атқаратын міндетіне тәуелділігі, осы міндетті орындаудың толықтығына, дұрыстығы мен тиімділігіне тәуелділігі айқындайды. Бірақ, екінші жағынан, құқықтық мемлекетте бар нақты тәуелділік айқын – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қалай сақталатынына, кепілдендірілетініне және қорғалатынына байланысты тәуелділік. Яғни, осы құқықтар мен бостандықтардың бір мезгілде заңдардың мәнін, мазмұнын және қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметін анықтайтындығы заңда айқындалған. Осы өзара байланысты екі объективті фактор демократиялық мемлекеттің, оның органдарының адам және азаматтың құқықтары саласына әсер етуінің негізгі мүмкіндіктерін, шектері мен нысандарын анықтайды. Аталған объективті жағдайларды есепке алу мемлекет заңдарының көмегімен адам және азаматтың құқықтарын шектеу сияқты теориялық және тәжірибелік мәселені қарау кезінде аса қажетті және маңызды болып табылады.

Құқықтарды пайдалану құқық, ізгілік, ынтымақтастық, адамгершілік қағидаларымен қалыптастырылатын, бостандықтың орны мен шектерімен, мүмкін болатын шектеулермен айқындалатын адамның жауапкершілігімен ұштасады. Онымен қоса, қазіргі Қазақстан Республикасында адамның табиғи құқығы мемлекет тарапынан қолдау тауып, тиісті ережелері еліміздің Конституциясына енгізілді.

Қазіргі кезде табиғи құқық теориясының екі басты бағыты көрсетіледі:

Біріншісі - неотомистік теория болып танылады. Бұл бағытты ортағасырлық ілім иесі Фома Аквинскийдің жаңаша интерпретациясы құрады. Оның ойынша табиғи құқықтың қайнар көзі – Құдай болып танылады. Бұл тұжырымды Ж.Маритен, В.Катраин, И. Месснер жақтады. [4]

Екіншісі - зайырлы доктрина болып танылады. Бұл бағыттың пікірінше табиғи құқықтар адамның табиғатының өзінен шығады, ал позитивтік, жазылған құқықтарға әділеттілік қағидасына негізделген табиғи құқықтар алғышарт болады. Зайырлы теорияны жақтаушылар табиғи құқықтың өзінен өзі тіршілік етеді және ол әлеуметтік-биологиялық жәндік ретінде адамның ерекшеліктерінен туындайды деп есептейді. Ол адамның өмір сүру құқығынан көрінеді. Адам дүниеге келіп, өмір сүре бастайды, ол табиғаттан берілген табиғи құқықты іске асырады. Бұл жерде адам басқа тіршілік иесінен ешқандай айырмашылығы болмайды, өйткені бірінші кезекке оның табиғи инстинкттері шығады, өмір сүруге құқығы табиғи-биологиялық процес болып табылады.

Дегенмен де, адам тек биологиялық қана тіршілік иесі емес, ол сонымен қатар әлеуметтік тіршілік иесі болып табылады, сондықтанда тиісті табиғи-әлеуметтік құқықтарға ие болып танылады. Мысалы ретінде тұлғаның абыройына құқығын айтуға болады, ол қоғамдық қатынастардың дамуына қарай қалыптасады.

Сонымен қатар заң әдебиеттерінде кейбір аталған құқықтардың табиғи құқықтарға жатқызылуы дауды да тудырады. Мысалы, меншік белгілі бір жағдайларда адамнан ажыратылуы мүмкін.

Табиғи құқықтардың ішінде ерекше орын – адамның өмір сүру құқығына беріледі. Бұл «ең алғашқы құқық», табиғи құқықтық пирамиданың ең биік шыңында орналасқан, өйткені адам өмірінен айырылса, қалған құқықтардың мән-мағынасы жоғалады. Әркімнің өмір сүруге құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-ші бабында көрініс тапқан. Бұл біздің тарихымызда алғаш рет Конституцияда көрініс тауып отыр. [5, 446.]

Өмір сүру құқығымен қатар, тұлғаның ар-намысы мен абыройына құқық, жеке қол сұғылмаушылығына құқығы адам құқығы бойынша халықаралық-құқықтық құжаттарда, сонымен қатар ҚР Конституциясында бекітілген.

Қалған барлық табиғи құқықтар негізгіден туындайтын, екінші кезектегі табиғи құқықтар болып танылады. Мысалы, денсаулықты сақтауға құқық, қолайлы қоршаған ортаға құқықты өмір сүру құқығына компонент ретінде санауға болады. Жүріп тұру еркіндігі, сөйлеу еркіндігі болса – бостандық ұғымының құрамдас бөліктері болып табылады. Аталған жағдайлар табиғи құқықтардың ішінен өмір сүру құқығын, бостандықты, тұлғаның ар-намысы мен абыройын және жеке қол сұғылмаушылығын іргелі адами құндылық ретінде белгілеп, бір иерархиялық қатарға қоюға болады.

Табиғи құқықтың объектісі болып танылатын әлеуметтік игіліктерді келесідей қарастыруға болады:

Өмір – адамның тіршілік иесі ретінде биологиялық тіршілігі, сондай ақ оның әлеуметтік қызметінің үдерісі [6].

Бостандық - адамның өзінің қалауы бойынша, өзінің ішкі наным-сеніміне, мүддесіне, қажеттігіне негізделген қызметі, мінез-құлқы, әрекеті.

Тұлғаның абыройы — тұлғаның өзін өзі құрметтеуімен сипатталатын, бұзылуы теріс моральдық толғауды туындататын, кейде заңды жауаптылыққа әкеп соқтыратын оның әлеуметтік ортадағы жағдайы.

Жеке қол сұғылмаушылық — адамның рұқсатынсыз оның денесіне, тұрғын үйіне, жеке заттарын тінтуге, жазбаларын және де өзге де жеке өміріне қатысты аспектілерін қарауға, тінтуге жол бермеу.

Адамның қандай да бір игіліктерді иеленуін қамтамасыз ететін, өз еркімен іс-әрекет жасауына мүмкіндік беретін мемлекет пен бұқара арақатынасының негізгі принциптері адам құқықтары мен бостандықтарына жатады. Адамзат қоғамында бұл мәселеге ежелден баса назар аударылған. Мысалы, Аристотель адам құқықтарын “табиғи” және “шартты” деп екіге бөледі. Адамның табиғи құқықтарын мемлекет орнатқан шартты құқықтардан жоғары қояды. Орта ғасырда адам құқықтары мен бостандықтары жасаған қайырымдылықтар, рақымшылықтар ретінде түсіндірілді. Қағидалардың ең маңыздылары ретінде олар адамдардың еркін, қауіпсіз өмір сүруге, жеке меншік иеленуге тең құқықтарының болуын, халық биліктің негізгі иесі екендігін, биліктің тармақталуын, биліктің халық мүддесіне қызмет етуі керектігін атап көрсетті [7].

Адам құқықтары, бостандықтары, міндеттері тұжырымдамасын, олардың түрлерін, жіктелуін жете зерттеген ғалымдардың қатары өте көп. Жалпы, түрлеріне тоқталатын болсақ, адам құқықтары біріншіден, жалпыға бірдей - әмбебап болып табылады, яғни кез-келген адам құқықтың иесі [8] бола алады. Екіншіден құқықтар шартсыз болады – бұл дегеніміз әркімнің құқықтары бар және оларды адамнан алып қою, тартып алу мүмкін еместігін білдіреді. Үшіншіден, адам құқықтары эгалитарлық болып табылады – бұл әр адамның құқығы бірдей әрі тең екендігіне тағы да көзімізді жеткізеді. Төртіншіден, адам құқықтары жеке-дара (индивидуалды) болып саналады – яғни адам құқықтары әр адамға, әр индивидке тиесілі және жеке тұлға үшін қоғамның маңызды ролін тани отырып, оларды қоғамда орын алуы мүмкін түрлі бұзушылықтардан қорғайды. Бесіншіден, адам құқықтарын іргелі не фундаменталды деп атауға тұрарлық – яғни адам құқықтары адам болмысының іргелі және маңызды элементтерін қорғайды және алтыншыдан, адам құқықтары бөлінбейтін әрі ажырамас болып табылады – барлық адам құқықтары қорғалып, құрметтелуі тиіс, олар бірін-бірі өзара толықтырады және олар талаптарды тиісті оң және теріс жауапкершіліктермен заңдастырады.

Адам құқығы мәселелерінің маңыздылығын түсіну қажет. Өркениетті құқықтық мемлекет құрудағы басты құрал бұл адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау болып табылады. Осы үшін кез келген мемлекет жылдар бойы көптеген қиыншылықтарды бастан кешірді, бұл дегеніміз адамның өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары, жеке басының қадір-қасиеті, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу - бұл мызғымас құндылық, сондықтан мемлекеттің

басты міндеті - адам құқықтарын құрметтеу. Бұл ретте, неміс философы Гегельдің: «адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам үшін өмір сүреді» деген сөзін келтірген орынды болып табылады. [2, 3 б.]

Адам мен азаматтың мәртебесін құқықтық реттеудің маңызды элементі болып жеке тұлғаның мәртебесі тұжырымдамасын бекіту, тұлғаның қоғамда және мемлекетте алатын орнын анықтау болып табылады. Адамның қоғам және мемлекет тіршілігінде алатын орны, оларға тиесілі құқықтары мен бостандықтары туралы түрлі адамзатпен қалыптастырылған дүниетанымдық тұжырымдамалар әзірленген болатын. Ол тұжырымдамалар зайырлы және діни, жеке және ұжымдық, құқықтық рәсімі бар және әдет ғұрып түрінде және т.б. Қазіргі заманғы конституцияларда жеке тұлғаның мәртебесін бекітетін үш тұжырымдамалар бар, олар: либералды (батыстық), мұсылмандық, маркстік-лениндік (социалистік). Әлем елдерінің конституцияларында тұлғаның мәртебесінің тұжырымдамалары адамның жеке, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қамтиды. Біздің ойымызша, бірінші орында жеке тұлға ретінде адам, оның өмірі, қол сұғылмаушылығы, бостандығы болуы керек, екінші орында оның қоғамдық өмірде және мемлекет ісіне араласуға мүмкіндігі болуы керек, үшіншіден экономикалық үдерістердің қатысушысы болуына құқық беру керек.

Тұлғаның құқықтық мәртебесі қоғам дамуының деңгейін көрсетеді және оның болмысының әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани шарттарымен негізделеді. Мемлекет тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бекітеді, сондай ақ қамтамасыз етуге қабілетті болатындай оны мазмұнмен толықтырады. Сондықтан да, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының деңгейі жоғары болған сайын саяси жүйенің демократиялық институттары дамыған. Қоғамның рухани өмірі бай, аталған қоғамның және мемлекеттің адамы мен азаматының құқықтық мәртебесі кең және мазмұнды бола бастайды. Осы бағытта заң шығарушы үшін бір белгі ол табиғи құқықтың қағидалары мен нормалары болып табылады. [9]

Адам құқығы - қоғам берген барлық игіліктерді пайдаланудың шынайы мүмкіндіктерінен тұратын субъективтік құқықтар. Олар тұлғаның түрлі қоғам салаларында бостандығының дәрежесін көрсетеді. Шынайы құқықтар мен бостандықтар қоғамның дамуының кешенді бағасының негізгі көрсеткіші болып табылады.

Құқықтық мәртебеге тек Конституция бекіткен негізгі құқықтар мен бостандықтар ғана жатпайды, оған сонымен қатар, мемлекеттің заңнамасынан, сонымен қатар халықаралық-құқықтық актілерден шығатын құқықтар мен бостандықтардың барлық кешені кіреді. [10]

Адам құқықтары бойынша күннен күнге дамып келе жатқан халықаралық актілердің маңызы зор болып табылады, олар қазіргі әлемде тұлғаның құқықтық мәртебесін кеңейтуге бағытталған болып отыр. Елде халықаралық актілердің бекітілуі мемлекеттегі заңнаманы осы актінің нормаларына сәйкестендіру қажеттігін тұғызады.

Адам тұлға және азамат ретінде кең қоғамдық қатынастың қатысушысы бола бастайды, түрлі әлеуметтік топтар мен қоғамға кіреді, азамат ретінде мемлекетпен міндетті байланыста болады. Тұлғаның өз құқықтары мен бостандықтарында түрлі көріністердің болуы құқықтық мәртебені топтастыруға негіз болып, мүмкіндіктер береді.

Бұл қағидат Адам құқықтарының жалпыға бірдей

Декларациясының 29 бабында тұжырымдалғандай: «Өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әрбір адам басқалардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті мойындауды және құрметтеуді қамтамасыз ету және моральдың, қоғамдық тәртіптің, демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқаттың әділ талаптарын қанағаттандыру мақсатында ғана заңмен белгіленген шектеулерге ғана ұшырауы тиіс» [11, 56.].

Құқықтық шектеулер адамның өз пікірлерін кедергісіз ұстану, бұл пікірлерді жазбаша, ауызша, баспасөзде немесе өз қалауы бойынша өзге де тәсілдермен білдіру құқығын көздейтін «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық пактінің 19 бабында мазмұндалған. 19-баптың 3-тармағында бұл құқықтарды пайдалану ерекше міндет пен жауапкершілік жүктейтіні айтылған. Ол заңмен белгіленген және қажетті болып табылатын кейбір шектеулермен ұштасуы мүмкін:

а) басқа адамдардың құқықтары мен беделін құрметтеу үшін;

б) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын немесе имандылығын сақтау үшін [4, 116.].

Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық

пактіде кемсітушілікке, дұшпандыққа немесе зорлық-зомбылыққа арандатушылық болып табылатын антигумандық, аморальдық ісәрекеттерге – соғысты насихаттауға, кез келген ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділіктің пайдасына тыйым салу мүмкіндігі көзделген. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакті көрсетілген құқықтардың табиғатымен үйлесімді және демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқатқа ықпал ету мақсатында ғана құқықтарды шектеуге жол береді.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 11 бабының екінші бөлігінде: «Тәртіпсіздік пен қылмыстардың алдын алу, адамдардың денсаулығы мен имандылығын қорғау немесе басқа тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында демократиялық қоғамда мемлекеттің қауіпсіздігі мен қоғамдық тыныштық мүддесіне қажет заңмен көзделгендерден басқа аталған бұл құқықтарды жүзеге асыру ешқандай шектеулерге ұшырамайтындығы» баяндалған.

ҚР Конституциясының 39-бабында құқықтар мен бостандықтарды шектеу негіздері белгіленген: «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін».

Адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу – кез келген мемлекет үшін өткір проблемалардың бірі. Қайсыбір құқық қорғаушылар «кез келген мемлекет, тіпті демократиялық мемлекеттердің өзі де адамның құқықтарын шектеп, қысым көрсетуге бейім тұрады, құқық қорғаушылардың ісі – осы проблемаға қарсы тұру» деп ойлайды [12].

Құқықтық шектеулер проблемасы қоғамдағы адамның бостандықтарының шегінен бастау алады. Әлеуметтік басқарудың барысында құқықтық шектеулер әртүрлі субъектілерге қолданылған. Адамзат қоғамында индивидтің немесе адамдар топтарының белсенділігі қоғамға залал келтіріп, ортақ мүдделерге қайшы келетін болса, оған шектеулер ежелден-ақ қойылып отырған. Алғашқы қауымдық құрылыс қоғамының әлеуметтік нормалары көбіне-көп табу нормасы, тыйым салу нормасы, шеңбер нормасы, шектеулер нормасы түрінде болған. Жүрістұрыс нормалары, әсіресе табудың нормалары биологиялық инстинкттерді тежеп отыру қажеттігінен туындаған.

Алғашқы қауымдық құрылыс ыдыраған дәуірде «қолданылып жүрген заңға тиісті қағида енгізіп, дәстүр-салттарда қалыптасқан шектеулерді заң жүзіндегі шектеулер етіп тіркеу қажеттігі пайда болды».

Құқық философиясында бостандық шектеулерсіз өмір сүре алмайды, өйткені «шын мәніндегі бостандық шекараларын сезіне біледі» деген пікір бар. Адамның құқықтарын рұқсаттар мен жүріс-тұрыстағы шексіз вольонтаризмнің жиынтығы ретінде пайымдауға болмайды. Бостандықтың бассыздықтан айырмасы осында. Осы орайда 1789 жылы қабылданған Адам және азамат құқықтарының француздық декларациясында былай деп жарияланды: «Бостандық басқаға залал келтірмейтін нәрселердің барлығын істеу мүмкіндігінен тұрады: осылайша, әр адамның табиғи құқықтарын жүзеге асыруы нақ осындай құқықтарды пайдаланатын қоғамның басқа да мүшелерін қамтамасыз ететін шектерде ғана шектеледі». Бір адамның бостандығының шекті шекарасы басқа біреудің бостандығы болып табылады. Бостандықтардың әрқайсысына міндеткерлік сәйкес келеді, ол, мысалы, басқа адамдардың құқығына қол сұқпаудың «жалпы мүддесін» сақтап отыру, әдет-салттарға құрметпен қарау, басқа азаматтардың мүдделерін қозғайтын қандай да бір ерікті, әсіресе күш қолдану әрекеттеріне жол бермеу түрінде болады.

Нақ сондықтан да қазіргі кезеңде құқықтар мен бостандықтарды түсіну оң және табиғи-құқықтық түсініктерді біріктіретін кешенді көзқарасқа келіп тіреледі. Өйткені адамның бостандығын, егер оған заңмен, оң тұрпатты құқықпен кепілдік берілмесе, іс жүзіне асыру мүмкін емес, ал оң тұрпатты құқықтың рухани негізі, моральдық-этикалық күші табиғи құқықта жатыр. Аталған екі көзқарас бірін бірі толықтырып тұрады және де ол мынадан көрінеді. Заңдарда (оң тұрпатты құқықта) идеялар, қағидаттар, әділдік, бостандық, теңдік, сондай-ақ адамгершілік талаптары туралы жалпы адами ұғымдар бекіндіріледі.

Сөйтіп, құқықтық бостандық дегеніміз – бұл адамның білгілі бір жүріс-тұрыс нұсқасының сырттай, объективтік қажеттігін сезінуі және соған сай әрекет ету мүмкіндігі [7].

Егер құқық жеке тұлғаны мемлекеттік өкіметтің озбырлығынан қорғау құралы болса, құқықтар мен бостандықтарды шектеу қоғамды, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын (мүдделерін) құқық пайдаланушының озбырлығынан қорғауға арналған. Мұндай шектеулердің пайда болуын көпшілік мүдделерді қамтамасыз ету мақсатында халық өз бостандығының бір бөлігін о бастан-ақ мемлекетке беруімен түсіндіруге болады. Бұдан шығатын қорытынды – құқық пен бостандықтың өздері секілді, құқықтарды шектеудің пайда болуы да табиғи іс.

Осыған орай адамзат қоғамында құқықтық шектеулердің қажеттігін жоққа шығаруға болмайды. Қазіргі кезеңде қоғам дамуының қалыпты үдерісі азаматтардың құқықтарын жүзеге асыру барысында оларға шектеулер қойып отыру қажеттігін мемлекеттен талап етеді. Мемлекеттің мұндай іс-әрекеттерін қоғамдағы бостандықтың өлшемін өркениетті жолмен реттеп отыру тәсілі деп білеміз.

Құқықтық шектеулер – құқықтық реттеудің қажетті құралы. Оның мақсаты құқықты иеленушінің өзі үшін де, сондай-ақ басқа адамдар, тұтастай алғанда қоғам үшін де теріс салдарға соқтыруы мүмкін ісәмалдарды тежеп отыру болып табылады. Құқықтық шектеулер қоғамдық қатынастарды реттеп отыру мақсатында белгіленеді және прескриптивтік (басқарушылық) сипатта болады. Сондықтан да құқықтық шектеулер объективті сипатта болады, олар түптеп келгенде қоғамның әлеуметтік- пайдалы мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жылы республикалық референдумда қабылданған (өзгерістерімен және толықтыруларымен 23 наурыз 2019 ж.). – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/dos_id=1005029 (өтініш берген күні 01.04.2022 ж.).
2. Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник. – М.: Издательство Юрайт, Юрайт-Издат, 2010. – с. 375
3. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. – М., 1981–1984 гг. – 5с.
4. Pauline C. Westerman. The Disintegration of Natural Law Theory Aquinas to Finnis. - Brill's Studies in Intellectual History, Volume: 84. – 2014. P.90
5. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.). – Алматы, 2017. - 44 с.
6. United Nations. 1948. Universal Declaration of Human Rights. U.N. General Assembly Resolution 217A (III), A/810, 10 December.
7. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы.

Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. <http://adilet.zan.kz>.

8. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті. НьюЙорк, 1966 ж. 16 желтоқсан. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы. <http://adilet.zan.kz>.

9. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт. БҰҰ, 1967. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы N 87 Заңы. <http://adilet.zan.kz>.

10. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенция (Адам құқықтары бойынша Еуропалық Конвенция). Рим, 4 қараша 1950 ж. (21 қыркүйек 1970 жылғы, 20 желтоқсан 1971 жылғы, 1 қаңтар, 6 қараша 1990 жылғы, 11 мамыр 1994 жылғы енгізілген өзгерістерімен). <http://adilet.zan.kz>.

11. Рогов И. Пределы ограничения прав и свобод // Юридическая газета. – 2005. – 3 июня.

12. Ибраева А.С. Правовое государство и свободное гражданское общество как цель конституционного процесса в Казахстане (философско-правовое обоснование социальных процессов в суверенном Казахстане) // Вестник КазГУ. Серия юридическая. – 2001. – No 3. – С. 72-76.

УДК 341.9

Морозова Е.А.

старший преподаватель кафедры юриспруденции

Алматинский филиал Санкт-Петербургского Гуманитарного университета профсоюзов

БОРЬБА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА, МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Аннотация: Актуальность настоящей статьи обусловлена тем, что такое явление, как международный терроризм, возникшее относительно недавно, несмотря на усилия мирового сообщества, по-прежнему остается одной из главных угроз международной безопасности. Это происходит, прежде всего, потому, что терроризм имеет серьезную финансовую поддержку, варианты которой трансформируются быстрее, чем контрмеры, принимаемые мировым сообществом. Поэтому целью данной статьи стало выявление существующих и потенциально возможных каналов финансирования международного

терроризма. Для достижения поставленной цели проведен анализ правовой базы противодействия международному терроризму, позволивший определить теоретическую и правовую основу исследования. Эмпирической базой статьи послужили отчеты международных организаций, в том числе «Группы двадцати», Международного центра по изучению радикализации и политического насилия и многих других. Проведенное исследование позволило установить главные механизмы финансирования терроризма в настоящее время: налоги с иностранных предприятий, не прекративших свою деятельность на оккупированных территориях; налоги с проживающих на оккупированной территории жителей; доходы от продажи природных ресурсов и произведенной продукции на оккупированной территории; доходы от продажи захваченных исторических ценностей; доходы, получаемые через неправительственные организации, а также посредством финансовых махинаций и др. Также в статье определены потенциально возможные механизмы финансирования терроризма, в частности, использование криптовалют. Исследование показало, что существуют две диаметрально противоположные точки зрения относительно возможности использования криптовалют для финансирования международного терроризма: западная и российская. Первая фактически отрицает возможность и целесообразность их использования, а вторая признает такую возможность. Мы пришли к выводу, что исследования российских специалистов в данной области заслуживают повышенного внимания со стороны международного сообщества.

Ключевые слова: финансирование терроризма; противодействие финансированию терроризма; национальная безопасность; международная безопасность; криптовалюты

ТЕРРОРИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЛАСЫНДАҒЫ КҮРЕС, ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аннотация: осы баптың өзектілігі әлемдік қоғамдастықтың күш-жігеріне қарамастан, салыстырмалы түрде жақында пайда болған халықаралық терроризм сияқты құбылыс халықаралық қауіпсіздіктің басты қатерлерінің бірі болып қалатындығына байланысты. Бұл, ең алдымен, терроризмнің елеулі қаржылық қолдауы болғандықтан, оның нұсқалары әлемдік қауымдастық қабылдаған қарсы шараларға қарағанда тезірек өзгереді. Сондықтан осы мақаланың мақсаты халықаралық терроризмді қаржыландырудың қолданыстағы және ықтимал арналарын анықтау болды. Қойылған мақсатқа жету үшін зерттеудің теориялық және құқықтық негізін анықтауға мүмкіндік беретін халықаралық терроризмге қарсы іс-қимылдың құқықтық базасына талдау жүргізілді. Мақаланың эмпирикалық негізі халықаралық ұйымдардың, соның ішінде "жиырмалық тобының", радикализация мен саяси зорлық-зомбылықты зерттеу жөніндегі халықаралық орталықтың және басқалардың есептері болды. Жүргізілген зерттеу қазіргі уақытта терроризмді қаржыландырудың негізгі тетіктерін анықтауға мүмкіндік берді: басып алынған аумақтарда өз қызметін тоқтатпаған

шетелдік кәсіпорындардан алынатын салықтар; басып алынған аумақта тұратын тұрғындардан алынатын салықтар; басып алынған аумақта табиғи ресурстар мен өндірілген өнімдерді сатудан түсетін кірістер; басып алынған тарихи құндылықтарды сатудан түсетін кірістер; үкіметтік емес ұйымдар арқылы, сондай-ақ қаржылық алаяқтық және т.б. арқылы алынатын кірістер. Зерттеу көрсеткендей, халықаралық терроризмді қаржыландыру үшін криптовалюталарды пайдалану мүмкіндігіне қатысты екі қарама-қарсы көзқарас бар: батыс және орыс. Біріншісі іс жүзінде оларды пайдалану мүмкіндігі мен орындылығын жоққа шығарады, ал екіншісі мұндай мүмкіндікті мойындайды. Біз ресейлік мамандардың осы саладағы зерттеулері халықаралық қоғамдастықтың назарын аударуға лайық деген қорытындыға келдік.

Түйінді сөздер: терроризмді қаржыландыру; терроризмді қаржыландыруға қарсы іс - қимыл; Ұлттық қауіпсіздік; халықаралық қауіпсіздік; криптовалюталар.

FIGHT IN THE FIELD OF COUNTERING THE FINANCING OF TERRORISM, INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

Annotation: the relevance of this article is due to the fact that, despite the efforts of the world community, such a phenomenon as international terrorism, which has emerged relatively recently, remains one of the main threats to international security. Since this is primarily a serious financial support for terrorism, its options will change much faster than the countermeasures adopted by the world community. Therefore, the purpose of this article was to identify existing and possible channels for financing international terrorism. To achieve this goal, an analysis of the legal framework for countering international terrorism was carried out, which allowed us to determine the theoretical and legal basis of the study. The empirical basis of the article was the reports of international organizations, including the group of twenty, the International Center for the study of radicalization and political violence, and others. The study made it possible to identify the main mechanisms of financing terrorism at the moment: taxes levied on foreign enterprises that have not stopped their activities in the occupied territories; taxes levied on the population living in the occupied territory; income from the sale of Natural Resources and manufactured products in the occupied territory; income from the sale of captured historical values; income levied through non-governmental organizations, as well as through financial fraud, etc. The study shows that there are two opposite views on the possibility of using cryptocurrencies to finance international terrorism: Western and Russian. The first practically denies the possibility and expediency of using them, and the second recognizes such a possibility. We came to the conclusion that the research of Russian specialists in this area deserves the attention of the international community.

Keywords: financing of terrorism; countering the financing of terrorism; national security; international security; cryptocurrencies

Финансирование терроризма признается самостоятельным международным преступлением, пресечение которого, между тем, является одним из важнейших направлений и инструментов борьбы с международным и внутренним терроризмом. Особенности признаков данного преступления, связь терроризма с транснациональной организованной преступностью, незаконным оборотом наркотиков и отмыванием денег обусловили специфику международно-правовой основы в сфере противодействия финансированию терроризма, формирование которой происходило посредством сочетания мер уголовно-правового и финансово-превентивного характера. Поэтому субъектами противодействия финансированию терроризма являются не только отдельные государства, но и национальные и международные финансовые учреждения. В связи с этим основная задача международно-правовой основы в сфере противодействия финансированию терроризма состоит не только в том, чтобы регулировать вопросы международного сотрудничества государств и их компетентных органов, а в первую очередь обеспечить создание соответствующих национальных режимов в каждой стране.

Под преступлением финансирование терроризма признается предоставление любым лицом любыми методами, прямо или косвенно, незаконно или умышленно, средств или осуществление их сбора с намерением, чтобы они использовались, или при осознании того, что они будут использованы, полностью или частично, для осуществления террористической деятельности либо обеспечения террористической группы, террористической организации, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим террористический характер.

Международное законодательство в рассматриваемой области на различных уровнях международного сотрудничества является унифицированным, в его основу положена Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма 1999 г.

Система финансирования терроризма включает три составляющих: источники финансирования, методы перемещения денежных средств или иного имущества и получателей денежных средств или иного имущества.

Впервые такое явление как финансирование терроризма в рамках международного права было упомянуто в 1994 году в Декларации ООН. Так Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма (утверждена резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года) закрепила обязанность «воздерживаться от организации террористической деятельности, подстрекательства к ней, содействия ее осуществлению, финансирования, поощрения или проявления терпимости к ней и принимать надлежащие практические меры к обеспечению того, чтобы их соответствующие территории не использовались для создания террористических баз или учебных лагерей или для подготовки или организации террористических актов, направленных против других государств или их граждан» [1]. В 1996 году Ассамблея (подпункт (f)

пункта 3 Резолюции 51/210 Генеральной Ассамблеи от 17 декабря 1996 года) призвала все государства «предпринять шаги, с тем чтобы воспрепятствовать и противодействовать посредством соответствующих внутренних мер финансированию террористов и террористических организаций, независимо от того, осуществляется такое финансирование прямо или косвенно через организации, которые также преследуют или утверждают, что преследуют, благотворительные, общественные или культурные цели, или также вовлечены в запрещенные виды деятельности, такие, как незаконные поставки оружия, незаконный оборот наркотиков и вымогательство, включая использование лиц в целях финансирования террористической деятельности» [2]. Резолюция 52/165 Генеральной Ассамблеи от 15 декабря 1997 года Ассамблея призвала государства рассмотреть, в частности, вопрос об осуществлении мер, изложенных в резолюции 51/210 от 17 декабря 1996 года.

Впервые нормативное определение «финансирование терроризма» было дано в Международной конвенции «О борьбе с финансированием терроризма», принятой в Нью-Йорке (1999).

Значение указанной Конвенции для формирования международно-правовой основы противодействия финансированию терроризма велико, поскольку в этом документе впервые данный вид террористической деятельности признан самостоятельным международным преступлением и сформулированы его общие признаки.

Так, в соответствии с п. 1 ст. 2 Международной конвенцией ООН о борьбе с финансированием терроризма «преступлением признается предоставление любым лицом любыми методами, прямо или косвенно, незаконно или умышленно, средств или осуществление их сбора с намерением, чтобы они использовались, или при осознании того, что они будут использованы, полностью или частично, для совершения:

а) какого-либо деяния, представляющего собой преступление согласно сфере применения одного из договоров, перечисленных в приложении, и содержащемуся в нем определению;

б) любого другого деяния, направленного на то, чтобы вызвать смерть какого-либо гражданского лица, не принимающего активного участия в военных действиях в ситуации вооруженного конфликта, или причинить ему тяжкое телесное повреждение, когда цель такого деяния в силу его характера или контекста заключается в том, чтобы запугать население или заставить правительство или межправительственную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от него» [3].

При этом преступлениями в сфере финансирования терроризма являются действия, согласно п. 5 ст. 2 настоящей Конвенции любое лицо также совершает преступление, если оно:

а) участвует в качестве соучастника в совершении какого-либо из преступлений, указанных выше;

б) организует других лиц или руководит ими с целью совершения какого-либо из преступлений, указанных выше;

с) способствует совершению одного или нескольких преступлений, указанных выше, группой лиц, действующих с общей целью.

Конвенция о борьбе с финансированием терроризма содержит 3 основные положения, касающиеся национальных норм о финансировании терроризма:

- финансирование терроризма должно признаваться преступлением во внутригосударственном законодательстве;

- государства, подписавшие настоящую Конвенцию, должны обеспечить судебный процесс;

- государства должны создать систему противодействия террористическим актам.

Самостоятельным направлением в рамках рассматриваемой Конвенции выступает деятельность в области установления источников финансирования терроризма. Так, в соответствии со ст. 8 Конвенции, государство участник должно не только определять, обнаруживать, блокировать либо арестовывать средства, предназначенные для совершения преступлений указанных в ст. 2 Конвенции, но и конфисковывать эти средства. Полагаем, что данное направление должно стать основным в области противодействия терроризму, так как непосредственно направлено на подрыв экономических основ террористических организаций, что с нашей точки зрения является наиболее действенным механизмом борьбы с террором, требующим серьезного финансирования.

Международные террористические организации имеют более широкий круг источников финансирования по сравнению с локальными.

Финансирование терроризма имеет несколько отличительных характеристик: взаимосвязь источников финансирования с доходами от различных видов преступной деятельности, характерных для транснациональной организованной преступности; взаимосвязь источников финансирования с поддержкой террористических организаций со стороны отдельных государств; международный характер осуществляемых финансовых операций; значительная доля наличных операций при осуществлении финансирования; использование в схемах финансирования благотворительных и иных некоммерческих организаций; использование неформальных систем, типа Хавала; осуществление финансовых операций через подставных лиц; сочетание использования для осуществления финансовых операций как кредитных организаций, расположенных в мусульманских странах, так и кредитных организаций, расположенных в мировых финансовых центрах.

Основными направлениями сотрудничества в борьбе с финансированием терроризма, закрепленными в международно-правовых актах, являются: признание финансирования терроризма в любых формах преступлением; закрепление в национальном законодательстве государств обязанностей финансовых учреждений и отдельных профессий по противодействию

финансированию терроризму, аналогичных обязанностям в сфере борьбы с отмыванием денег: идентификации клиентов, хранения документов, создания системы внутреннего контроля, сообщения о подозрительных операциях, подготовки персонала, приостановления операций; создание перечней лиц, групп и организаций, финансовые активы которых должны быть заморожены; замораживание государствами активов и счетов лиц, групп и организаций, включенных в перечни; сотрудничество в сфере оперативно-розыскной деятельности, в том числе информационный обмен между уполномоченными органами государств; оказание правовой помощи; выдача преступников.

Важную роль в борьбе с финансированием терроризма играют резолюции Совета Безопасности ООН, принимаемые на основе Главы VII Устава ООН и предусматривающие замораживание активов террористов и террористических организаций.

Вместе с тем, исполнение государствами соответствующих резолюций сталкивается с рядом проблем и требует совершенствования международно-правового регулирования.

Представляется целесообразным разработать на уровне ООН рекомендательное типовое положение о порядке реализации государствами санкций в отношении лиц и организаций, включенных в перечни СБ ООН.

Данное Типовое положение может включать следующие разделы: административный порядок замораживания в сжатые сроки любых активов лиц, включенных в соответствующие перечни СБ ООН; закрепить меры ответственности должностных лиц государственных органов и финансовых учреждений за непринятие или несвоевременное принятие мер по замораживанию активов; определить правовые основания и процедуру отнесения организаций к числу находящихся под контролем лиц или организаций, включенных в перечни Совета Безопасности ООН.

Соответствующие нормы необходимо включить в национальное законодательство государств.

Серьезные сложности в практике государств вызывает идентификация лиц, входящих в перечень, формируемый в соответствии с резолюциями Совета Безопасности ООН, в связи с отсутствием всех необходимых для идентификации персональных данных.

Необходимо предусмотреть обязанность государств, направляющих предложения о включении соответствующих лиц в перечень, представлять сведения, необходимые для их идентификации.

Принимаемые государствами в целях замораживания активов перечни физических лиц и организаций, причастных к террористической деятельности, как правило, состоят из двух частей. В первую часть лица и организации включаются во исполнение резолюций Совета Безопасности ООН. Во вторую часть — на основании решений национальных судов либо уполномоченных государственных органов. При этом включение лица в национальную часть перечня не имеет никакого юридического значения для других государств.

Данные лица могут спокойно совершать финансовые операции на территории иностранных государств, не имеющих правовых оснований для приостановления операций и замораживания активов.

Представляется необходимым разработать и утвердить резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН типовой договор о взаимном признании национальных перечней лиц и организаций, причастных к террористической деятельности. Принятие соответствующей резолюции Генеральной Ассамблеи ООН могло бы оказать серьезное стимулирующее воздействие на государства, подтолкнуть их к заключению двусторонних договоров о взаимном признании национальных перечней.

Международное сотрудничество в борьбе с терроризмом, в том числе с его финансированием, остается пока недостаточно эффективным в силу того, что ряд государств не заинтересован в сотрудничестве и не участвует в международных договорах в данной сфере.

На наш взгляд финансовые операции с участием физических лиц и организаций - резидентов таких государств должны являться объектом повышенного внимания со стороны всех государств, заинтересованных в развитии международного сотрудничества в борьбе с финансированием терроризма и укреплении международной безопасности.

Предлагается разработать на уровне Совета Безопасности ООН либо ФАТФ международно-правовой механизм формирования перечня стран и территорий, не участвующих в международном сотрудничестве в борьбе с терроризмом.

Самостоятельного изучения заслуживает вопрос о разработке механизма воздействия на такие государства со стороны международного сообщества.

Анализ вышеприведенных международных документов позволяет сделать вывод, что международно-правовое регулирование в сфере противодействия финансированию терроризма формировалось посредством сочетания мер уголовно-правового и финансово-превентивного характера. Следовательно, субъектами противодействия финансированию терроризма являются не только отдельные государства и их компетентные органы, но и национальные и международные финансовые учреждения. В связи с этим основная задача международно-правовой основы в сфере противодействия финансированию терроризма состоит не только в том, чтобы регулировать вопросы международного сотрудничества, а в первую очередь обеспечить создание соответствующих национальных режимов в каждой стране, что напрямую прослеживается из содержания всех рассмотренных международно-правовых актов.

Но тем не менее неспособность соответствующих международных органов обеспечить внедрение во внутренние законодательства государств правовых положений по пресечению финансирования террористической деятельности приводит к тому, что указанное антитеррористическое финансовое законодательство принимается в различных странах по-разному, не одинаковыми темпами и на разных уровнях. В этой связи по-прежнему крайне

актуальным остается вопрос о сближении национальных законодательств государств в сфере противодействия финансированию терроризма.

Таким образом, установлено, что предупреждение финансирования терроризма должно быть построено на трехуровневой системе:

а) *меры общего предупреждения*, включающие в себя инструменты социального, экономического, политического и правового развития, учитывающие современные реалии внутренних и внешних угроз, а также историко-культурные традиции, направленные на формирование общенациональной идеи о неприемлемости борьбы за власть недемократическими, насильственными способами;

б) *меры специального предупреждения* должны быть направлены на непосредственное предотвращение фактов финансирования террористической деятельности путем создания условий по оперативному взаимодействию всего блока государственных органов, принимающих непосредственное участие в противодействии этому деянию, а также экономико-правовых барьеров, затрудняющих возможность такого финансирования. Учитывая особое значение мер специального предупреждения в области противодействия финансированию терроризма, в рамках которых уголовное законодательство занимает не последнее место, считаем необходимым дополнить статью, устанавливающую ответственность за исследуемое деяние следующимотягчающим признаком: «совершенные с использованием электронных или информационно-телекоммуникационных сетей, в том числе сети «Интернет»;

в) *меры индивидуального предупреждения* представляют собой работу с лицами, склонными к совершению финансирования терроризма, в целях предотвращения их криминальной самореализации путем мониторинга лиц, склонных к оказанию финансовой помощи террористам; повышения уровня нетерпимости к террористической деятельности и сопряженных с ней деяний; осуществления административного надзора за лицами, допускающими совершение правонарушений и преступлений в сфере обеспечения общественной безопасности; обязательной индивидуально-профилактической работы с лицами, находящимися в местах лишения свободы за совершение террористических деяний.

Список использованных источников

1. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма от 9 декабря 1994 года // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/terrdec1
2. Резолюция 51/210 Генеральной Ассамблеи ООН "Меры по ликвидации международного терроризма" (Вместе с "Декларацией, дополняющей Декларацию о мерах по ликвидации международного терроризма 1994 года") (Принята 17.12.1996 на 88-ом пленарном заседании 51-ой сессии Генеральной

Ассамблеи ООН) // [Электронный ресурс]// Режим доступа:

<http://www.un.org/ru/ga/51/docs/51res.shtml>

3. Международная конвенция ООН о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999 г. // [Электронный ресурс]// Режим доступа:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml

ӘОЖ 343.847

Нурасыл А.Ж.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ-сы*

БАС БОСТАНДЫҒЫН ШЕКТЕУ ЖАЗАСЫН ӨТЕУДЕН ЖАЛТАРҒАНДЫҒЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ БЕЛГІЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада бас бостандығын шектеу жазасына сотталған тұлғалар жазасын өтеуден жалтарғаны үшін жауаптылық белгілеу мәселелері қарастырылған. Осы жаза түріне сотталғандар өздеріне жүктелген міндеттерді бірінші рет орындамаса, оларға қатысты ескерту жасалады. Ал егер бір жыл ішінде сотталғандар тарапынан бұл жағдай қайталанатын болса, онда оларға қатысты бас бостандығын шектеу жазасы қатаңырақ жаза бас бостандығынан айырумен алмастырылады. Осы жердегі бір жылдық мерзіммен бас бостандығын шектеу жазасын тағайындау мерзімінің төменгі шегінің, яғни алты айлық мерзім арасында сәйкессіздіктер орын алған. Мұндай қарама-қайшылықты жою бағытында, сәйкесінше қолданыстағы заңнама ережелерін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалған.

Кілт сөздер: бас бостандығын шектеу, сотталған, жауаптылық, бас бостандығынан айыру, жаза.

ВОПРОСЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СВОБОДЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы установления ответственности за уклонение от отбывания наказания лицами, осужденными к ограничению свободы. При первом невыполнении осужденными возложенных на них обязанностей в отношении них делается предупреждение. А если в течение года со стороны осужденных эта ситуация будет повторяться, то в отношении них наказание в виде ограничения свободы заменяется более строгим наказанием в виде лишения свободы. В данном случае имеются расхождения между нижним пределом срока назначения наказания в виде ограничения свободы, то есть шестимесечным сроком и сроком на один год. Выработаны

предложения по устранению такого противоречия и, соответственно, совершенствованию положений действующего законодательства.

Ключевые слова: ограничение свободы, осужденный, ответственность, лишение свободы, наказание.

ISSUES OF ESTABLISHING LIABILITY FOR EVADING SERVING A SENTENCE OF RESTRICTION OF LIBERTY

Abstract. This article discusses the issues of establishing responsibility for evasion from serving a sentence by persons sentenced to restriction of liberty. At the first non-fulfillment by the convicts of the duties assigned to them, a warning is issued against them. And if this situation is repeated by the convicts during the year, then the punishment in the form of restriction of freedom is replaced with a more severe punishment in the form of imprisonment. In this case, there are discrepancies between the lower limit of the term of sentencing in the form of restriction of liberty, that is, a six-month term and a one-year term. Proposals have been developed to eliminate such a contradiction and, accordingly, to improve the provisions of the current legislation.

Keywords: restriction of Liberty, convicted, liability, deprivation of Liberty, punishment.

Бас бостандығын шектеу жазасын өтеуден жалтары мәселелеріне тоқталайық. ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 67-бабында бас бостандығын шектеу жазасын өтеу тәртібі мен шарттарын бұзғандығы үшін сотталғанды жауаптылыққа тарту негіздері қарастырылған. Атап айтқанда осы баптың 1-тармағында аталған жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзу ретінде сотталған тарапынан жасалатын келесідей іс-әрекеттер қарастырылған:

- 1) сот жүктеген міндеттерді орындамау;
- 2) пробация қызметінің талаптарын орындамау;
- 3) сот үкімімен баруға тыйым салынған жерлерге бару;
- 4) пробация қызметін хабардар етпей тұрғылықты жерін, жұмыс, оқу орнын ауыстыру;
- 5) пробация қызметін хабардар етпей әкімшілік-аумақтық бірлік шегінен тыс жерге кету;
- 6) пробация қызметіне белгіленген күндері тіркелу және өзімен тәрбие жұмысын жүргізу үшін дәлелсіз себебтермен келмеу;
- 7) жеке басын куәландыратын құжатты өзімен бірге алып жүрмеу;
- 8) электрондық бақылау құралдарын қасақана бұзу (бүлдіру);
- 9) жеке басы құқығына, кәметке толмағандардың құқығына, отбасылық-тұрмыстық қатынастарға, қоғамдық тәртіп пен имандылыққа қолсұғатын, сотталған адамға соларды жасағаны үшін әкімшілік жаза қолданылған әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау[1].

Бұл аталған жазаны өтеу шарттары мен тәртібін бұзғандығы үшін жазалау шарасы ретінде өтеп жатқан жазасын бас бостандығынан айыру жазасына

ауыстыру туралы жазаба ескерту қолданылады.

Егер жазасын өтеу барысында сотталған тарапынан аталған құқықбұзушылықтар орын алғандығы анықталған болса, пробация қызметі ондай сотталғанды үш жұмыс күні ішінде әңгімелесу үшін шақыртады. Сотталғанмен ескертушілік сипаттағы әңгіме жүргізу кезінде оған болашақта мұндай құқықбұзушылықтарға жол бермеу туралы түсіндіреді және өтеп жатқан жазасын бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылатындығы туралы жазбаша ескерту түріндегі жазалау шарасын қолданады[2].

Ал егер сотталған тарапынан осы жоғарыда аталған іс-әрекеттердің бірі бір жыл ішінде қайталанатын болса, жазаны өтеу шарттары мен тәртібін қаскөйлікпен бұзу деп саналады. Енді осы жерде заңшығарушы тарапынан кейбір қателіктерге жол берілген сияқты, өйткені бас бостандығын шектеу жазасының тағайындалу мерзімінің төменгі шегі алты айды құрайтындығын ескеретін болсақ, аталған ережелердегі «бір жыл ішінде» және «алты айдан» ұғымдары бір-біріне сәйкес келмейді. Айталық бас бостандығын шектеу жазасы алты ай мерзімге тағайындалды, осы алты айлық мерзім ішінде аталған құқықбұзушылықтарды сотталған жазасын өтеу барысында қайта жасады, онда бұл қаскөйлік болып саналама деген сұрақ туындайды. Әрине қаскөйлік болып саналады, яғни бұл жерде біз «қайталап жасау» деген ұғымға аса назар аударамыз. Сондықтан осындай орын алған кемшіліктерге жол бермеу үшін ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 67-бабының 2-тармағының 1-тармақшасындағы «бір жыл» ұғымын келесі «жазаны өтеу мерзімі» ұғымымен ауыстыру қажетті, сәйкесінше ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 67-бабының 2-тармағының 1-тармақшасын келесідей мәтінде ұсынамыз:

«1) осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген бұзушылықтарды жазаны өтеу мерзімі ішінде қайталап жасау;».

Сонымен қатар жазаны өтеу шарты мен тәртібін қаскөйлікпен бұзу ретінде келесідей іс-әрекеттер танылады:

1) жазаны өтеп жүріп Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерге кету;

2) сотқа дейінгі іс жүргізу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының бірінші бөлігі, 68-бабының бірінші және үшінші бөліктері, 78-бабының екінші және төртінші бөліктері негізінде тоқтатылған жағдайда, сотталған адамның қылмыстық құқық бұзушылық, оның ішінде қайталап қылмыс жасауы;

3) заңды талаптарды орындаудан бас тарту, сол сияқты пробация қызметінің қызметкерін қорлау не оған қатысты күш қолдану қатерін төндіру;

5) пробациялық бақылаудан жасырыну;

6) ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 60-бабы үшінші бөлігінің 1) тармақшасында көрсетілген дәлелді себептерсіз мәжбүрлі еңбекті орындаудан жалтару[1]. Сотталған тарапынан қаскөйлікпен жасалған жазаны өтеу тәрібімен шартын бұзғандығы үшін жазалау шарасы ретінде оған өтеп жатқан жазасын бас бостандығынан айыру жазасымен ауыстырылуы мүмкін[1]. Бұл үшін пробация

қызметі осы жазаны белгілейтін сот үкімін шығарған сотқа сотталған тарапынан аталған жазаны өтеу тәртібі мен шартын қасақана бұзғандығы анықталғаннан бастап отыз күн ішінде ұсыным жасауы тиіс. Ұсынымда келесідей мәліметтер көрсетілуі қажет:

- сотталғанның сот жүктеген міндеттерді орындаудан жалтаруы;
- сотталғанның қоғамдық тәртіпті бұзуы;
- сотталғанның сол уақыт ішінде Пробация қызметіне келмеген уақыты;
- сотталғанға қатысты қандай ықпал ету іс-шаралары қабылданғаны;
- ол іс-шаралардың сотталғанға тигізген әсері;
- сондай-ақ сотталғанға қатысты қолданылған әкелу мен ұстаудың бар-жоғы

жөніндегі нақты фактілер[1].

Сонымен қатар осы ұсынымға келесідей құжаттар тіркелуге жатады:

- сотталғанның жұмыс, оқу және тұратын орнынан мінездеме;
- Пробация қызметі қызметкерінің сотталғанның мінез-құлқы туралы баянаты, оның өмір салты;
- сотталғанның түсініктемесі;
- және басқа да құжаттар[1].

Сот сотталғанға бас бостандығын шектеу жазасын бас бостандығынан айыру жазасын ауыстыратын туралы шешім қабылдайтын болса, онда келесідей тәртіпте жазаны өтеу мерзімін есептейді, жазаның өтелмеген мерзімі бас бостандығын шектеудің бір күні үшін бас бостандығынан айырудың бір күні есебімен бас бостандығынан айыруға ауыстырылады[3].

Сот тәжірибесінде бас бостандығын шектеу жазасы бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылған сотталғандарды бас бостандығынан айыру жазасына сотталған деп тану мәселесі бойынша кейбір кемшіліктер орын алуда. Оған тәжірибеден келесідей мысал келтіруге болады:

Жамбыл облысы Байзақ аудандық сотының 2015 жылғы 11 наурыздағы үкімімен О. бұрын 2013 жылғы 25 ақпанда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 178-бабы 2-бөлігінің «а, в» тармақтарымен 4 жылға бас бостандығын шектеуге сотталған, осы соттың 2014 жылғы 23 желтоқсандағы қаулысымен 4 жылға бас бостандығын шектеу жазасы 4 жылға бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылған,

- ҚК-нің 179-бабы 2-бөлігінің «а, в» тармақтарымен мүлкі тәркіленіп, 7 жылға бас бостандығынан айыруға, ҚК-нің 101-бабының 1-бөлігімен 1 жыл 6 айға бас бостандығынан айыруға, ҚК-нің 58-бабының 3-бөлігіне сәйкес қатандығы жеңілдірек жазаны неғұрлым қатаң жазаға сiңiру жолымен мүлкі тәркіленіп, 7 жылға бас бостандығынан айыруға сотталған.

ҚК-нің 60-бабына сәйкес 2013 жылғы 26 ақпандағы үкіммен тағайындалған жазаның өтелмеген бөлігін ішінара қосу арқылы түпкілікті О.-ның мүлкі тәркіленіп, 9 жылға бас бостандығынан айыруға, жазасын түзеу колониясының қатаң режимінде өтеуге сотталған.

ҚК-нің 14-бабы 1-бөлігінің негізінде О.-ның әрекетінде қылмыстардың қайталануы танылған.

Сот үкімімен О. адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен, тұрғын үйге заңсыз кіріп, бөтен мүлікті ұрлау мақсатында шабуыл жасауға ұшыраған адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті күш қолданамын деп қорқытумен ұштасқан қарақшылық, сондай-ақ абайсызда кісі өлтіргені үшін кінәлі деп танылған.

Қылмыстық іс апелляциялық тәртіппен қаралмаған.

Сотталған О. өтінішхатында оның әрекетінде қылмыстардың қайталануы дұрыс танылмағанын көрсетіп, сот үкімін өзгертіп, аталған қателікті жойып, оған жазаны ҚК-нің 55-бабының 2-бөлігіне сәйкес тағайындауды және сәйкесінше түзеу мекемесінің түрін өзгертуді сұраған.

Сотталған О.-ның кінәсі іс бойынша жинақталған және сот отырысында жан-жақты, толық, объективті бағаланып зерттелген, дәйектілігі жағынан ешбір күмән келтірмейтін дәлелдемелермен толық бекітілген.

Сотталған О.-ның қылмыстық әрекеттерін сот дұрыс саралаған.

Алайда сот жаза тағайындау барысында сотталғанның іс-әрекетінде қылмыстың қайталануы бар деген тұжырымға қате келген.

Іс материалдарынан О.-ның Тараз қаласы № 2 сотының 2013 жылғы 25 ақпандағы үкіммен ҚК-нің 178-бабы 2-бөлігінің «а,в» тармақтарымен 4 жылға бас бостандығын шектеуге сотталғаны, кейін Байзақ аудандық сотының 2014 жылғы 23 желтоқсандағы қаулысымен О. бас бостандығын шектеуді өтеуден қаскөйлікпен жалтарғандықтан 4 жылға бас бостандығын шектеу жазасы 4 жылға бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылған.

«Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысының 12-тармағына сәйкес сот үкімі бойынша ҚК-нің 45-бабының 2-бөлігінде көзделген негіздер бойынша тағайындалған жаза (бас бостандығын шектеу) бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылса, ондай адамдарды бас бостандығынан айыруға сотталған деп есептеуге болмайды.

Ал ҚК-нің 14-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстардың қауіпті қайталануын тану үшін адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болуы керек.

Сол себепті сотталған О.-ның әрекетінде қылмыстардың қайталануы дұрыс танылмағандықтан, сондай-ақ қылмыстардың қайталануын сотталғанның қылмыстық жауаптылығы мен жазасын ауырлататын мән-жай ретінде тану үкімнен алып тастауға жатады.

Соттар қылмыстық жаза тағайындағанда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін, кінәлі адамның жеке басына қатысты мәліметтерді, оның жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталушының түзелуіне, отбасының және оның асырауындағы адамдардың тұрмыс жағдайына ықпалын ескерулері қажет.

ҚК-нің 53-бабына сәйкес сот О.-ның қылмыстық жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін мән-жай ретінде оның жасаған қылмысын мойындағанын

таныған.

ҚК-нің 55-бабы 2-бөлігінің 3) тармағына сәйкес жасалған қылмыс белгісі ретінде көзделмеген жеңілдететін мән-жай болған және ауырлататын мән-жайлар болмаған кезде, жаза мерзімін немесе мөлшерін осы ҚК-нің Ерекше бөлігінің тиісті бабында көзделген жазаның анағұрлым қатаң түрінің ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің аса ауыр қылмыс жасаған кезде – төрттен үшінен асыруға болмайтыны көрсетілген.

ҚК-нің 179-бабының 2-бөлігімен он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы көзделген.

Осыған байланысты, ҚК-нің 55-бабының 2-бөлігімен көзделген талаптарды ескере отырып, О.-ға бас бостандығынан айыру түріндегі тағайындалуы мүмкін жазаның ең жоғары мөлшері 6 жыл 8 ай болып саналады.

О.-ға жазаны ҚК-нің 60-бабының негізінде 2013 жылғы 26 ақпандағы үкіммен тағайындалған жазаның өтелмеген бөлігін ішінара қосу жолымен тағайындау қажет.

Жоғарыда көрсетілген нормативтік қаулының 20-тармағына сәйкес тәркілеуге жататын мүлік үкімнің қарар бөлігінде анық көрсетілуі тиіс және тәркілеу сотталғанның және (немесе) үшінші тұлғалардың меншігінде тұрған, заңсыз тәсілмен табылған не заңсыз тәсілмен табылған қаражатқа сатып алынған мүлікке ғана қолданылуы мүмкін екендігі көрсетілген.

Аталған қылмыстық іс бойынша О.-ның жеке меншігінде заңсыз жолмен табылған қаражатқа сатып алынған мүлік бар екендігі туралы ешбір деректер жоқ, сондай-ақ, іске О.-ның меншігінде ешқандай мүліктің жоқ екені туралы құжаттар тіркелген. Сондықтан О.-ға тағайындалған мүлікті тәркілеу түріндегі қосымша жаза жойылуға жатады.

Сонымен қатар, О. бұрын бас бостандығынан айырылмағанына байланысты ҚК-нің 46-бабы 5-бөлігінің 2) тармағына сәйкес оның жазаны өтеу мекемесі ретінде қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемесі болуы қажет.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы сотталған О.-ға қатысты бірінші сатыдағы сот үкімін өзгертіп, О.-ның іс-әрекетінде қылмыстардың қайталануы мен оның қылмыстық жауаптылығы мен жазасын ауырлататын мән-жай бар деген тұжырым алып тасталды.

О.-ға ҚК-нің 179-бабы 2-бөлігінің «а,в» тармақтарымен тағайындалған бас бостандығынан айыру жазасының мерзімі:

- ҚК-нің 55-бабы 2-бөлігі 3) тармағымен 6 жыл 8 айға;
- ҚК-нің 58-бабы 3-бөлігінің негізінде онша қатаң емес жазаны неғұрлым қатаң жазаға сңіру жолымен 6 жыл 8 айға;
- ҚК-нің 60-бабын қолданып, түпкілікті 7 жыл 6 айға дейін төмендетіліп, жазаны өтеуді қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемесіне ауыстырылып, мүлкін тәркілеу қосымша жазасы жойылды.

Үкімнің қалған бөлігі өзгеріссіз қалдырылып, сотталған О.-ның өтінішхаты қанағаттандырылды[4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі/Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>
2. «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009738>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі/Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының №11/2018 Бюллетені//https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_11_2018_g.pdf

УДК 338.26 (075.8)

Курманалиева Э.Б.

*заң ғылымдарының кандидаты, Еуразиялық заң академиясының доценті,
Қазақстан Республикасы Алматы қ., e-mail: Yelmira_777@mail.ru*

Сюрикпаева А.О.

*заң ғылымдарының магистрі, Еуразиялық заң академиясының оқытушысы,
Қазақстан Республикасы Алматы қ., e-mail: as_asel.084@mail.ru*

КӘСІПКЕРЛІК ҰЙЫМДАСТЫРУ НЫСАНДАРЫ

Түйіндеме: Ғылыми мақалада кәсіпкерлікті түсіндірудің әр түрлі тәсілдері мен тұжырымдамасын анықтауға қатысты әртүрлі көзқарастар қарастырылған. Мақалада кәсіпкерлік секторының мәнін қалыптастыру эволюциясы көрсетілген. Кәсіпкерліктің әр түрлі түрлерінің жіктелуі және олардың сипаттамасы қарастырылады. Кәсіпорындар қызметінің ұйымдастырушылық-құқықтық механизмі көрсетілген, бұл кәсіпкерлік сектордың тиімділігін арттыру, сонымен қатар институционалдық орта шеңберінде ұйымдастырушылық-құқықтық механизмді жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Ғылыми мақалада нарықтық экономиканың қызмет етуі үшін ерекше фактор қажет екендігі, ең бастысы қолайлы нарықтық жүйені қалыптастыру, кәсіпкерлік пен бәсекелестікті дамыту екендігі атап өтілген. Нарықтық қатынастардың дамуы жағдайында кәсіпкерлік бұл мемлекеттің экономикалық тұрақтылығының іргелі негіздерінің бірі екенін ескере отырып, біз кәсіпкерлік

кәсіпкерліктің белсенді дамып келе жатқан түрлерінің бірі болып табылатындығын тоқтатты.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, жеке меншік құқығы, кәсіпкерлік сектор, шағын бизнес, кәсіпкерлік қызмет.

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация: В научной статье рассматриваются различные точки зрения к определению понятия и различные подходы к трактовке предпринимательство. В статье представлена эволюция формирования сущности предпринимательского сектора. Рассмотрена классификация различных видов предпринимательства и их описание. Указывается организационно-правовой механизм на деятельность предприятий раскрывая необходимость повышения эффективности предпринимательского сектора, а также совершенствования организационно-правового механизма в рамках институциональной среды.

В научной статье отмечается, что для функционирования рыночной экономики нужен особый фактор, а главное это формирование благоприятной рыночной системы, развитие предпринимательства и конкуренции. Учитывая, что предпринимательство одна из фундаментальных основ экономической стабильности государства в контексте развития рыночных отношений, мы остановились, что предпринимательство является одной из активно развивающихся форм предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, право частной собственности, предпринимательский сектор.

FORMS OF BUSINESS ORGANIZATION

Annotation: The scientific article discusses different points of view on the definition of the concept and different approaches to the interpretation of entrepreneurship. The article presents the evolution of the formation of the essence of the business sector. The classification of various types of entrepreneurship and their description is considered. The organizational and legal mechanism for the activities of enterprises is indicated, revealing the need to increase the efficiency of the business sector, as well as to improve the organizational and legal mechanism within the institutional environment.

The scientific article notes that a special factor is needed for the functioning of a market economy, and the main thing is the formation of a favorable market system, the development of entrepreneurship and competition. Given that entrepreneurship is one of the fundamental foundations of the economic stability of the state in the context of the development of market relations, we stopped that entrepreneurship is one of the actively developing forms of entrepreneurial activity.

Keywords: entrepreneurship, private property, business sector, small business, entrepreneurial activity.

Нарықтық қатынастың дүниеге келуі және өркендеуі көптеген жағдайларды талап етеді, соның ішінде қызмет ететін ортаның орны ерекшемаңызды зор болып табылады. Нарықтық экономиканың қызмет ету ортасы арнайы бір фактордың болуын қажет етеді. Ең бастылары: қолайлы нарықтық жүйені қалыптастыру, кәсіпкерлік пен бәсекелестікті дамыту.

Нарықтық қатынастардың дамуы аясында мемлекеттің экономикалық тұрақтылығының іргелі негіздерінің бірі кәсіпкерлік қызмет болып табылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V «Кәсіпкерлік кодексі» 2015 жылы 29 қазанда қабылданып, 2016 жылдан қолданысқа енді. Онда «кәсіпкерлік» дегеніміз – азаматтар мен оралмандардың және заңды тұлғалардың белгілі бір мүлікті өндірісті, материалдық құндылықтарды пайдалану арқылы таза кіріс алуға бағытталған дербес бастамашыл қызметі. Ол жеке меншік құқығы негізінде немесе мемлекеттік кәсіпорынның шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығына негізделген тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет - кәсіпкердің атынан, тәуекел жүзінде және мүліктік жауапкершілік аясында жүзеге асырылады[1,б.109].

Мемлекет әрдайым экономиканың осы саласын дамытуға қолдау көрсетіп келеді. Осы саладағы заңнаманы қайта-қайта жаңғырту жиі байқаймыз. Мысалы, кәсіпкерлікке байланысты алғашқы заң жобасы 1990 жылы 11 желтоқсанда Қазақ КСР-індегі «Экономикалық қызмет бостандығы және кәсіпкерліктің дамуы туралы» заңы күшіне енді. Заңдардың бұл жиынтығы кәсіпкерліктің әлеуметтік, экономикалық және құқықтық негіздерін анықтады. Келесі заңнамалық акт - Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 4 шілдедегі № 1543-XII «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» заңы, осы құжаттағы маңызды жаңалық «сауда құпияларын қорғау» түсінігін енгізу болды. Заңда сонымен қатар, кәсіпкерлік қызметке заңсыз кедергі келтіргені үшін жауапкершілік қарастырылған. Мемлекеттік органдардың немесе олардың лауазымды адамдарының кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіретін әрекеттері болған жағдайда (тіркеуден негізсіз бас тарту, тіркеу куәлігін берудің мерзімін бұзу; лицензия, патент беруден бас тарту, негізсіз толық немесе ішінара тоқтату немесе кәсіпкерлік қызметті тоқтата тұру және басқа жағдайларда), кәсіпкер сотта нақты шығындардың орнын толтыруды ғана емес, сонымен қатар қалыпты жағдайда алатын пайдасын да талап ете алады.

Кәсіпкерлік секторды дамытудың келесі кезеңі «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 19 маусымдағы № 131-I заңымен өтті. Шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудың және бизнесті енгізу саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың жан-жақты болуына бағытталған Қазақстан Республикасындағы шағын бизнесті дамытудың басты қағидасы оның негізгі қағидаты болды.

«Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі» бойынша жұмысшылардың орта саны мен жылдық табысының және жылдық орта табысына сай оларды келесі санаттарға жатады:

- 1) шағын бизнес, сондай-ақ соның құрамындағы микро-бизнес;
- 2) орта кәсіпкерлік субъектісі;
- 3) ірі кәсіпкерлік субъектісі

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» заңнамасының 55 бабында да бәсекелестікке қатысты іс-әрекет түрі көрсетілген [2, б.46].

Бәсекелестік - сөзін латын тілінен аударғанда тікелей «қақтығысу» деген ұғымды білдіреді. Жалпы бәсекелестік көшбасшылықты, нарықтық экономикада бірінші болуды көздеген тауарды өндірушімен, тасымалдаушының арасында орын алатын күрес. Бәсекелестікте кәсіпкердің негізгі мақсат тұтынушының түрлі тал аптарын орындай отырып, өзінің өнімін сата отырып, пайдасын көру.

Жалпы бәсекелестік экономикадағы жүйеде және оның барлық саласында тиімділігін арттыру көзі ретінде қолданылатын маңызы зортәсілдің бірі.

Елімізде 1987 жылы кооперацияға қатысты заң қабылданғаннан бастап кәсіпкерлік қызметі дами бастады. Негізінен бұл заңнаманың қабылдануы жасырын түрде жасаған Кеңес Одағындағы кәсіпкерлік кооперативтер немесешаруашылық субъектілерінің іс-әрекеті еді. Жаңа кооперативтер «Қайта құру» кезеңінде жекеменшік және аздаған айырмашылығы бар капиталистік шағын фирмалар дүниеге келе бастады. Тәуелсіздік алған жылдан бастап ресми түрде кәсіпкерлік меншіктің дамуы орын алды. Үкімет тарапынан алдымен орталықсыздану талаптарына сәйкес жанама, кейіннен тікелей түрде қолдау көрсетілді.

Еліміздегі кәсіпкерлік қызметінің алғашқы кезеңі 1980-91 жж. КСРО кезіндегі «қайта құру» дәуірінен бастау алды. Осы тұста кооперация, бірлескен кәсіпорындар және жеке еңбектік қызмет туралы заңдар шықты. Сонымен қатар, үкімет тарапынан мемлекеттік жеңілдік шаралары іске қосылды.

Нәтижесінде, еліміздің экономикасында қоғамдық тамақтандыру және өнім өңдеу кәсіпорны, жеке бөлшек сауда-саттық орны секілді кооперативтік қозғалыс түрі жылдам дами түсті. Кәсіпкерлік өзінің қалыптасу және даму барысында Қазақстанда мынадай кезеңдерден өтті. Тауар тапшылығы жойылып, кооперативтер құрылды. Ол еліміздегі кәсіпкерліктің фундаменті болды.

1980-1990 жылдар аралығында 20 мыңдай кооператив қызмет етті. Кооперативтегі жұмыс істеген қызметкерлердің саны 300 мыңдай болды. Сол кезеңде кооперативтер жалпы өнім мен көрсететін қызметтердің 1/4 бөлігінен аса астамын жүзеге асырылды.

Осы шақта тұрмыстық қызмет саласы, кең тұрғыда қолданылатын тапшы тауар өндірісі, бөлшек сауда және т.б. мемлекеттік бюджет тарапынан және өзге де түрлі берілген жеңілдіктердің арқасында қарқынды түрде дами түсті. Әр

түрлі жеңілдіктер (оның ішінде мемлекеттік бюджет есебінен), экономикадағы тиімді жағдайлар шағын кәсіпкерліктің «алтын ғасырына» сияқты осы кезеңге ардагерлер қатынасын қамтыды.

Шынында да капиталдың тез және жеңіл жинақталу түрі, кең тұтынатын тапшы тауарлар өндірісі, ол кезде тапшы саналатын тұрмыстық қызметтер саласы, бөлшек сауда, қоғамдық тамақтандыру, т.б. дамыды. Алайда осы шақта мемлекеттік кәсіпорындарының ресурс көздерін шағын кәсіпорындар көлеңкелі жасырын экономикаға жеткізуші каналы іспеттес болды. Яғни жартылай қылмыстық, сондай-ақ қарапайым қылмыстық нарық кәсіпкерлік үлесіне өткізетін көпір рөлін сомдады.

Нәтижесінде еліміздегі отандық өндіріс пен инфрақұрылымның дамуына арналған кәсіпкерлікте жиналатын қаражат пайдаланылған жоқ. Осы жағдайға байланысты жаңа реформа мен жаңа экономикалық бағыттарды талап етті.

Келесі, 1992- 1994 жылдар аралығында кәсіпкерліктің екінші кезеңі бастау алды. 1980 жылдың ортасы мен 1992 жыл, шағын кәсіпорындармен және жұмыскерлер санының артуымен сипат алады. Бағаның еркін баға жүйесіне көшу және салықтың прессинг жүйесін іске қосу кәсіпкерлік қызметіндегі шағын кәсіпкерліктің қаржы базасының құлдырауына әкелді.

Инфляцияның әсерінен банктердегі несиелердің проценттік ставкасы жылдам өсті. Сонымен бірге, халық жинағы құнсыздалды және осыған дейін иемденбеген инвестиция қызметін құлдыратты.

Екінші кезеңде шағын кәсіпкерлік 3,4 есе, ауыл шаруашылық секторы 3,1 есе, нарықтық қызметің қамтамасыз ететін жалпы коммерциялық білім беру 2,8 есе өсті. Осы аралықта материалдық өндіріс аясындағы шағын кәсіпкерліктің саны күрт төмендеді [3,б. 120].

Осы кезеңдегі сауда мен делдалдық қызметтің дамуына себеп болған Қазақстан Республикасы үкіметінің жаңадан енгізілген салық туралы заңы. Шағын кәсіпкерліктің жалпы табысының 70-80 % мемлекет салық түрінде мәжбүрлеп алып отырған.

Осындай қиыншылыққа қарамастан Қазақстанда биржалары, банктері, сақтандыру компаниялары, жеке және жартылай мемлекеттік 29 акционерлік қоғамдар ашыла бастады. Үкімет фермерлер шаруашылықты салықтың барлық түрінен босатты және шаруа қожалығы туралы заң қабылданды. Сондықтан, 1992-1994 жылдар аралығында шаруа қожалықтардың саны 16,3- 22,3 мыңға дейін өсті.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, еркін нарықтық экономикасыз, дербес өндірушісіз, кәсіпкерлік белсенділіксіз қоғамның өркендеуі мүмкін емес. Ел экономикасының барлық салалары мен салаларында шағын және орта нарықтық құрылымдарды қалыптастыру экономикалық процестердің әлемдік шаруашылық үрдістеріне жауап береді, өйткені әлемнің барлық елдерінде шағын және орта бизнес саласында әртүрлі бейіндегі шағын кәсіпорындардың едәуір саны жұмыс істейді. Кәсіпкерлік негізінен экономикалық өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын айқындайтын, мемлекеттің

қарқынды дамуына елеулі дәрежеде ықпал ететін нарықтық экономиканың маңызды элементі болып табылады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуда Қазақстан басқа елдерден айтарлықтай артта қалуы туралы кең таралған пікірлерге қарамастан, бұл сектор бүгінде біздің елімізде кәсіпорындардың жалпы санының кемінде 70 пайызын құрайды және оған жұмыспен қамтылғандар санының және өнімдер мен қызметтер өндірісінің жалпы көлемінің шамамен 35-40 пайызы келеді. Осылайша, кәсіпкерлік-қазіргі заманғы экономиканың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Өзінің экономикалық табиғаты бойынша ол нарықтық шаруашылықпен тығыз байланысты және оның өнімі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [http:// zakon.kz](http://zakon.kz)

2. Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 ж. 22 сәуірдегі № 220-I Заңы (2020.03.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [http:// zakon.kz](http://zakon.kz)

3. Мұхамбетова З.С. Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік қызметтің дамуы: Монография. Қарағанды:Қазақтұтын одағы Қарағанды Экономикалық университеті,-2010,-120 бет.

УДК 347.93

Қансейтов Р.Д.

*Преподаватель кафедры Гражданско-правовых дисциплин
Евразийской Юридической Академии имени Д.А. Кунаева, магистр права,
e-mail: ruslankanseitov@gmail.com*

ШЕКТЕУ ШАРАЛАРЫ КЕЗЕҢІНДЕ СОТТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ КАРАНТИННЕН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме: Осы мақалада шектеу іс-шаралары кезеңінде сот ісін жүргізу мәселелері, карантин кезеңінде де, карантиннен кейінгі кезеңінде де сот отырыстарын аудио-бейнетіркеу мәселелері қарастырылады. Мақалада қолданылатын мәліметтер Алматы қалалық сотынан алынған. Сондай - ақ, қалыптасқан жағдай туралы заң қауымдастығынан мәлімет алу үшін «Эксперты

права-2018» ЗКП төрағасы А.Е. Айдарбековті дәйексөздеп, сот отырыстарын онлайн және аудио-бейнетіркеу мәселелері бойынша түсініктемесі алынды. Мақалада азаматтар мен заңды тұлғалардың қатысуымен сот процестерін одан әрі онлайн жүргізу үшін сот органдарын отандық бағдарламалық қамтамасыз ету проблемасы көрсетілген. Сондай-ақ, мақалада карантин кезінде және одан кейін азаматтар мен заңды тұлғалардың сот қорғауымен қамтамасыз етілуіне баға беріледі, сот отырыстарын аудио-бейнетіркеу рәсімінің олар онлайн режимде өткен кезде ҚР қолданыстағы іс жүргізу заңнамасына сәйкестігіне баға беріледі.

Түйін сөздер: онлайн режиміндегі сот отырысы, бейнеконференцбайланыс, сот отырыстарын аудио-бейнетіркеу, сот отырысының қысқаша хаттамасы, процестің аудиожазбасын ұсыну.

ПРОБЛЕМЫ РАССМОТРЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ СУДАМИ В ПЕРИОД ОГРАНИЧИТЕЛЬНЫХ МЕР И ВОПРОСЫ СУДОПРОИЗВОДСТВА В ПОСТКАРАНТИННОМ ПЕРИОДЕ

Аннотация: В настоящей статье обозреваются вопросы судопроизводства в период ограничительных мер, вопросы аудио-видеофиксации судебных заседаний, как в период карантина, так и в посткарантинный период. Данные, используемые в статье, получены из Алматинского городского суда. Также, для получения сведений о сложившейся ситуации от юридического сообщества, в статье процитирован председатель ПЮК «Эксперты права - 2018» Айдарбекова А.Е., который дал пояснения по вопросам судопроизводства онлайн и аудио-видеофиксации судебных заседаний. В статье отображена проблема обеспечения судебных органов Отечественным программным обеспечением, для дальнейшего проведения судебных процессов с участием граждан и юридических лиц онлайн. Также, в статье дается оценка обеспеченности граждан и юридических лиц судебной защитой во время и после карантина, дается оценка соответствия процедуры по аудио-видеофиксации судебных заседаний действующему процессуальному законодательству РК, когда они проходят в режиме онлайн.

Ключевые слова: судебное заседание в режиме онлайн, видеоконференцсвязь, аудио-видеофиксация судебных заседаний, краткий протокол судебного заседания, предоставление аудиозаписи процесса.

PROBLEMS OF CONSIDERATION OF CIVIL CASES BY COURTS DURING THE PERIOD OF RESTRICTIVE MEASURES AND ISSUES OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN THE POST-QUARANTINE PERIOD

Annotation: This article reviews the issues of judicial proceedings during the period of restrictive measures, issues of audio-video recording of court sessions, both during the quarantine period and in the post-quarantine period. The data used in the article are obtained from the Almaty City Court. Also, in order to obtain information

about the current situation from the legal community, the article quoted the chairman of the «Law Experts 2018» PJC Aidarbekov A.E., who gave explanations on the issues of online legal proceedings and audio-video recording of court sessions. The article reflects the problem of providing judicial authorities with domestic software for further conducting trials involving citizens and legal entities online. Also, the article assesses the provision of citizens and legal entities with judicial protection during and after quarantine, assesses the compliance of the procedure for audio-video recording of court sessions with the current procedural legislation of the Republic of Kazakhstan when they are held online.

Keywords: online court session, video conferencing, audio-video recording of court sessions, a short protocol of the court session, provision of audio recordings of the process.

Как известно, роль судов при любом государственном строе и любой эпохе является одной из важнейших. Суд, как орган последней инстанции при разрешении споров, не только выносит решения, но и формирует у общества доверие и уважение к закону.

Судебная защита своих прав и свобод обеспечена Конституцией Республики Казахстан. Юридическому сообществу известно, что с целью обеспечения судебной защиты, в период ограничительных мер, обусловленных распространением коронавирусной инфекции, наша судебная система перешла на работу в формате онлайн.

Безусловно, такой переход обеспечил минимальный контакт участников гражданских споров, что в свою очередь сыграло немаловажную роль по противодействию распространению вируса.

Подобный формат работы судов продолжается по сегодняшний день, в виду его удобства, малозатратности и экономии времени.

Поводом для написания настоящей статьи, явился вопрос, которым я задался как участник судебных процессов, «Каким образом производятся аудио и видео фиксация судебных заседаний, когда они проходят онлайн посредством мессенджеров и других приложений обеспечивающих видеосвязь?».

Для получения компетентного ответа на мой вопрос, я направил запрос в Алматинский городской суд.

Как следует из предоставленного ответа Алматинского городского суда от «01» февраля 2022 года № 7599-22-5-20/636, проведение судебных процессов осуществляется посредством дистанционного участия сторон с помощью мобильного телефона, видеоконференцсвязи (ВКС) в онлайн режиме, через интернет приложения «TrueConf», «ZOOM» «Skype» и «WhatsApp» .

Судебные заседания по уголовным делам в отношении подсудимых, которым применена мера пресечения в виде содержания под арестом, с учетом тяжести совершенных ими уголовных правонарушений, проводятся посредством видеоконференции, а также посредством приложения «Zoom».

Судебные заседания по гражданским делам проводятся через мобильные приложения «WhatsApp», «Skype», «Zoom» с применением системы аудио-видеофиксации.

За 2021 год судами города Алматы проведены 128 993 судебных заседаний, из них:

- с ВКС - 3 898 или 3%;
- с приложением «TrueConf» - 3153 или 2,4%;
- с приложениями WhatsApp, Skype, Zoom и т.д. - 121 770 или 94,4% [3].

Предоставленные сведения свидетельствуют о том, что наибольшая доля проводимых судебных заседаний приходится на приложения WhatsApp, Skype, Zoom.

Мне, как участнику судебных процессов, удалось участвовать на заседаниях только посредством приложения WhatsApp, из чего я могу предположить, что именно на это приложение приходится большинство процессов.

Полагаю, это объясняется тем, что указанное приложение есть практически на каждом смартфоне и оно очень простое в использовании, более того, последнее обновление WhatsApp позволяет совершить видеозвонок с 8 участниками одновременно.

Отвечая на мой главный вопрос: «Каким образом ведется фиксация судебных процессов, когда стороны дела участвуют в процессе посредством мессенджеров и как этот процесс протоколируется секретарем судебного заседания », Алматинский городской суд сообщил, что секретарь судебного заседания ведет протокол судебного разбирательства в соответствии с требованиями главы 26 ГПК, за одним исключением, что участники судебного разбирательства участвуют в онлайн формате через планшет установленного перед председательствующим судьей.

В день судебного заседания секретарем производится видеозвонок участникам процесса и одновременно подключается система аудио-видеофиксации [3].

Согласно пункту 1 статьи 281 ГПК РК (Глава 26), о каждом судебном заседании суда первой инстанции, а также о каждом отдельном процессуальном действии, совершенном вне заседания, за исключением случаев, предусмотренных настоящим Кодексом, составляется протокол в письменной форме либо краткий протокол при ведении аудио-, видеозаписи судебного заседания.

Согласно пункту 3 статьи 282 ГПК РК, в случае фиксирования разбирательства дела с использованием средств аудио-, видеозаписи составляется краткий протокол [1].

На сегодняшний день, в виду обеспечения залов судебного заседания системой аудио-видеофиксации, секретарями судебного заседания составляются краткие протоколы, что соответствует требованиям процессуального законодательства.

Законом РК от «10» июня 2020 года № 342-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек», пункт 4 статьи 282 ГПК РК изменен, а именно: изменен вопрос о предоставлении сторонам гражданского процесса аудио-видеозаписи судебного заседания [2].

Действовавшая, до введения указанного изменения, редакция ГПК позволяла сторонам подать ходатайство о предоставлении видеозаписи судебного заседания.

Сейчас же, судами по ходатайству сторон предоставляются только аудиозапись процесса и краткий протокол.

Как следует из Правил применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним, аудио-, видео фиксация судебного заседания – процесс цифровой записи видео и звука, которые фиксируются с помощью видеокамер и микрофонов в зале судебного заседания, а также поступающего по сетям передачи данных от участников процесса, с применением видеоконференцсвязи [3].

О порядке предоставления аудиозаписи судебного заседания детально пояснила главный специалист секретарь судебного заседания Октябрьского районного суда города Караганды Байтолеуова Б.С. в своей статье в Республиканской общественно-политической, правовой газете «AQIQAT ARNASY» - выпуск № 19-20 (122-123) от 11 мая 2022 года.

Из статьи следует, что предоставление аудиозаписи судебного заседания производится на основании письменного ходатайства сторон.

Запись производится на флеш-карте, CD-R и DVD дисках, предоставляемых самими сторонами гражданского дела и через устройства без подключения к сети Интернет для безопасности данных.

По получению аудиозаписи на соответствующих носителях стороны предоставляют уполномоченному сотруднику суда расписку о получения записи [4].

Не смотря на указанные изменения, судебные процессы все таки фиксируются на видео, обосновано это тем, что аудио-, видеозаписи судебных заседаний используются в целях судопроизводства для точного фиксирования хода судебного разбирательства, а также в целях установления фактических данных в гражданском, уголовном судопроизводстве, производстве по делам об административных правонарушениях либо в рамках производства по дисциплинарному делу.

Следовательно, нынешнее положение, где на видео, по сути, фиксируются только судья и секретарь судебного заседания, не нарушает процессуальные права сторон по онлайн процессам, ведь как указано выше, предоставлению подлежат исключительно аудиозаписи процессов.

В целях всестороннего изучения моего вопроса, после обращения в Алматинский городской суд, для получения ответа с возможной иной точкой

зрения, я обратился к Председателю ПЮК «Эксперты права - 2018» Айдарбекову Асылбеку Ермековичу с просьбой прокомментировать нынешнюю ситуацию с фиксацией судебных процессов, а также высказать мнение по поводу онлайн процессов.

Как сообщил господин Айдарбеков А.Е.: «В начале пандемии шли речи о требовании вернуться к традиционному (офлайн) порядку судопроизводства, но в настоящее время, практический ни в одной социальной сети таких заявлений нет, что является довольно показательным. Я лично сам оценил удобство онлайн формата судопроизводства и считаю, что этот формат будет использоваться еще долго.

Что касается аудио-видеофиксации процессов, сейчас выдаются только аудиозаписи судебных заседаний, хотя стоит отметить и некую пользу выдачи видеозаписей процессов, ведь можно было уловить реакцию участников процесса на речи, заявления, ходатайства и на предоставляемые письменные доказательства при их изучении судом и сторонами.

Возможно, исключение предоставления видеозаписей процессов обосновано предостережением от недобросовестных участников процесса, которые могли бы использовать видеозаписи в своих целях, в том числе, с использованием монтажа.

В целом, аудиозаписи процессов предоставляются судами с хорошим качеством, каких-либо жалоб и нареканий от коллег по этому вопросу я не слышал.

Единственное, хотелось бы, чтобы суды использовали инструмент получше, чем WhatsApp, со встроенной функцией записи экрана и звука, но я думаю, что мы к этому придем, все таки следует считаться с популярностью и доступностью WhatsApp что и в принципе делает судебная власть для обеспечения наших прав на судебную защиту».

Хочу отметить, что я практический согласен во всем с господином Айдарбековым А.Е., учитывая, что вышеперечисленные мессенджеры являются иностранными, стоит задуматься о создании Отечественного продукта, обеспечив тем самым независимость и безопасность проведения судебных процессов онлайн по стране.

Сразу хотелось бы предложить разработчикам максимально упростить пользователям возможность подключения к судебному процессу, путем клика по ссылке, которая бы направлялась судом сторонам дела СМС оповещением, без установления программного обеспечения на телефон, хотя это, несомненно, является трудозатратным и возможно дорогим удовольствием. Это было бы очень полезно для граждан, которым тяжело самостоятельно разобраться в вопросах установки приложений и регистрации в них.

Изучив ответ Алматинского городского суда, выслушав мнение Председателя ПЮК «Эксперты права - 2018» Айдарбекова А.Е., я пришел к выводу, что в целом государство сумело обеспечить нас судебной защитой

наших прав в карантинный период и в настоящее время судебная власть применяет достижения информационных технологий.

Фиксация судебных процессов осуществляется согласно требованиям Гражданского процессуального законодательства и при необходимости стороны дела или их представители могут получить аудиозаписи судебных заседаний, что касается получения видеозаписи судебных заседаний, их перестали предоставлять с июня 2020 года.

Также, стоит задуматься о разработке Отечественного цифрового обеспечения для проведения судебных заседаний онлайн с учетом интересов судебной власти, юридического сообщества и граждан.

Список использованной литературы:

1. Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> ;

2. Закон РК от «10» июня 2020 года № 342-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек»;

3. Правила применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним, утвержденные Приказом Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарат Верховного Суда Республики Казахстан) от 15 октября 2019 года № 7;

4. Ответ Алматинского городского суда от 01 февраля 2022 года № 7599-22-5-20/636 (ответ на обращение от 23 января 2022 года);

5. Главный специалист, секретарь судебного заседания Октябрьского районного суда города Караганды Байтолеуова Б.С. Порядок ознакомления и предоставления участникам судебного заседания аудиозаписи заседания приложенной к протоколу судебного заседания (Сот отырысының хаттамасына қоса тіркелген сот отырысының аудиожазбасын сот ісін жүргішуге қатысушыларға таныстыру және беру тәртібі) // Республиканская общественно-политическая, правовая газета «AQIQAT ARNASY» - выпуск № 19-20 (122-123) от 11 мая 2022 года. - С-6;

Кеңес А.А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң Академиясының
бейндік бағыттағы 1 курс магистранты*

ҚАЗАҚСТАНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ИДЕЯСЫ, ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Автор мақалада, Қазақстанның конституциялық дамуын, саяси жүйені жетілдіру мен елдегі қоғамдық тұрақтылықты нығайту үшін айтулы жыл болғандығын атап кеткен. Бұл орайда, Республика Президенті тарапынан қазіргі кезеңде қойылып отырған басты міндет – конституциялық новеллаларды құқықтық заңдастыру және елдің бүкіл заңнамалық базасын жаңартылған Негізгі Заңға сәйкестендіру болып табылады. Жүргізілген конституциялық реформалар нәтижесінде, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының байланысы күшейді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың соттық және өзге де механизмдерін жетілдіруге жағдай жасалды. Бұл Конституция саяси тұрақтылықты, бейбітшілік пен келісімді қамтамасыз ететін ең негізгі фактор болып табылады. Конституциялық қадағалауды және бақылауды жүзеге асыратын ерекше орган - Конституциялық Кеңес болып табылады. Ол белгілі бір заңның, әкімшілік актінің немесе өзге де шаралардың конституцияға сәйкестігі туралы мәселені сот рәсімдемесінің ережелері бойынша талқылау жолымен емес, Кеңестің бір мүшесінің осы мәселе бойынша баяндамасын талқылау арқылы жүзеге асырылады, Конституциялық Кеңес – мемлекеттегі құқық қорғау қызметінің ерекше түрі, ол мемлекет заңдарының және Конституцияның басқа нормативтік актілерінің сәйкестігін тексеруден айқын көрінетіндігін атап кеткен.

Кілт сөздер: Мемлекет, Конституциялық кеңес, қадағалау, заң.

ИДЕЯ, ОПЫТ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В статье автор отмечает что этот год, знаменательный год для совершенствования конституционного развития Казахстана, политической системы и укрепления общественной стабильности в стране. В этой связи главной задачей, поставленной Президентом Республики на современном этапе, является правовая легализация конституционных новелл и приведение всей законодательной базы страны в соответствие с обновленным Основным Законом. А также, в результате проведенных конституционных реформ усилились связи государственных органов и институтов гражданского общества, созданы условия для совершенствования судебных и иных механизмов защиты прав и свобод граждан. Конституция является основным фактором,

обеспечивающим политическую стабильность, мир и согласие. Особым органом, осуществляющим конституционный надзор и контроль, является Конституционный совет. Можем отметить, что Конституционный совет – особый вид правоохранительной деятельности в государстве, проявляющийся в проверке соответствия законов государства и других нормативных актов Конституции, который осуществляется не путем обсуждения вопроса, о соответствии определенного закона, административного акта или иных мер Конституции по правилам судебной процедуры, а путем обсуждения доклада одного члена Совета по данному вопросу.

Ключевые слова: Государство, Конституционный совет, закон.

IDEA, EXPERIENCE AND THEORETICAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL CONTROL IN KAZAKHSTAN

Description. In the article, the author notes that this year is a significant year for improving the constitutional development of Kazakhstan, the political system and strengthening social stability in the country. In this regard, the main task set by the President of the Republic at the present stage is the legal legalization of constitutional amendments and bringing the entire legislative framework of the country in line with the updated Basic Law. Also, as a result of the constitutional reforms, the ties between state bodies and civil society institutions have strengthened, conditions have been created for improving judicial and other mechanisms for protecting citizens' rights and freedoms. The Constitution is the main factor ensuring political stability, peace and harmony. A special body exercising constitutional supervision and control is the Constitutional Council. The Constitutional Council is a special type of law enforcement activity in the state, manifested in checking the compliance of state laws and other normative acts with the Constitution, which is not carried out by discussing the compliance of a certain law, administrative act or other measures with the Constitution in accordance with the Law.

Keywords: State, Constitutional Council, supervision, law.

«Конституциялық қадағалау – демократияның маңызды принциптерінің бірі ретінде, қалыптасқан жағдайдан жазылған конституцияның нормалары жоғарғы заңдық (әділеттік) күші болғандықтан шығады» [1, с. 67]. Қандай бір мемлекеттік орган шығарған құқықтық норма, егер оның ішіндегі жүргізу ережелері конституция талаптарына қайшы келмесе ғана, құқықтық күшіне енеді. Кері жағдайда бұл құқықтық норма жарамсыз болып танылады. Бұл міндет конституциялық бақылау институтына жүктелген, ол бекітілген форма бойынша заңдардың және басқа нормативтік актілердің олардың конституцияға сәйкестігін тексеруді жүргізеді. Сонымен, конституциялық бақылау қызметі, конституциялық заңдылықты қолдау және қамтамасыз етуде. Жазба Конституция елдегі басқа барлық нормативтік құқықтық актілерге қарағанда жоғары күшіне ие болады. Сондықтан да жарияланатын кез келген нормативтік

құқықтық актілер конституцияға сәйкес келетін түрде ғана жүзеге аса алады. Конституциялық бақылау материалдары, кейбір заңдардың тиісті түрде тұжырымдамалық дайындықсыз қабылданатынын, бір-біріне қайшы келіп жататынын, ал оларға негізсіз жиі енгізілетін түзетулер қолданыстағы заңнама мен құқық қолдану практикасының тұрақсыздығын туындататынын айғақтайды. Конституциялық қадағалау (бақылау) органдары әр түрлі жолдармен құрылады. «Конституциялық бақылау доктринасы бірінші рет 1803 жылы АҚШ-тың Жоғарғы сотымен Джон Маршалдың төрағалығымен Мэрбюрге ісі бойынша, Мэдисонға қарсы қалыптастырылды және қолданылды» [2, 29 б.]. АҚШ-тың федералдық конституциясы Жоғарғы сотты, Конгресс заңдарының конституцияға сәйкестігін белгілеу құқығын бермесе де, ол осы құқықты қолданды және институтқа айналдырды. Аталған соттық шешімде Жоғарғы сот 1789 жылы қабылданған «Сот құрылымы туралы» Заңның 13-ші бөлімін, Конституцияның III-ші бабына қайшы, сот арқылы күштеп қолдануға жарамсыз деп тапты. Сонымен АҚШ Жоғарғы соты өзіне өзі конституциялық бақылау өкілеттілігін қосып алды, бұл шешім ешқашанда қайта қаралған жоқ.

Конституциялық бақылау Швейцарияда 1848 жылы, 1853 жылы Аргентинада енгізілді. Қазіргі уақытта ол әр түрлі формада барлық жерде қолданылады.

Шет елдерде конституциялық бақылау екі негізгі түрде қолданылуы мүмкін.

Жалпы юрисдикциялық барлық соттарға конституциялық бақылау жүргізу (АҚШ, Аргентина, Мексика, Дания, Норвегия, Канада, Австралия, Индия, Жапония). Бұл жүйені орталықтандырылмаған немесе американдық деп атайды. Бұл елдерде заңның немесе басқа нормативтік актінің конституцияға сәйкестігі туралы сұрақты, оның негізінде пайда болған нақты істі, кез келген сот қоя алады, бірақ соңғы шешімді жоғарғы соттық инстанция шығарады. АҚШ-та осындай жоғарғы инстанция, штаттардың заңдарына қатысты, штаттардың жоғарғы соттары, ал федералдық соттарға қатысты – АҚШ-тың Жоғарғы соты болып табылады. Қазіргі уақытта АҚШ-тың Жоғарғы соты тоғыз судьядан тұрады, оларды өмір бойына Президент тағайындайды «Сенаттың Кеңесі бойынша және келісімімен». Бұл Президент ұсынған кандидатура қатысқан сенаторлардың үштен екі бөлігімен қолдауға ие болуға тиісті екенін білдіреді.

Жапония Конституциясы (81-бапта) мына жазуды сақтайды «Жоғарғы сот, жоғарғы инстанциялық сот болып табылады, оның кез келген заңның, бұйрықтың, алдын ала жазудың және басқа ресми актінің конституцияға сәйкестігі туралы сұрақты шешуге өкілеттілігі бар» [2, 165 б.].

Конституциялық бақылаудың екінші түрі – орталықтандырылған (немесе европалық), жалпы юрисдикциялық соттар жүйесіне кірмейтін, ол жерде осы мақсатқа арнайы квазисоттық органдар құрылған елдерде қолданылады. Бұл органдар үшін бақылау қызметі жалғыз және негізгі қызмет болып саналады (ГФР, Австрия, Италия, Франция). Орталықтандырылған конституциялық бақылау органдары әртүрлі тәсілдермен қалыптастырылады. Мысалы, Австрияның федералдық Конституциялық сотының мүшелерін үкіметтің

ұсынысы бойынша президент тағайындайды, Италияның Конституциялық сотының мүшелері тең үлесте президентпен, парламентпен және магистратурамен тағайындалады, Францияның Конституциялық Кеңесінің мүшелері тең үлесте президентпен, Ұлттық жиналыс төрағасымен және Сенат төрағасымен тағайындалады. Конституциялық бақылаудың екі алдыңғы түрлерінің негізгі белгілерін өзіне біріктірген басқа органдарының түрлері болуы мүмкін. Грецияда 1975 жылғы Конституцияның негізінде, конституциялық бақылаудың құқығымен жалпы юрисдикциялық барлық соттар қамтылған (орталықтандырылмаған түрі), бірақ сонымен бірге Жоғарғы арнайы сот құрылған (орталықтандырылған жүйе). Конституциялық бақылаудың объектілері кәдімгі, конституциялық және органикалық заңдар, конституцияға өзгертулер, халықаралық келісім-шарттар, парламенттік регламенттер, мемлекеттік биліктің атқарушы органдарының нормативтік актілері болуы мүмкін (ережеге сәйкес, әкімшілік юстиция жоқ елдерде). Федеративтік мемлекеттерде, конституциялық бақылаудың объектілері қатарына одақ пен федерация субъектілері арасындағы компетенцияны шектеу сұрақтары да жатады. Конституциялық бақылаудың субъектілері жеке және заңды тұлғалар, сондай-ақ актінің конституцияға сәйкестігі туралы сұрау салу құқығы бар мемлекеттік органдар болуы мүмкін. Конституциялық бақылаудың субъектілерінің шеңберінің қысқаруы (Франция) тәжірибеде, ол парламенттің өкілеттілігін шектейтін атқарушы биліктің органына (мемлекет басшысы және үкімет) айналады. Конституциялық бақылау өзінің мазмұны бойынша формальды және материалды болуы мүмкін. Бірінші жағдайда, конституциялық бақылаудың объектілері болып табылатын, заңдарды және басқа нормативтік актілерді қабылдау үшін белгіленген процедуралық ережелердің сақталуы тексеріледі. Екінші жағдайда, заңдардың және басқа нормативтік актілердің мазмұны олардың конституциялық мәніне сәйкестігі тұрғысынан тексеріледі. Конституциялық бақылаудың процедурасы соттық іс болып табылатын нақты себеп бойынша ашылуы мүмкін (АҚШ, Италия, ГФР, Мексика, Индия) және нақты себепсіз заңмен белгіленген конституциялық бақылаудың ұсынысы бойынша ашылуы мүмкін (Франция). Конституциялық қадағалаудың айтылған екі түрі – нақты және абстрактілік – бір уақытта қолданылуы мүмкін (ГФР, Италия).

Шетелдік елдердің тәжірибесінде конституциялық бақылаудың екі формасы қолданылады – алдын ала және кезекті. Алдын ала бақылау заңдардың, олардың парламент арқылы өту кезеңінде (Швеция, Финляндия, Канада, жекелей Францияда) конституцияға сәйкестігін тексеруді қарастырады. Турасын айтқанда, бұл жерде заң жобаларының конституцияға сәйкестігін тексеру туралы сөз болуда. Заңды қабылдауға рұқсат берілгеннен кейін, оның конституцияға сәйкестігін тексеруге болмайды. Егер конституцияға қайшы келетін заңды қабылдау қажеттігі туындаса, конституцияға сәйкес түзету енгізілу керек. Кезекті конституциялық бақылау қолданылатын елдерде (АҚШ, Италия, ГФР, Франция), тексеруден өтіп, күшіне енген заңдардың конституцияға сәйкестігі

тексеріледі. Кейбір елдерде (Франция, Ирландия, Никарагуа, Панама) конституциялық бақылаудың екі формасы да қолданылады.

Конституциялық бақылау жүргізетін орган, барлық заңды түгелімен немесе оның ережелерін конституцияға қайшы деп тануы мүмкін. Жалпы ереже бойынша конституциялық бақылау органының шешімі соңғы болып табылады және өзі ғана қайта қарауы мүмкін. Заңды немесе басқа актіні толығымен немесе жартылай конституцияға қайшы деп санаудың құқықтық нәтижесі, сәйкес заң немесе нормативтік акт толығымен немесе жартылай заңдық күшін жояды және соттармен қолданудан қалады. Бұл тек кезекті конституциялық бақылауға қатысты. Конституциялық бақылау жазылған конституциямен тікелей қарастырылмаған елдерде, заңды конституцияға қайшы таныса, оны формальды алып тастауға апармайды. Оны тек парламент істей алады. Қайшылығы бар заң формальды түрде қолданыстағы заңдылықтардың қатарында саналады, бірақ соттармен қолданылмайды. Конституциялық бақылау негізгі заң деп көрсетілген елдерде (Индия, Канада, Колумбия) заң конституцияға қайшы деп танылса, бұл оның заңды түрде қолданыстан алынғанын білдіреді. Кезекті Конституциялық бақылауды қолданатын елдерде, конституцияға қайшы деп танылған заң қай кезеңнен бастап қолданыстан шығады деген сұрақ өте маңызды. Аталған проблеманың маңызы мынада, парламенттің заңды қабылдағаны және оның конституцияға сәйкес еместігі анықталғанша (танылғанша), біраз уақыт өтуі мүмкін, ол уақыт ішінде қайшы деп танылған заң негізінде көптеген құқықтық қатынастар орын алады.

Бұл жағдайда екі принцип қолданылады: а) заң өз күшіне ену кезеңінен бастап, қолдануға жарамсыз деп танылады; б) заң оның конституцияға сәйкес емес танылған кезеңнен бастап, жарамсыз деп саналады. Екінші принцип, жиірек қолданылады, себебі ол азаматтық айналымда және басқа құқықтық қатынастарда (белгісіздік) анықталмағандық туғызбайды [3, 24 б.].

Конституциялық бақылау – мемлекеттегі құқық қорғау қызметінің ерекше түрі, осы мемлекеттің заңдарының және конституцияның басқа нормативтік актілерінің сәйкестігін тексеруде көрінеді. Конституциялық бақылау жүргізілуі мүмкін:

а) жалпы юрисдикциялық барлық соттармен (мысалы, АҚШ, Аргентина, Дания, Мексика, Норвегия, Жапония);

б) жоғарғы соттың инстанциясы болып саналатын, жоғарғы сотпен (мысалы, Австралия, Боливия, Индия, Ирландия, Канада, Филиппина, Швейцария);

в) арнайы конституциялық соттармен, олар үшін Конституциялық бақылау, олардың басты қызметі болып табылады (Ресей федерациясы, ГФР, Италия, Турция, Кипр, Австралия);

г) соттық емес бағыттағы ерекше органмен (мысалы, Францияда Конституциялық Кеңес).

Конституциялық бақылаудың объектілері жай заңдар, конституцияға өзгертулер, халықаралық келісім-шарттар, палаталардың регламенттері, үкіметтің атқарушы органдарының нормативтік актілері (Әділет министрлігінің

әкімшілік жүйесі жоқ мемлекеттерде)болуы мүмкін. Федеративтік мемлекеттерде Конституциялық бақылау объектілеріне одақ және федерация субъектілері арасындағы компетенцияны шектеу сұрақтары да кіреді. Мазмұны бойынша Конституциялық бақылау формальды болуы мүмкін (заңдарды және басқа нормативтік актілерді қабылдау үшін белгіленген кезендік ережелердің сақталуы тексеріледі) немесе материалдық (заңдардың және басқа нормативтік актілердің мазмұны, олардың конституциялық мәніне сәйкестігі тұрғысынан тексеріледі), абстракттік (өкілеттілігі бар субъектілердің біреуінің бастамасы бойынша, нақты себепсіз) немесе нақты (тек нақты соттың іске байланысты жүргізіледі).Қазіргі кезеңдегі мемлекеттердің тәжірибесінде кезекті Конституциялық бақылау қолданылады, бұл жерде тексеруге қабылданған және күшіне енген заңдар жіберіледі (АҚШ-та, Италияда, ФГР-да), немесе алдын ала тексеруге парламенттің қарауындағы заңдар жіберіледі (Швецияда, Финляндияда). Францияда, Мавританияда, Габонда және басқа елдерде Конституциялық қадағалауға парламент қабылдаған заңдар олардың қабылданғанға дейін тексеруге жіберіледі. Конституциялық бақылау жүргізетін орган, бүкіл заңды немесе оның бөлігін конституцияға қайшы деп тануы мүмкін, бұл нормалар өзінің заңдық күшін жоғалтады және соттармен және басқа мемлекеттік органдармен қолданудан алынады.

Заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуда Конституцияның құқықтық қорлануына зор мән беріледі. Конституцияның қоғамда алатын орны айрықша. Ол оның басты құқықтық, саяси құжаты. Барлық мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктердің, лауазымды адамдардың, азаматтардың қызметі, барлық құқықтық актілер Негізгі заңға сәйкес келуі тиіс. Бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық жүйесін тұрақтандырудың аса маңызды шартының бірі болып табылады. Конституцияны қорғаудың айрықша мәнділігін, тиісті органдардың осы салада тиімді жұмыс істеуін осыдан-ақ байқауға болады .

Конституцияны құқықтық қорғау деп Конституцияның барлық нормаларының орындалуын және конституциялық заңдылық режимінің қатаң сақталуын қамтамасыз ететін заң құралдарының жиынтығы ұғынылады. Аталған қызмет әртүрлі нысанда жүзеге асырылады. Бұл орайда конституциялық бақылауға (қадағалауға) айрықша орын беріледі. Ол- Конституцияны қорғаудың негізгі, барынша тиімді тәсілі. Конституциялық бақылауды жалпы нысанда алғанда заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің конституцияға сәйкестігін тексерумен байланысты қызмет ретінде айқындауға болады. Конституциялық бақылауды (қадағалауды) кімнің жүзеге асыруы қажеттігі туралы мәселеге келсек, қазіргі мемлекеттердің өмірінде ол әртүрлі жолдармен шешіледі. Конституцияның қорғалуын жүзеге асыратын органдардың төрт түрлі үлгісі бар. Айталық, бірқатар мемлекеттер конституциялық заңдарды тексеруді барлық соттарға жүктейді (АҚШ, Жапония және басқалары). Басқа елдерде бұл қызметті тек Жоғарғы Сот жүзеге асырады (Гвинея, Камерун және тағы басқалары). Елдердің үшінші бір тобында (ГФР-да, Ресейде, Италияда және тағы

басқаларында) жалпы юрисдикция органдарынан бөлінген арнаулы орган – Конституциялық Сот құрылады. Сонымен бірге конституциялық бақылауды жүзеге асыру сот сипатындағы емес арнаулы органға жүктелетін елдер де бар (Франция, Алжир және тағы басқалары). Көптеген елдерде конституциялық қадағалау (бақылау) органы мен конституциялық сот ісін жүргізу үшін арнайы заңдар қабылданады. Конституциялық бақылаудың қажеттілігі негізінде бірнеше себеп жатыр. Біріншіден, конституциялық нормалар әдетте құрылтайшылық немесе бастапқы сипатқа ие болып келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының преамбуласында Конституцияны Қазақстан халқы қабылдайтындығы атап көрсетілген: «Қазақстан Республикасының халқы республикалық референдумда жалпы халықтық дауыс беру жолымен осы Конституцияны қабылдайды» [4]. Конституциямен көзделген барлық басқа актілер құрылтайшылық билік болып табылатын Конституцияның актілеріне қайшы келмеуге тиіс. Өйткені, Конституциямен белгіленген төмен тұрған және құрылтайшылық билік өкілеттігіне ие, соған сай олар шығаратын актілер де Конституцияда белгіленген олардың құзыретіне сәйкес болуы керек. Конституциялық бақылаудың рөлі қазіргі жағдайда тіпті арта түскен. Өйткені, Парламент Конституцияда бірден-бір заң шығарушы орган болып табылмады. Басқа да заң шығарушы органдардың болуы құқық шығарушылыққа ие билік органдары жүйесінің иерархиясын, соған орай құқықтық актілердің өзінің иерархиясын алдыға тартады. Бұл жағдайда олардың қарама-қайшылығы және конституцияға сәйкессіздігі тәуекеліартады. Конституция адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді, ал конституциялық бақылаудың бір функциясы Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес олардың сақталуын қамтамасыз ету болып табылады. Конституциялық реттеуге тек тұғырлы немесе негіз болатын қоғамдық қатынастар жатады. Конституцияның қоғам өмірінің барлық салаларын құқықтық реттеп отыруға мүмкіндігі жоқ, сондықтан да құқықтағы кемшіліктер басқа да құқықтық актілермен толтырылады. Ал бұл құқықтық актілер конституциялық нормаларға қайшы келмеуге тиіс. Конституциялық бақылау деп тиісті органдардың Конституцияның және конституциялық заңдылықтардың үстемдігін қамтамасыз ету мақсатындағы қызметі ұғынылады. Ол актілердің және бұқаралық билік органдары қызметінің, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің қызметінің Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестігі мәселесін шешуде көрініс табады. Республикада конституциялық бақылаудың қалыптасуы құқықтық мемлекет құру жөніндегі конституциялық қағидалармен тығыз байланысты. Конституцияның басқа нормативтік актілерден сөзсіз басымдылығы құқықтық мемлекеттің басты белгілерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасы егемен мемлекет ретінде қалыптаса бастаған алғашқы жылдарында тұңғыш рет конституциялық бақылау органы болып Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты танылды. 1991 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі туралы» [5, с. 5] Конституциялық заңына сәйкес Конституциялық Сот Конституцияны сот

арқылы қорғайтын жоғары орган болып саналды. Республикада конституциялық бақылаудың одан әрі қалыптасуына Қазақстан Республикасының 1992 жылдың 5 маусымындағы «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Заңы және «Қазақстан Республикасындағы конституциялық сот істерін жүргізу туралы» Заңы барынша ықпал етті. Жоғарыда аталған заңдарға және 1993 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес конституциялық бақылау Конституциялық Сотта шағым-өтініштердің қаралуы жолымен жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасының азаматтары өздерінің конституциялық құқықтары кемсітілген жағдайда Конституциялық Сотқа жүгінуге хақылы болды. Қазіргі уақытта 1995 жылғы жаңа Конституцияға және Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 29 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» заң күші Жарлығына сәйкес Республикадағы конституциялық бақылау органы Конституциялық Кеңес болып табылады. Конституциялық заңдылықтар Конституциялық Кеңестің Қазақстан Республикасының Конституциясының үстемдігі оның барлық аумағында қамтамасыз етуші мемлекеттік орган ретіндегі мәртебесін бекітеді. Бұл ретте Конституциялық Кеңес өз алдында дербес, басқа ешқандай мемлекеттік органдарға, ұйымдарға, лауазымды тұлғаларға немесе азаматтарға тәуелді емес. Конституциялық Кеңес өз өкілеттіктерін орындауда тек Конституцияға бағынуға міндетті.

1995 жылғы Конституцияға сәйкес Конституцияның нормаларын ресми түсіндіру қызметі және кейбір іс жүзінде конституциялық бақылауды жүзеге асыруға келіп саятын іс-әрекеттер Конституциялық Кеңеске жүктелді. Сондықтан Қазақстандағы конституциялық билікті оны мемлекеттік биліктің дербес құрылымы ретінде айтуға болады және ол президенттік, заң шығарушы, атқарушы және сот биліктерімен бірге мемлекеттік биліктің біртұтас бөлігі, сондай-ақ билік тармақтарының өзара қатынасындағы аса маңызды механизмдердің бірі- тежемелік және тепе-теңдік жүйесінің бір бөлігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің билігінде екі: 1) алдын ала (превентивтік); 2) келесідегі (репрессивтік) конституциялық бақылау нысаны бар. Алғашқы нысан конституциялық нормативтік құқықтық кесімді (заңды) оған Президент қол қойғанға дейін тексеруді көздейді. Екіншісі ендігі әрекет ететін нормативтік кесімнің конституциялығын, сондай-ақ сайлау мен референдумдардың конституциялығын тексеруді білдіреді. Алдын ала конституциялық бақылау конституциялық емес заң қабылдаудың жолын кесуге мүмкіндік береді және сонысы арқылы заңнаманың тұрақтығына жәрдемдеседі деп дұрыс айтылады. «Конституциялық бақылаудың осы нысанының кемістігі Парламенттің заң шығарушылық жұмысына килігу мүмкіндігі болып мойындалады» [6, с 61]. Келесі конституциялық бақылаудың жақсы бір қасиеті Конституциялық Кеңестің Парламенттің заң шығарушылық жұмысына килікпей-ақ, заңды соттардың және басқару органдарының қолдану практикасын есепке ала отырып, оның конституциялығын тексеруге мүмкіндігі бары болып

табылады. Ал оның азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін маңызы зор.

Конституциялық бақылау абстрактті ұғым болып табылады, себебі заңның конституциялығы қандай да бір нақты іске қатыссыз қарастырылады. Келесі конституциялық бақылау нақты болып табылады. Екі жағдайда да конституциялық бақылауға ынта болу құқығының субъектілері мемлекеттік органдар, депутаттар, мемлекеттік лауазымды тұлғалар болып табылады.

Конституциялық бақылаудың превентивтік, сондай-ақ репрессивтік нысанында да қақтығыс жағдай туындауы мүмкін. Конституциялық Кеңес азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Конституциялық Кеңестің Республика Президентін, Парламент депутаттарын сайлауды жүргізу мен республикалық референдум жүргізудің дұрыстығы туралы дауларды қарастыру бойынша өкілеттіктері азаматтардың саяси құқықтарын қорғауға бағытталған. Басқа өкілеттіктерінде Конституциялық Кеңестің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайтыны туралы идеялар тікелей немесе жанама орын алады.

Конституциялық Кеңес іс жүргізуге қабылданған өтінішті қарайды және өтініш түскеннен кейінгі бір айдың ішінде ол бойынша қорытынды шешім қабылдайды. Конституциялық іс жүргізу қорытынды шешім қабылдағанға дейін мынадай: 1) егер өтініш жасаған субъект өз өтінішінен бас тартқан; 2) конституциялығы дауға түскен акт кері қайтарылған немесе заңдық күшін жоғалтқан; 3) егер мәлімделген өтініш Конституциялық Кеңестің қарауына жатқызылмаған жағдайда тоқтатылуға жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник для вузов (17-е изд., исправ. и доп.е). - М.: Статут, 2013. - 487 с.
2. Қопабаев Ө.Қ. Шетелдердің Конституциялық құқығы. - Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 284 б.
3. Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. өнд., толық., 3-бас., - Алматы: Жеті жарғы, 2008. - 536 б.
4. Қазақстан Республикасы қолданыстағы заңдарының заң терминдері мен ұғымдарының мемлекеттік және орыс тілдеріндегі сөздігі. - Астана: «Қазақстан Республикасының Заң, шығару институты» ЖШС, 2008. - 1000 б. (қазақша - орысша). Астана: ТОО «Институт законодательства РК», 2008. - 1000 с.
5. Баймаханов М.Т., Аюпова З.К. и др. Становление правового государства и конституционный процесс в Республике Казахстан. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 164 с.
6. Рогов И.И. Ключевой фактор развития страны. Конституционный контроль играет особую роль в обеспечении законности <http://www.kazpravda.kz/>

Қожахметов М.Б.,

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 1-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

Қуаналиева Г.А.

*Ғылыми жетекші: Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
профессоры, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы, Алматы
қаласы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru*

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҰҒЫМЫ МЕН ТҮРЛЕРІ

Аннотация. Экологиялық құқық бұзушылық деп, экологиялық зиян тигізетін немесе нақты зиян тигізу қауіпін тудыратын, я болмаса экологиялық құқық субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын құқықтық әрекет қабілеттілігі бар субъектінің құқыққа қайшы, кінәлі іс-әрекетін (әрекет немесе әрекетсіздігі) айтамыз.

Қоғамға қауіптілік дәрежесіне байланысты экологиялық құқық бұзушылықтар теріс қылықтар және қылмыстар деп ажыратылады. Біріншісі яғни қоғамға қауіптілігі аз іс-әрекеттер, екіншісімен салыстырған кезде тәртіптік, материалдық, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылықтардың түріне байланысты, тәртіптік, материалдық, әкімшілік, қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауаптылық пайда болады.

Жалпы құқық теориясына сәйкес экологиялық құқық бұзушылықтар өзінің құрылымына байланысты объект, субъект, объективтік және субъективтік жақтардан тұрады.

Түйін сөздер: экология, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық құқық бұзушылық, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері, экологиялық жауаптылық.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Экологическое правонарушение можно определить как противоправное, как правило, виновное деяние (действие или бездействие), совершаемое правоспособным субъектом, причиняющее или несущее реальную угрозу причинения экологического вреда либо нарушающее права и законные интересы субъектов экологического права.

С учетом степени общественной опасности экологические правонарушения подразделяются на проступки и преступления. Первые – менее общественно опасные деяния по сравнению со вторыми и являются дисциплинарными, материальными, административными и гражданскими правонарушениями. В

соответствии с видами экологических правонарушений наступает дисциплинарная, материальная, административная, уголовная и гражданско-правовая ответственность. В соответствии с общей теорией права экологическое правонарушение по своей структуре состоит из объекта, субъекта, объективной и субъективной сторон.

Ключевые слова: экология, экологическая безопасность, экологические правонарушения, экологические уголовные правонарушения, виды экологических уголовные правонарушений, экологическая ответственность.

THE CONCEPT AND TYPES OF ENVIRONMENTAL CRIMINAL OFFENSES

Annotation. The ecological offense can be defined as the guilty act illegal, as a rule, (action or inaction) made by the right capable subject, causing or bearing real threat of causing ecological harm or violating the rights and legitimate interests of subjects of the ecological right.

Taking into account degree of public danger ecological offenses are subdivided into offenses and crimes. The first – less socially dangerous acts in comparison with the second also are disciplinary, material, administrative and torts. According to types of ecological offenses there comes disciplinary, material, administrative, criminal and civil responsibility.

According to the general theory of the right the ecological offense on the structure consists of object, the subject, the objective and subjective parties.

Key words: Ecology, ecological safety, ecological offenses, ecological crimes, types of ecological prestupleniia, ecological responsibility.

"Таза болса табиғат - аман болар адамзат" деп халық даналығы бекерге айтылмаған. "Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды" деген норма Қазақстан Республикасының Конституциясының 31-бабында деп бекітілген [1]. Айналадағы қоршаған ортаның ластану проблемасы мемлекеттің экологиялық дамуына елеулі кедергі келтіреді. Сол себептен әлемдік шаруашылықтың дамуының бір бағыты ретінде Қазақстан қоғамы экономиканы экологизациялауды ескере келе, өзінің Ата заңында адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғау туралы мәселелерді заң жүзінде бекіткен. Қоршаған табиғи ортаны қорғау және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану - қоғамның экономикалық даму барысын жетілдірудің міндетті шарты. Біздің елімізде табиғатты қорғау және оның байлықтарын тиімді пайдалану қоғамның дамуының конституциялық қағидаларына енгізілген, ол әрбір адамның парызы ретінде жалпы-мемлекеттік, жалпыхалықтық міндет болып табылады.

Экологиялық құқық - бұл қазіргі және келешектегі кезеңдерде адам баласының қажетті мүдделері үшін қоғам мен табиғат аясындағы үйлесімді

байланыстарға жету мақсатында экологиялық қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жүйесін болып табылады. "Экологиялық құқық экологиялық құқықты және заңды мүдделерді немесе экологиялық міндеттерді жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық экологиялық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы" [2, 26 б]. Бұл құқық саласы салыстырмалы түрде алғанда жаңа болып табылады. Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы негізі 2 нысандағы қоғамдық қатынастар негізінде көрініс табады. Біріншісі, табиғат ресурстарын пайдалану, екіншісі табиғатты қорғауда көрініс табады. Табиғат ресурстарын пайдалану деп, материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған қоғамның экономикалық мүддесін айтамыз. Ал табиғатты қорғау дегеніміз, қазіргі кезең және болашақ ұрпақтар үшін қоршаған табиғи ортаның сапасымен байланысты қоғамның экологиялық даму мүддесі болып табылады. Бірақ, тірі организмдердің жалпы қоршаған ортамен емес, табиғи ортамен байланысты екендігін де көрсету маңызды. Бұл орайда тірі организмге адам және қоғамды да жатқызуға болады. Сондықтан, экологияны дәлме дәл түсіну үшін, тек табиғи ортамен тікелей өзара қарым-қатынас болған жағдайда ғана анықтауға болады. Міне тек осы жерде ғана табиғатты дамыту және гүлдендіру туралы, экологиялық заңдарды сақтауға аса назар аудару керек.

Адам - табиғаттың эволюциялық даму нәтижесінің өнімі. Адам табиғатқа қатынасына байланысты оның әсерін байқайтын, өмірдің жаратылысынан тәуелді болатын, оны қоршаған ортаның объектісі ретінде және табиғи ресурстарды пайдаланатын, өзінің шаруашылық қажеттіліктерін шешу үшін табиғатты бейімдеуші субъект ретінде танылады.

Қоршаған ортаны қорғау аясында туындайтын қоғамдық қатынастар Қазақстан Республикасының әр түрлі нормативтік-құқықтық актілерімен реттеледі. Олардың ауқымы кең, атап айтқанда, жер, жер қойнауы, су, орман, атмосфералық ауа, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін қорғау және т.б. Аталмыш салалардағы "заңдардың міндеттеріне: адамның өмір сүруі үшін қолайлы ортаны қамтамасыз ету, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, ұзақ мерзімге сақтау, қоршаған ортаны сауықтыру мен жақсарту, оған шаруашылық және өзге де қызметтің зиянды ықпал жасауына жол бермеу осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттеу; экологиялық қатынастар саласында мемелкеттің, азаматтардың, мекемелер мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау; - қоршаған ортаны қорғау заңдарын бұзғаны үшін құқықтық жауаптылық шараларын белгілеу; - әр алуан экологиялық жүйелер мен ландшафтарды, бірегей табиғи объектілерді және соларға байланысты мәдени мұраны сақтау; экологиялық заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту кіреді" [3, 35 б].

Экологиялық құқық бұзушылық, соның ішіндегі экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені экологиялық құқық бұзушылықтан туындайтын зиянды салдар кең етек жайып

бара жатқаны айдан анық. Ол адамзат қоғамын бей-жай қалдырмауы керек. Бұл мәселе бүкіл дүниежүзі үшін ауқымды да, салмақты болуы қажет.

Қоршаған ортаның нашарлауы көбінесе бұрынғы жоспарлы экономиканың тиімсіздігімен байланысты болып отыр. Қоршаған орта туралы заңдардың тиісті дәрежеде дұрыс жүзеге асырылмауы, олардың орындалуының толық бақыланбауы, ескі технологиялардың қолданылуы, және өзге де көптеген жағдайлар судың, ауаның және топырақтың әрі қарай ластануына, өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылуына себеп болды. Сонымен қатар сол кездегі ірі мемлекеттердің ядролық зерттеулері мен ғарыш кеңістігін игеруге байланысты тәжірибелері онсыз да қолайсыз экологиялық жағдайды және табиғи ресурстарды аяусыздықпен пайдалануды бұрынғыдан да үдете түсті. Мұндай жағдайдың мемлекеттің экологиялық жүйесіне әсер етпеуі мүмкін емес еді.

Осыған сәйкес ғалымдар мен бүкіл қоғамның табиғи ресурстарын пайдаланудың адам үшін маңыздылығы мен табиғи ортаны қорғаудың қажеттілігі арасындағы қарама-қайшылықтарға байланысты дабыл қағуы өте орынды болып табылады. Маңызды табиғи ресурстарды өте көп мөлшерде шаруашылық мақсатқа пайдаланудың қоршаған ортаға тигізетін теріс зардаптары мен залалдарын жеңілдету, оларды барынша азайту және табиғи байлықтарды молайту жөніндегі шараларды жасау міндеті туындайды. Табиғатты тиімді түрде үнемді пайдалану және оны қорғау, оның ресурстарын пайдалану кезіндегі тепе-теңдікті белсенді түрде сақтау, қоршаған табиғи ортаны жақсарту, ал бұл талаптар бұзылған жағдайда оны қалпына келтіру жөніндегі шараларды жүзеге асыру қажеттілігінде сөз жоқ.

Экологиялық ахуалдың нашарлауы адамдардың өмірі мен денсаулығына, тіпті адамзаттың да тағдырына ықпал ететінін дәлелдей түседі. Бұл тұрғыдан алғанда барлық экологиялық қылмыстарды, жалпы экологиялық жағдайды зерттеуді қажет етеді.

Экологиялық қылмыстар мәселесін заңнамада бекітудің алғашқы құқықтық қадамы 1997 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қарастырылды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің 11-тарауы "Экологиялық қылмыстар" деп аталды. Бұл тарауда 18 қылмыс құрамы (277-294 баптар) болды. Бұрынғы ҚазССР-ң Қылмыстық кодексінде мұндай арнаулы тарау болмаған, экологияға байланысты жекелеген баптар "Шаруашылық қылмыстар" деген тараудан орын алған болатын.

3 шілде 2014 жылы жанадан қабылданып, 1 қаңтар 2015 жылы заңдық күшіне енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 13 тарауы "Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталады. Бұл тарауда 20 қылмыстық құқық бұзушылық құрамы (324-343 баптар) бар. Атап айтқанда, 324-бап. Шаруашылық немесе өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптарды бұзу; 325-бап. Экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу; 326-бап. Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу; 327-бап.

Ветеринариялық қағидаларды немесе өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу; 328-бап. Суларды ластау, қоқыстау немесе сарқу; 329-бап. Атмосфераны ластау; 330-бап. Теңіз ортасын ластау; 331-бап. Қазақстан Республикасының континенттік қайраңы және Қазақстан Республикасының айрықша экономикалық аймағы туралы заңнаманы бұзу; 332-бап. Жерді бүлдіру; 333-бап. Жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу; 334-бап. Жер қойнауын өз бетінше пайдалану; 335-бап. Балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу; 336-бап. Балық қорларын қорғау қағидаларын бұзу; 337-бап. Заңсыз аңшылық; 338-бап. Жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу; 339-бап. Өсімдіктердің немесе жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе дериваттарымен заңсыз айналысу; 340-бап. Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау; 341-бап. Ормандарды жою немесе зақымдау; 342-бап. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимін бұзу; 343-бап. Экологиялық ластау зардаптарын жою жөнінде шаралар қолданбау [4]. Қазіргі әрекетт етуші ҚКҚК-де 334-бап. Жер қойнауын өз бетінше пайдалану және 336-бап. Балық қорларын қорғау қағидаларын бұзу жаңа қылмыс құрамдары болып табылады.

Профессор А.Н.Ағыбаевтың айтуынша: Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық дегеніміз, қоршаған ортаға, оның ресурстарына, халықтың экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын қоғамға қауіпті, қылмыстық құқық бұзушылық заңға қайшы іс-әрекеттер болып табылады [5, 276-277 б.б]. Аталған қылмыстық қол сұғушылық, үлкен зиян келтіретіні сөзсіз.

Зерттеліп отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қауіптілігі: біріншіден, олардың тәжірибеде соңғы уақыттары кеңінен тарап келе жатқандығынан; екіншіден, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың сандық сипатымен қатар, сапалық көрсеткіштерінің де артуынан көрініп, елдің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіруге дейін жеткізіп отыр. Бұл орайда Ф.С.Жақсыбековамен келісуге болады: Экологиялық қылмыстардың демографиялық, әлеуметтік сипаттағы зардаптарын мынадан да көруге болады:

- қоғам мүшелерінің өмір сүру ұзақтығын төмендетуге, аурушандығын өршітуге, өлім-жітімнің көбеюіне, халықтың генофондының әлсіреуіне алып келетін өмір сүру ортасының сапасын тым төмендетуіне;
- экологиялық қолайсыз аумақтардың пайда болуына, қайта жанданып келе жатқан табиғи ресурстардың азғындауына;
- қайта жандануға жатпайтын табиғи ресурстардың (минералдық шикізат, көмірсутекті энерготасығыштар т.б.) сарқылуына;
- жер сапасының төмендеуіне әкеп соғады (осының бәрі адамның биологиялық түр ретіндегі құрып кету қаупін тудыруға әкеп соғуы мүмкін).

Экологиялық апаттың алдын алуға байланысты мәселелерді шешу үшін көнерген әдістерді пайдалану экологиялық қылмыстылық болып табылатын келеңсіз салдарға және қайтарымсыз процестерге әкеліп соғуы мүмкін [6, 5-6 б.б.].

Шартты түрде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық құрамын бірнеше топтарға бөлуге болды.

1. Қоршаған ортаны қорғауға қарсы жалпы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 324-326, 331, 342, 343 баптар).

2. Жер мен жер қойнауын ұтымды пайдалану мен сақтау саласына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 332-334 баптар).

3. Суды қатынастарын қорғау аясына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 328, 330 баптар).

4. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау саласына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 327, 335-341 баптар).

5. Атмосфералық ауа саласындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 329 бап).

Қоршаған ортаны қорғаумен байланысты қоғамға қауіпті іс-әрекеттер құрамы ҚРҚК-ң "Бейбітшілікке және адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар" деп аталатын 4-тарауында да көрсетілген. Мысалы, Экоцид 169-бап.

"Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталатын 6-тараудағы, 201-бапта жерге заттай құқықтарды бұзу құрамы белгіленген.

10-тараудағы "Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар" 276-бап. Атом энергиясын пайдалану объектілерінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу; 277-бап. Тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу; 278-бап. Сапасыз салынған құрылыс; 279-бап. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы қағидаларды немесе нормативтердің талаптарын бұзу; 280-бап. Сараптамалық жұмыстарды немесе инжинирингтік қызметтер көрсетуді тиісінше орындамау; 281-бап. Жарылыс қауіп бар объектілерде қауіпсіздік қағидаларын бұзу; 282-бап. Ғарыш қызметін жүзеге асыру кезінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу; 283-бап. Радиоактивті заттармен, радиоактивті қалдықтармен, ядролық материалдармен заңсыз жұмыс істеу; 284-бап. Радиоактивті заттарды, радиоактивті қалдықтарды немесе ядролық материалдарды жымқыру не қорқытып алу; 285-бап. Радиоактивті заттармен, радиоактивті қалдықтармен, ядролық материалдармен жұмыс істеу қағидаларын бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін барлық баптардың нормалары бланкеттік диспозиция негізінде құрылған. Сондықтан да сот-тергеу тәжірибесінде, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарын құрайтын баптарды саралағанда экологиялық қауіпсіздік талаптарын реттейтін заңдар мен көптеген заңдық актілерге сілтеме жасау маңызды болып табылады.

Жалпы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі, қоршаған ортаны қорғау, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, тірі организмдерге қолайлы табиғи жағдайларды сақтау және адамдардың экологиялық қауіпсіздігін қамтамсыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісі, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың реттейтін нақты қоғамдық қатынастар. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты, нақты табиғи ресурстары атап айтқанда, жер, су, ауа, жануарлар мен өсімдіктер дүниесі, орман-тоғай т.б. болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы белсенді әрекет немесе әрекетсіздік арқылы сипатталады. Көп жағдайда енжар әрекетсіздік орын алады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың аяқталуына байланысты формальды және материалды құрамдар да орын алған.

Субъективтік жағынан қасақана немесе абайсызда жасалуы мүмкін.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі, жалпы субъект немесе кейбір құрамдарда арнаулы субъект болып табылады.

Сайып келгенде, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының белгілері мен элементтерін дұрыс саралау өте маңызды болып табылады. Біріншіден, ол экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды, өзге экологиялық құқық бұзушылықтардың ажыратуға мүмкіндік береді. Екіншіден, ұқсас экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір бірінен ажыратып, қылмыстық жауаптылықты дұрыс тағайындауға негіз болады.

Сонымен қатар, ғылыми зерттеулерде көп айтылып жүрген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық түрлерінің барлық белгілерін қамтитын, "Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар ұғымын" Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне арнайы заң нормасы ретінде енгізу қажет деп ойлаймыз. Сондай-ақ, әлі күнге дейін өз шешімін таппай жүрген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғаларды жауаптылыққа тарту мәселесі бойынша қазіргі әрекет етуші қылмыстық заңға толықтырулар мен өзгертулер енгізу қажет. Әрине ол оңай шаруа емес. Ол қылмыстық заңнамада күрделі реформа жасауды талап етеді. Дей тұрғанымен қоғам бір орында тұрмайды, оның дамуы жедел, сол себептен бұл мәселені болашақ еншісіне ұзатпау керек деп ойлаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы [Электрон. ресурс]. - 2021. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 30.11.2021).
2. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: Учебное пособие. - Караганда: Арко, 2009. - 472 с.
3. Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық негіздері: оқу құралы /жалпы ред. Басқарған А.Н.Ағыбаев. 2-бөлім. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. - 246 бет.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс]. - 2021. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 30.11.2021).
5. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім: оқу құралы / А.Н.Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 450 б.

6. Жақсыбекова Ф.С. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне қол сұғатын экологиялық қылмыстардың криминологиялық проблемалары. Заң ғылым., канд., ғылыми дәрежесін алу үшін дайын., дисс., авторефераты. Астана. - 2008. - 21 бет.

УДК 341.48

Кыбырай Д.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясы магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: diana.kybyrai@yandex.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС: МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЭКСТРЕМИСТІК СИПАТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Түйіндеме: Бұл мақалада мемлекеттердің экстремистік әрекетке қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастығы сияқты күрделі және сонымен қатар жаһандық тақырып қарастырылады. Автор Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Шанхай Достастық Ұйымының қызметі аясында экстремистік әрекетке қарсы іс-қимылды нормативтік құқықтық реттеуге ерекше назар аударады. Қаралып отырған проблеманы талдауға сүйене отырып, автор Шанхай Достастық Ұйымы шеңберіндегі экстремистік мағынаның әрекеттері үшін халықаралық жауапкершілік мәселесі бойынша айрықша ерекшеліктерді атап өтеді: экстремистік көріністердің жоғары қауіптілігін тану; экстремизмнің бекітілген анықтамасының болуы; ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің құқық қорғау органдарының экстремистік қылмыстарды анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу мәселелері бойынша өзара іс-қимылының жоғары деңгейі болып табылады.

Экстремизмге қарсы тұрудың шетелдік тәжірибесімен танысу: әр түрлі елдердегі экстремизм үшін заңды жауапкершіліктің жалпы белгілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, сонымен қатар шетелдік тәжірибені зерттеу белгілі бір құбылысқа, оның ішінде экстремизмге қарсы күрестің құқықтық жүйесін жақсырақ зерттеуге, осы жүйенің оң және теріс жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: экстремизм, халықаралық ынтымақтастық, экстремистік акт, қауіпсіздік, құқықтық реттеу.

БОРЬБА С МЕЖДУНАРОДНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ: СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ ЭКСТРЕМИСТСКОГО ХАРАКТЕРА

Аннотация: В данной статье затрагивается сложная и в то же время, глобальная тема как международное сотрудничество государств по

противодействию экстремистской деятельности. Особое внимание автор уделяет нормативно правовому регулированию противодействия экстремистской деятельности в рамках деятельности Организации Объединенных Наций и Шанхайской Организации Содружества,. Исходя из анализа рассматриваемой проблемы, автор приходит к выводу о том, что отличительными особенностями по вопросу международной ответственности за действия экстремистского толка в рамках Шанхайской Организации Содружества выступают: получение признания повышенной опасности экстремистских проявлений; наличие закрепленного определения экстремизма; высокий уровень взаимодействия правоохранительных органов государств членов ШОС по вопросам выявления, предупреждения и пресечения преступлений экстремистского характера.

Ознакомление с зарубежным опытом противодействия экстремизму позволит: выделить общие черты юридической ответственности за экстремизм в разных странах, кроме того, изучение зарубежного опыта позволяет лучше изучить свою правовую систему борьбы с тем или иным явлением, в том числе и экстремизмом, выявить положительные и отрицательные стороны этой системы.

Ключевые слова: экстремизм, международное сотрудничество, экстремистский акт, безопасность, правовое регулирование.

COMBATING INTERNATIONAL EXTREMISM: COOPERATION OF STATES IN THE PREVENTION OF EXTREMIST CRIME

Annotation: This article touches upon a complex and at the same time, global topic as international cooperation of states to counter extremist activities. The author pays special attention to the legal regulation of countering extremist activities within the framework of the activities of the United Nations and the Shanghai Commonwealth Organization,. Based on the analysis of the problem under consideration, the author comes to the conclusion that the distinctive features on the issue of international responsibility for extremist actions within the framework of the Shanghai Commonwealth Organization are: obtaining recognition of the increased danger of extremist manifestations; the presence of a fixed definition of extremism; a high level of interaction between law enforcement agencies of the SCO member states on the identification, prevention and suppression of extremist crimes character.

Familiarization with foreign experience in countering extremism will allow: to identify common features of legal responsibility for extremism in different countries, in addition, the study of foreign experience allows you to better study your legal system for combating this or that phenomenon, including extremism, to identify the positive and negative sides of this system.

Key Words: extremism, international cooperation, extremist act , security, legal regulation.

Халықаралық экстремизм-бұл заңсыз әрекет, оны жүзеге асыру конституциялық құрылыстың негіздеріне, сондай-ақ бір елдің де және бірқатар елдердің де азаматтарының өмірі мен денсаулығына және бүкіл әлемдік қоғамдастыққа айтарлықтай зиян келтіреді немесе келтіруі мүмкін.

Аса қауіпті экстремизмінің таралуы халықаралық қоғамдастықта үлкен алаңдаушылық тудырады. Мәселен, 100 мемлекетте жалданған 30 мың шетелдік террорист содырлардың бағалауы бойынша Сирия Араб Республикасы мен Иракқа, сондай-ақ Ауғанстан, Ливия және Йеменге осы елдердегі қақтығыстарға қатысатын террористік топтардың қатарына қосылды. Біраз уақыттан кейін көптеген шетелдік террорист содырлары өз елдеріне оралады немесе басқа ықтимал қақтығыс аймақтарына барады, олармен бірге алған тактикалық білім мен идеологиялық көзқарастарды әкеледі.

Халықаралық қауымдастық – ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейде – бұл құбылысты неғұрлым тиімді жақсы түсінуге әртүрлі әдістерді қолдануда. Бұл БҰҰ өкілеттілік саласына кіретін, соның ішінде қауіпсіздік кеңесі Жарғысының VII тарауында белгіленген шеңбердегі халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздіктің маңызды мәселелерін көтереді. Мәселен, террористік және зорлық-зомбылық экстремистік топтары басып алған аумақтардан кетуге мәжбүр болған миллиондаған адамдардың жаппай көші-қоны елеулі өңірлік тұрақсыздықты тудырды. Оның үстіне, бұл проблема басқа да жаһандық басымдықтарға, атап айтқанда, орнықты даму мақсаттарына қол жеткізуге қатер төндіреді. БҰҰ Бас хатшысы әскери экстремизмнің алдын алу жөніндегі іс-қимыл жоспарында атап өткендей, "мүше мемлекеттер әскери экстремизм соңғы онжылдықта қол жеткізілген даму саласында көптеген нәтижелерге қол жеткізу қаупін тудыратыны туралы ескерту жасады. Теңсіздік, кедейлік және тиімсіз басқару сияқты даму мәселелерін қолдана отырып, әскери экстремизм бұл проблемаларды одан әрі ушықтырады және құлдырауға әкеледі, бұл ең алдымен маргиналданған топтардың жағдайын нашарлатады" [1]. Экстремизмге қарсы әмбебап деңгейде күрес, ең алдымен, көптеген жағдайларда экстремизмнің салдары халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қауіп төндіретінін түсінуден туындайды. Айта кету керек, бастапқыда БҰҰ Терроризмге, кейінірек экстремизмге назар аударды. Кейіннен экстремизм тіпті БҰҰ тарапынан ерекше назарға ие болды. Осыған байланысты бірнеше сұрақ туындайды: осы құбылыстарға қатысты БҰҰ саясатын өзгертуге қандай негіз болды? Бұл сұраққа эволюциялық тұрғыдан әмбебап негізде экстремизммен тікелей немесе жанама түрде байланысты барлық аспектілерді қарастырған жағдайда жауап беруге болады деп есептеймін. Бастапқыда халықаралық қоғамдастықтың күш-жігері негізінен терроризмге қарсы күреске бағытталды. БҰҰ қамқорлығымен мемлекеттер террористік деп саналатын түрлі актілерге қарсы күрес бойынша оннан астам конвенцияларды қабылдай алды. Бұл құжаттарға мыналар жатады: Халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға, оның ішінде дипломатиялық агенттерге қарсы қылмыстардың алдын алу және жазалау туралы Конвенция (1973 ж.); Кепілге алуға қарсы күрес туралы

халықаралық конвенция (1979 ж.); Ядролық материалды физикалық қорғау туралы Конвенция (1979 ж.); Бомбалық терроризмге қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (1997 ж.); Терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (1999 ж.) және т. б.

1994 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы (БҰҰ БА) қабылдаған № 49/60 қарарда "экстремизм" алғаш рет "терроризммен" қатар қолданыла бастады. Онда БҰҰ Бас Ассамблеясы "әлемнің көптеген аймақтарында терроризм актілері жиі жасалып жатыр, олардың негізінде төзбеушілік пен экстремизм жатыр" деп терең алаңдаушылық білдірді. Қарарда халықаралық қоғамдастықтың халықаралық терроризмді оның барлық нысандары мен көріністерінде жоюға деген шешімі көрсетілген. Бұл қарарда экстремизм алғаш рет халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қауіп ретінде түсіндірілетінін атап өткен жөн [2].

2016 жылдың басында БҰҰ Бас хатшысы БҰҰ Бас Ассамблеясының тапсырмасын орындау мақсатында "Зорлық-зомбылық экстремизмінің алдын алу жөніндегі іс-қимыл жоспары" қамтылған баяндаманы ұсынды. Бұл тұрғыда зорлық-зомбылық экстремизмінің терроризмге айналуына ықпал ететін факторлар мен жағдайлар талданады. Баяндамада "зорлық-зомбылық экстремизмі-бұл нақты анықтамасы жоқ көп қырлы құбылыс. Бұл жаңа немесе белгілі бір аймаққа, ұлтқа немесе сенім жүйесіне ғана тән емес". Іс-қимыл жоспарында зорлық-зомбылық экстремизміне ықпал ететін жағдайлар мен факторлардың тізбесі ғана емес, сондай-ақ бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау, орнықты даму, адам құқықтары мен құқық үстемдігін қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігерге нұқсан келтіретін оның салдарлары да қамтылған. Іс-қимыл жоспары бойынша экстремизмге қарсы күрестегі негізгі міндет оның пайда болу және таралу себептерін жою болып табылады.

Экстремизмге қарсы күрес аймақтық үкіметаралық ұйымдардың ерекше назарында. Ол Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Еуропа Кеңесі (ЕК), Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕКЫҰ), Америка мемлекеттерінің ұйымы, Африка одағы, Араб мемлекеттерінің Лигасы сияқты ұйымдардың күн тәртібінде көрініс тапқан. Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің қауымдастығы (АСЕАН) және т.б. алайда мұны экстремизмге қарсы күреске қатысты айту мүмкін емес.

Осыған байланысты Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) ерекшеленеді. Экстремизммен күресуге міндеттеме алған алғашқы арнайы халықаралық сипатта Шанхай конвенциясы болып табылады, қатысушы мемлекеттер терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы мойнына міндеттеме алып, қол қойған болатын. Конвенцияның атауынан экстремизм, терроризм мен сепаратизмге қарсы күреске бағытталғандығын атап көрсетуге болады. Бұл Конвенция үш қылмыстық әрекетті белгілейтін атаумен ғана емес, сонымен бірге осы әрекеттердің түсінігін анықтауға арналған нұсқаулықтармен де ерекшеленеді.

Халықаралық-құқықтық деңгейде "экстремизм" анықтамасы болмаған жағдайда Конвенцияның 1-бабы ережелерінің арақатынасы өте маңызды мәнге

ие, онда "экстремизм" анықтамасы және сол кезде қолданыста болған терроризмге қарсы әмбебап шарттар тізбеленген оған қосымша берілген. Бұл бапта экстремизм деп "билікті күшпен басып алуға немесе билікті күшпен ұстап тұруға, сондай-ақ мемлекеттің конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, сол сияқты қоғамдық қауіпсіздікке, оның ішінде жоғарыда аталған мақсаттарда заңсыз қарулы құрамаларды ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған қандай да бір іс-әрекет" түсініледі [3].

Әрине, негізгі биліктілік элементтерін көрсететін осы анықтамалар бар, олардың ерекшеліктері айқын, сондықтан олардың сипаттамаларын айқындауға болады. Бұл, өз кезегінде, Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің тиімді ынтымақтастығына, әсіресе қылмыстық істер мен ұстап беруге құқықтық көмек көрсетуге ықпал етеді.

Конвенция ШЫҰ - ға мүше мемлекеттердің құқық қорғау ведомстволары мен арнайы қызметтерінің басшыларының 2002 жылғы 23 мамырда Астанада өңірлік терроризмге қарсы құрылым құру туралы Келісім жобасын әзірлеуіне ықпал етті. Осы кездесуде сондай-ақ терроризмге қарсы құрылымды толық ауқымда іске қосу мүмкіндігі болуы үшін басқа да тиісті құжаттарды әзірлеу процесін жеделдету ұсынылды.

2002 жылғы 7 маусымда Санкт - Петербургте өткен ШЫҰ-ға қатысушы мемлекеттер басшыларының кездесуінде Өңірлік терроризмге қарсы құрылым туралы келісімге қол қойылды, оның негізгі міндеті ШЫҰ - ға мүше мемлекеттер ұсынатын терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес мәселелері бойынша ақпаратты жинау және талдау, сондай-ақ ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер ұсынатын терроризмге қарсы күрес туралы ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу болып айқындалатын халықаралық ынтымақтастық болып табылады.

2005 жылғы 5 шілдеде осы әрекеттерге қарсы іс-қимылдың негізгі мақсаттары мен міндеттерін айқындайтын тұжырымдама қабылданды, атап айтқанда:

"- Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күреске ШЫҰ - ға мүше мемлекеттердің ортақ тәсілдерін тұжырымдау;

- ынтымақтастықтың құқықтық негіздерін жетілдіру, сондай-ақ терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес саласындағы ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің заңнамаларын дамыту және үйлестіру;

- Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою, сондай-ақ ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарында олардың салдарларын жою;

- ШЫҰ - ға мүше мемлекеттердің аумақтарында терроризмнің, сепаратизмнің және экстремизмнің алдын алу және жолын кесу;

- терроризмнің, сепаратизмнің және экстремизмнің кез келген нысандарын қаржыландыруға қарсы іс-қимыл;

- терроризмнің, сепаратизм мен экстремизмнің алдын алу, анықтау, жолын кесу және тергеу, ұйымдар мен оларға қатысы бар адамдардың қызметін анықтау

және жолын кесу бойынша ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің құзыретті органдарының өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру;

- халықаралық терроризмге қарсы ынтымақтастықты нығайтуға, әлемде терроризмді, сепаратизм мен экстремизмді толық қабылдамау ахуалын жасауға жәрдемдесу".

Осы мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күресте мемлекеттердің ынтымақтастығы негізделетін қағидаттар да айқындалды. Ең алдымен, бұл халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормалары, сондай-ақ өзара сенім қағидаты. Тұжырымдамада терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес бойынша халықаралық қоғамдастық қабылдап жатқан күш-жігерде қосарланған стандарттар практикасы қолданылмауға тиіс екендігі атап өтіліп, терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге жүгінетін адамдар мен ұйымдар үшін күрестің маңыздылығын және жазаның сөзсіз болуын, сондай-ақ саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, алдын алу және басқа да шаралардың барлық арсеналын пайдалана отырып, осы қылмыстарға қарсы күресте кешенді тәсілді әзірлеу қажеттілігін атап көрсетеді.

2017 жылы ШЫҰ шеңберінде экстремизмге қарсы күреске арналған конвенция - Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі Конвенциясы әзірленіп, қабылданды. Бұл Конвенция, бір жағынан, біз талдаған екі актінің сабақтастығын сақтайды және экстремизмге қарсы іс-қимыл тетігіне жаңа элементтер енгізеді. Екінші жағынан, 2001 жылғы Конвенциямен салыстырғанда ол: біріншіден, " саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни қақтығыстарды зорлық-зомбылық және басқа да Конституцияға қарсы әрекеттер арқылы шешуге "бағытталған идеология мен практиканы енгізу арқылы" экстремизм" түсінігін кеңейтті; екіншіден, "экстремистік әрекет" деген жаңа ұғымды енгізді. Оған 2001 жылғы 15 маусымдағы «Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясының» 1-бабы 1-тармағының 3- тармақшасында қарастырылған әрекеттер кіріп, мынадай анықтамалармен толықтырылды: қарулы бүлік ұйымдастыру және оған экстремистік мақсаттарға қатысу; экстремистік әрекетті құру, оған басшылық ету және оған қатысу деген әрекеттер түсініледі; саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни араздықты немесе алауыздықты қоздыру; адамның саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни қатыстылығы белгісі бойынша оның айрықшалығын, артықшылығын немесе кемдігін насихаттау; аталған іс-әрекеттерді жүзеге асыруға жария түрде шақыру; экстремизмді насихаттау мақсатында экстремистік материалдарды жаппай дайындау, сақтау және тарату" [4].

Еуропалық аймақ зорлық-зомбылық экстремистік әрекеттерімен байланысты көпетеген қиындықтарға тап болды. 2017 жылғы Еуропадағы қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымының (ЕҚЫҰ) баяндамасында: «ЕҚЫҰ-да зорлық-зомбылық экстремизмі әсер етпеген елдер іс жүзінде жоқ. 2016 жылы ЕҚЫҰ-ға мүше мемлекеттердегі террористік шабуылдар нәтижесінде мыңнан

адам қаза тапты. Бұл шабуылдар миллиардтаған евродағы мүлік пен инфрақұрылымның жойылуына әкеліп соқты, адамдардың Үкімет пен мекемелерге деген сеніміне нұқсан келтірді және әртүрлі этникалық және діни бірлестіктердің мүшелері арасында қорқыныш пен күдік тудырды. Зорлық-зомбылық экстремистері өлім мен жойылуды ғана емес, қоғамды жеккөрушілік идеологиясымен уландырады және бейбіт дамуға, диалог пен ынтымақтастыққа кедергі келтіреді. ЕҚЫҰ-ға мүше мемлекеттер бұл мәселені бұрыннан мойындаған» [5]. 2017 жылғы сол баяндамада оның авторы Питер Нейман ЕҚЫҰ-ның зорлық-зомбылық экстремизмі мен радикалдануға қарсы іс-қимылда кездесетін көптеген қиыншылықтары мен сын-қатерлеріне қарамастан, ұйымға тиімділікті арттыруға мүмкіндік беретін жеке аспектілер орын алды: (1) "оның жанжалдардың алдын алу мен шешудегі, олардың сақталуын көтермелеудегі рөлі". адам құқықтары және ұлттық азшылықтардың құқықтарын қорғау.... "; (2) " оның Орталық Азия мен Батыс Балқандағы күшті жергілікті қатысуы.....»; және (3) " оның мүшелік құрамының әртүрлілігі және ұйымдастырушылық әлеуеті.....» . Негізгі сын-қатерлердің ішінде Нейман негізгі мүдделі тараптардың көбінесе бір тілде сөйлемейтінін немесе зорлық-зомбылық экстремизмі мен радикалданудың негізгі факторлары немесе салдары туралы әртүрлі көзқарастары бар екенін атап өтті.

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелері Еуропа Кеңесі (ЕК) қызметінің басты бағыттарының бірі болып табылады. 1977 жылы Страсбургте терроризмнің жолын кесу туралы Еуропалық конвенция қабылданды, ол толығымен осы құбылысқа қарсы тұруға және Террористік актілерді жасаған адамдарды ұстап беру мәселелеріне арналған. 2015 жылы ек шеңберінде 2015 жылдан 2017 жылға дейінгі кезеңге арналған терроризмге әкелетін зорлық-зомбылық экстремизмі мен радикалдануға қарсы күрес жөніндегі іс-қимыл жоспары әзірленді. Іс-шаралар жоспары екі мақсатты көздеді: 1) терроризмге және зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы күрес жөніндегі құқықтық базаны нығайту; 2) мектептерде, түрмелерде және Интернетте зорлық-зомбылықтың радикалдануының алдын алу.

ЕК сонымен бірге экстремизмге қарсы іс-әрекетке байланысты мәселелерді тікелей немесе жанама түрде шешуге бағытталған бірқатар басқа шараларды қабылдады, соның ішінде аудиовизуалды медиа қызметтер туралы Директива, оған сәйкес мүше мемлекеттер теледидар тарату және сұрау бойынша бейне қызметтері сияқты аудиовизуалды медиа қызметтерде қандай да бір материалдардың болуына жол бермеуге міндетті. белгісі бойынша жеккөрушілік тудырады нәсілі, жынысы, діні немесе ұлты. ЕК сондай-ақ түрмелердегі радикалданумен, жастармен өзара іс-қимылды жақсартумен, сондай-ақ радикалдануға ықпал ететін негізгі фактілерді жоюда үшінші елдерді (мысалы, ЕК-ға кірмейтін) қолдаумен байланысты мәселелерді шешуге бағытталған.

Терроризм мен зорлық-зомбылық экстремизмімен байланысты оқиғалардың өсуі Африка аймағындағы бейбітшілік пен қауіпсіздікке елеулі

қауіп төндірді. Зорлық-зомбылық экстремизмінің көрінісімен байланысты жағдайлар бүкіл құрлықта орын алды. Мысал ретінде Тунистегі бірқатар шабуылдарды келтіруге болады, олардың жауапкершілігін Тунис Үкіметі ISIS-ке жүктеді (экстремизмге қарсы жоба); сонымен бірге Нигериядағы Боко Харамның әрекеттері мыңдаған адамдардың өміріне теріс әсер етті; Сомалидегі сияқты, кейде Кения мен Уганда сияқты көрші елдерге таралған "Аль-Шабаабтың" қатыгез әрекеттері. Бұған жауап ретінде Африка Одағының бейбітшілік және қауіпсіздік кеңесі - "Африка одағына мүше мемлекеттердің бейбітшілік пен қауіпсіздік мәселелеріне қатысты сыртқы саяси мәселелерін білдіретін платформасы "(Африка Одағының бейбітшілік және қауіпсіздік кеңесі)" зорлық-зомбылық экстремистік идеологиялары мен риторикасын қатаң айыптады және осы құбылыстардың түпкілікті орындалудағы ажырамас рөлін мойындады. Террористік актілердің нәтижесінде кеңес экстремизмге қарсы күрес қажеттігін атап өтіп, мүше мемлекеттерді "терроризмнің таралуына ықпал ететін негізгі себептер мен негіз қалаушы жағдайларды тиімді жою үшін бар күш-жігерін салуға" шақырды [6]. Зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы тиімді шараларды қамтамасыз ету үшін Африка аймағы азаматтық қоғаммен диалогты кеңейтуге және экстремизм мәселелеріне қатысты мәселелерге қатысты бұрынғыдан гөрі қоғамның кең топтарымен тығыз қарым-қатынас жасауға ұмтылды. Бұл тек қауіпсіздік мәселелерімен шектелмейтін неғұрлым кешенді стратегияларға жасалған қадамды білдіреді. Сонымен қатар, Бейбітшілік және қауіпсіздік кеңесі зорлық – зомбылық экстремизмінің алдын алу және оған қарсы іс – қимылда мүдделі тараптардың кең шеңберімен өзара іс-қимылдың маңыздылығына, оның ішінде әйелдердің, діни топтар басшыларының, қауымдастық жетекшілерінің, білім беру мекемелері мен жастардың белсенді қатысуына баса назар аударуды жалғастырды. бұл қатысуды әйелдер немесе басқа негізгі мүдделі тараптар қалай жүзеге асыра алатындығы туралы аз ақпараттар берді.

Қорытындылай келе, осы мақалада халықаралық қоғамдастықтың экстремизмге деген көзқарасын халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнетін елеулі қауіптердің бірі ретінде байқауға, сондай-ақ мемлекеттердің осы халықаралық қылмыс түрімен күрестегі қызметі мен қабылдаған әрекеттерін талдауға мүмкіндік берді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бас Ассамблеяның баяндамасы (A/70/674, 3-т.) [Электрондық ресурс]. – Қатынау режимі: <https://undocs.org>
2. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism (paras. 56-60). - Doc. A/HRC/22/26 (2012)

3. Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын ратификациялау туралы [Электрондық ресурс]. – Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000316_#z4

4. Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясын ратификациялау туралы [Электрондық ресурс]. – Қатынау режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000303>

5. Peter Neumann 2017 жыл, 2-бет. [Электрондық ресурс]. – Қатынау режимі: <https://www.osce.org/>

6. Африка Одағының бейбітшілік және қауіпсіздік кеңесі баяндамасы [Электрондық ресурс]. – Қатынау режимі: <https://au.int/en/psc>

УДК 347.08

Сапарғалиев Д.Е.

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ : АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМА ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Партисипативті рәсім үш кезеңнен тұрады . Бірінші кезең-бұл тараптардың талап қою (дау, проблема) бойынша ұсыныстар ұсынуы, бұл ретте ұсыныстарды әрбір тарап жеке-дара, сондай-ақ топтық бірлесіп талқылауда да ұсына алады. Екінші кезең-бұл қалыптасқан жағдайдан (дау, талап, мәселе) шығу ретінде Тараптардың баламаларды әзірлеуі, бұл ретте әзірлеменің ұсыныстан айырмашылығы әрбір тарап үшін артықшылықтары мен кемшіліктерін, қандай да бір шарттарды орындау мүмкіндігін, яғни шындық тесті қоса алғанда, әрбір нұсқаның нақты егжей-тегжейлерінде болады. Үшінші кезең-барлық ұсынылған нұсқалардан тараптардың балама таңдауы. Табысты өткізілген жағдайда Тараптар таңдаған нұсқа көрсетілген жазбаша келісім жасасумен аяқталады.

Партисипативті рәсім адвокатураның үлкен жетістігі болып табылады. Осы рәсімді қолдану саласы жеке және заңды тұлғалардың партисиперативтікпен азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын азаматтық-құқықтық дауларды шешу мүмкіндігі болып табылады. Партисипативтік рәсім білікті заң көмегін көрсету мақсатында адвокатпен жасалатын тараптардың әрқайсысының жазбаша келісімі негізінде жүргізілетін акт болып саналады.

Түйінді сөздер. партисиперативтік рәсім, азаматтық іс жүргізу, адвокат, азаматтық дау, құқықтық мәдениет.

ПАРТИСИПАТИВНАЯ ПРОЦЕДУРА: КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ

Аннотация. Партиципативная процедура состоит из трех этапов . Первый этап-это представление сторонами предложений по иску (спору, проблеме), при этом предложения могут быть представлены каждой стороной как в индивидуальном, так и в групповом совместном обсуждении. Второй этап-это выработка сторонами альтернатив как выход из сложившейся ситуации (спор, требование, вопрос), при этом разработка, в отличие от предложения, имеет для каждой стороны преимущества и недостатки, возможность выполнения тех или иных условий, т. е. в конкретных деталях каждого варианта, включая тест реальности. Третий этап-альтернативный выбор сторон из всех предложенных вариантов. В случае успешного проведения выбранный сторонами вариант завершается заключением указанного письменного соглашения.

Партиципативная процедура является большим достижением адвокатуры. Сферой применения данной процедуры является возможность разрешения гражданско-правовых споров, возникающих из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и юридических лиц. Партиципативной процедурой считается акт, который проводится на основании письменного согласия каждой из сторон, заключаемого с адвокатом в целях оказания квалифицированной юридической помощи.

Ключевые слова. партиципативная процедура, гражданское производство, адвокат, гражданский спор, правовая культура.

PARTICIPATORY PROCEDURE: AS AN ALTERNATIVE WAY TO RESOLVE CIVIL LAW DISPUTES

Annotation. The participatory procedure consists of three stages . The first stage is the submission by the parties of proposals on the claim (dispute, problem), while proposals can be submitted by each party both individually and in a group joint discussion. The second stage is the development by the parties of alternatives as a way out of the current situation (dispute, demand, question), while the development, unlike the proposal, has advantages and disadvantages for each party, the possibility of fulfilling certain conditions, i.e. in specific details of each option, including a reality test. The third stage is an alternative choice of the parties from all the proposed options. In case of successful implementation, the option chosen by the parties ends with the conclusion of the specified written agreement.

The participatory procedure is a great achievement of the bar. The scope of this procedure is the possibility of resolving civil law disputes arising from civil, labor, family and other legal relations involving individuals and legal entities. A participatory procedure is an act that is carried out on the basis of the written consent of each of the parties, concluded with a lawyer in order to provide qualified legal assistance.

Keywords. participatory procedure, civil proceedings, lawyer, civil dispute,

legal culture.

ҚР Конституциясының 1-бабының 2-тармағында «Мемлекеттік өмірдің маңызды мәселелері демократиялық әдістермен шешілу керек» былай делінген. Қазақстан Республикасының әрбір адамы мен азаматының сот арқылы қорғалуға құқығы бар. Яғни, сот қорғауының кепілдігі адам құқықтары мен бостандықтарының ажырамас кепілдіктерінің бірі болып табылады [1]. Мұның бәрі Қазақстан Республикасының бостандық пен теңдік қағидаттарын көрсететін проблемаларды шешудегі демократиялық әдістерге сүйенетінін білдіреді, бұл заңнаманы дамыту үшін негіз болып табылады.

Дауларды шешудің баламалы әдістерін дамыту Қазақстан Республикасы судьяларының V съезінде және Н. Ә. Назарбаевпен дауларды шешудің және азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғаудың қолданыстағы әдістерінің маңызды бағыттарының бірі ретінде анықталды [2].

Мәселен, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты татуластыру рәсімдерін реттеу бөлігінде шетелдік тәжірибені енгізу бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Дауларды ішінара шешу тәжірибесіне келетін болсақ, дауларды шешудің бұл әдісі Солтүстік Америка, Франция және Канада соттарында белсенді қолданылады. Осы жұмыстың нәтижесінде ҚР жаңа АПК жобасы ұсынылды, онда 17-бөлім татуластыру рәсімдеріне жеке арналды, сондай-ақ дауларды реттеудің жаңа әдісі ретінде партисиперативтік рәсімімен толықтырылды. Осылайша, тараптар Қазақстан Республикасының АПК-де көзделген ережелер бойынша сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін дауды партисиперативтік тәртібімен реттеу туралы өтініш беруге құқылы. Істі қарайтын судья (сот) бітімгершілік келісімнің мазмұнын партисиперативтік процесінде тексереді және ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінің ережелеріне сәйкес іс бойынша іс жүргізуді бекіту және тоқтату туралы шешім қабылдайды [3].

Дауды тараптардың партисиперативтік тәртіппен реттеу туралы келісім, келісімді бекіту туралы ұйғарым бітімгершілік келісімнің нысаны мен мазмұны туралы, соттың бітімгершілік келісімді бекітуі туралы ҚР АПК талаптарына сәйкес келуі тиіс. Егер тараптар партисиперативтік рәсім шеңберінде Келісімге қол жеткізбесе немесе келісімнің шарттарын сот бекітпесе, іс жалпы тәртіппен қаралады. Сот бекіткен партисиперативтік тәртібімен бітімгершілік келісімді орындау ҚР Азаматтық процесілік кодексінде белгіленген бітімгершілік келісімді орындау қағидалары бойынша жүргізіледі.

Партисиперативтік рәсім осы рәсімге қатыспайтын үшінші тұлғалардың мүдделерін қозғайтын немесе қозғауға қабілетті дауларға, сондай-ақ сот осындай деп таныған әрекетке қабілетсіз немесе ішінара әрекетке қабілетті адамдарға және тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын дауларға қатысты қолданылмайды. Қазақстанда заң мамандығының үлкен жетістігі адвокаттардың татуластыру рәсімдерін өткізу мүмкіндігі болып табылады. Қазақстан Республикасының жаңа Азаматтық процесілік кодексінің қабылдануына байланысты адвокаттардың тараптарды татуластырудың жаңа әдісі –

партисипативтік рәсім енгізіледі.

Дауды партисипативтік рәсім арқылы реттеу туралы келісім және келісімді бекіту туралы ұйғарым әлемдік келісімге қойылатын талаптарға сәйкес келуге тиіс. Партисипативтік рәсім жалпы даулар партисиперативтік рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот құқық қабілеттілігі жоқ немесе құқық қабілеттілігі шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе қозғауы мүмкін болса, жоғарыда аталған дауларға қолданылмайды.

Азаматтық сот ісін жүргізуде партисипативтік рәсім өзара қолайлы шешімге қол жеткізу мақсатында тараптардың адвокаттарының міндетті түрде қатысушылармен, судьяның партисиперативтік келіссөздер жолымен дауларды реттеу процесін білдіреді. Ол тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылады. Партисипативтік рәсімге жеке тұлғалар да, заңды тұлғалар да қатыса алады. Білікті заң көмегін көрсету, оның ішінде азаматтық іс жүргізу заңнамасында көзделген татуластыру рәсімдері шеңберінде дауларды реттеу мақсатында адвокатпен жасалған тараптар арасындағы шарт (тараптардың әрқайсысының жазбаша келісімі ретінде) партисипативтік рәсімді жүргізу үшін негіз болып табылады. Партисипативтік рәсімнің тараптар және олардың адвокаттары болып табылады [4, 59 б.].

Осындай татуласудың оң нәтижесі тараптардың адвокаттарының, судьяның партисиперативтік келіссөздер нәтижесінде тараптар қол жеткізген партисипативтік рәсім шеңберінде дауды реттеу туралы жазбаша келісім болып табылады. Жазбаша келісім болған жағдайда оны сот бекітеді, яғни сот актісін тараптар мен олардың адвокаттары арасындағы рәсім аяқталғаннан кейін судья шығарады.

Партисиперативтік рәсімінің мақсаттары:

- процедураның екі жағына да сәйкес келетін дауды шешудің нұсқасына қол жеткізу;
- дауларды жедел шешу (10 жұмыс күнінен артық емес);
- тараптардың материалдық шығындарын азайту;

Тараптар арасындағы қақтығыс деңгейін төмендету, даулы мәселелерді жою арқылы тараптар арасындағы тұрақты қатынастарды қалыптастыру және қолдау. Халық арасында құқықтық мәдениетті қалыптастыру, бұл халықаралық деңгейде іскерлік беделді нығайтуға ықпал етеді. Сот жүйесіне жүктемені азайту.

Партисипативтік рәсімге қатысудың шарты адвокатпен жасалған шартта да, қаралып жатқан дау тұрған сотқа жазбаша өтініште де көрсетілген Тараптардың өзара ерікті келісімі болып табылады. Партисипативтік рәсім тараптарының бұл туралы сотқа жазбаша нысанда хабарлай отырып, рәсімнің кез келген кезеңінде келіссөздер жүргізуден бас тартуға құқығы бар. Тараптар өзара қолайлы келісім нұсқаларын талқылау үшін мәселелерді таңдауда еркін [5, 77 б.]. Партисипативтік рәсім барысында тараптар сотта қойылған талаптардың нысанасы мен негіздерін өзгертуді қоспағанда, өздерінің материалдық және процесік құқықтарын өз қалауы бойынша иелене алады, талаптардың мөлшерін

ұлғайта немесе азайта алады, сондай-ақ даудан шыға алады.

Партисипативтік рәсімнің тараптары адвокаттарды таңдауда, олардың ондағы ұстанымында, оны қорғау тәсілдері мен құралдарында, ақпарат алуда, дауды реттеу туралы келісім шарттарының қолайлылығын бағалауда тең құқықтарды пайдаланады, демек, тең міндеттерді атқарады.

Партисипативтік рәсімді жүргізу жөніндегі келіссөздерге партисиперативтік кезінде адвокат тараптардан, мемлекеттік органдардан, өзге де заңды тұлғалардан, лауазымды және жеке тұлғалардан тәуелсіз болуға тиіс. Адвокат келіссөздер жүргізу құралдары мен әдістерін таңдауда дербес болып табылады, олардың жол берілуі «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының заңында айқындалады [6]. Адвокат өзінің клиентінің мүддесі үшін партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізуге міндетті. Егер адвокаттың келіссөздер жүргізуіне кедергі келтіретін жағдайлар болса, ол бұл туралы өз клиентіне хабарлауы керек. Партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізу кезінде адвокаттың қызметіне араласуға жол берілмейді.

Партисипативтік рәсім барысында адвокаттар бір мезгілде барлық тараптармен және тараптардың әрқайсысымен жеке кездесулер өткізуге және оларға дауларды реттеу бойынша ауызша және жазбаша ұсынымдар мен дәлелдемелер беруге міндетті; партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізу кезінде олар даудың тараптары ретінде өз сенім білдірушісінің келісімімен ғана іс-қимыл жасауға тиіс, партисипативтік рәсім басталғанға дейін сенім білдірушіге оның мақсаттарын, оның ішінде тараптардың мүдделерін, сондай-ақ тараптардың мүдделерін түсіндіруге бітімгершілік келісім жасасудың құқықтық салдары, сондай-ақ оның құқықтары мен міндеттері. Адвокаттар келіссөздер жүргізу кезінде адвокаттардың кәсіби әдеп кодексін сақтауға міндетті.

Партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер тараптар:

- өз қалауыңыз бойынша партисиперативтік үшін адвокаттарды ерікті түрде таңдаңыз;
- адвокатқа рәсімге партисиперативтікден бас тарту;
- партисиперативтік рәсіміне кез келген уақытта партисиперативтікден бас тартыңыз;
- партисипативтік рәсімді өткізуге жеке өзі немесе өкілеттіктері заңда белгіленген тәртіппен берілген сенімхатқа негізделген өкілдер арқылы партисиперативтікқа құқылы;
- бітімгершілік келісім учаскелік тәртіппен орындалмаған немесе тиісінше орындалмаған жағдайда, іс жүргізуінде учаскелік рәсім жүзеге асырылған іс болған сотқа Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен орындау туралы өтінішпен жүгінуге құқылы.

Партисипативтік рәсімнің тараптары дауды реттеу туралы келісімді осы Келісімде көзделген тәртіппен және мерзімдерде орындауға міндетті болады, өйткені оны сот бекітеді.

Партисипативтік рәсім тараптар келіскен рәсімге сәйкес жүргізілетін болады. Тараптар партисиперативтік рәсімдерін өткізу орнын еркін келісе алады, партисиперативтік рәсімдерін өткізу күні мен уақытын белгілей алады, партисипативтік рәсім барысында пайдаланылатын тілді немесе тілдерді өз қалауы бойынша келісе алады. Егер татуласу келісімі тараптар арасында жасалса, ол азаматтық сот ісін жүргізу жүргізілетін тілде жасалуға тиіс.

Партисипативтік рәсімді жүргізу тараптардың өзара келісімі бойынша жүзеге асырылады. Жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды шешу кезінде адвокаттардың қатысуымен партисипативтік рәсімдегі келіссөздер сотқа жүгінгенге дейін де, сот талқылауы басталғаннан кейін де қолданылуы мүмкін. Тараптардың бірінің партисипативтік рәсімді қолдану туралы ұсынысын екінші Тараптың өтініші бойынша сот немесе адвокат жасауы мүмкін. Азаматтық процесте партисипативтік рәсімді өткізу тараптардың бірі бұл туралы сотта мәлімдеген немесе сот қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес осы рәсім шеңберінде ақылға қонымды мерзімде келіссөздер жүргізуді ұсынған күннен басталады. Егер тараптардың бірі партисипативтік рәсімді өткізу туралы жазбаша ұсыныс жіберсе және екінші тараптың ұсыныста көрсетілген ақылға қонымды мерзімде келіссөздер жүргізуге келісімін алмаса, мұндай ұсыныс қабылданбаған болып саналады [7, 80 б.].

Партисипативтік келіссөздер жүргізу үшін тараптар бір немесе бірнеше адвокатты таңдайды. Адвокаттар қауымдастығы, егер тараптар аталған ұйымға тиісті сұрау жіберген болса, адвокат лауазымына кандидатты ұсына алады. Партисипативтік рәсімді өткізу мерзімдері азаматтық істерді азаматтық сот ісін жүргізуде қарау мерзімдеріне қойылатын талаптарды ескере отырып, тараптардың өзара келісімі бойынша айқындалады.

Егер адвокаттардың қатысуымен партисипативтік рәсім азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінен тыс жүзеге асырылса, онда тараптар мен олардың адвокаттары дау тараптарының келісімі бойынша келіссөздерді аяқтау үшін уақыт белгілейді.

Партисиперативтік рәсімдерін өткізуге байланысты шығыстар, мыналарды қамтиды:

- адвокатқа ақы төлеу;
- партисипативтік рәсімді өткізуге байланысты адвокаттың шеккен шығыстары, оның ішінде дауды реттеу бойынша келіссөздер жүргізілетін жерге дейін жол жүру, тұру және тамақтану шығыстары;
- мамандардың, сарапшылардың және бағалаушылардың қорытындыларын төлеуге арналған, яғни келіссөздерге қатысу үшін ақпарат жинау мақсатында тарап шеккен шығыстар.

Адвокаттар партисиперативтік рәсімін ақылы және ақысыз негізде жүргізеді. Егер келіссөздерге қатысушының мемлекет кепілдік берген заң көмегі есебінен заң көмегін көрсетуге құқығы болса, онда адвокат кейіннен шығыстарды тиісті бюджеттен өтеу үшін Қазақстан Республикасының Адвокатура туралы Заңына

сәйкес тиісті құжаттарды ресімдеуге міндетті.

Адвокаттарға сыйақы мөлшері партисипативтік рәсім басталғанға дейін осы тараппен жасалған келісімде айқындалады.

Азаматтық сот ісін жүргізуде партисипативтік рәсім аяқталғаннан кейін тараптар істі азаматтық іс болып табылатын сотқа дереу жібереді. Ол жерде дау реттелген жағдайда-дауды реттеу туралы қол қойылған келісім (қол қойылған күні), басқа жағдайларда-дауды реттеу туралы келісім жасасудың мүмкін болмауына байланысты істі мәні бойынша қарау күнін белгілеу туралы жазбаша өтінішхат көрсетіледі.

Партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер мынадай жағдайларда тоқтатылады. Егер тараптар осындай келісімге қол қойылған күні дауды реттеу туралы келісімге қол қойса, адвокаттың дауды партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер арқылы шешу мүмкіндігін болдырмайтын мән-жайларды анықтауы болса, сотқа істі мәні бойынша қарауды тағайындау туралы өтінішпен жүгінген күннен бастап дауды келіссөздер арқылы шешу мүмкін болмауына байланысты тараптардың сот талқылауына партисиперативтікден жазбаша бас тартуы, осы тараптың адвокаты екінші тарапқа жазбаша бас тартуды жіберген сәттен бастап тараптардың бірінің партисипативтік рәсімді жалғастырудан жазбаша бас тартуы, партисиперативтік процедурасының мерзімі аяқталды деп саналады.

Партисипативтік рәсім шеңберінде келіссөздер тараптары қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім жазбаша нысанда жасалады, оған тараптар қол қояды және оны азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде сот бекітеді. Келісімде рәсімдерге қатысушылардың тараптары, даудың нысанасы, келіссөздерге қатысқан адвокат туралы толық мәліметтер, сондай-ақ Тараптар келіскен келісімнің шарттары, оларды орындау тәсілдері мен мерзімдері және оларды орындамаудың немесе тиісінше орындамаудың салдары қамтылуға тиіс. [8 , 556.].

Егер партисипативтік рәсім шеңберінде жасалған келісімді сот мақұлдаса, ол мүдделі тараптың азаматтық іс жүргізу кодексінде көзделген тәртіппен сотқа жіберілген өтініші бойынша орындалуға жатады. Азаматтық іс сотта қаралғанға дейін жасалған партисипативтік рәсім шеңберінде дауды реттеу туралы келісім тараптардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған мәмілені білдіреді. Мұндай келісім орындалмаған немесе тиісінше орындалмаған жағдайда келісімді бұзған қатысушы заңдарда көзделген тәртіппен жауаптылықта болады.

Азаматтық процесте партисипативтік рәсімді жүргізу барысында тараптар қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім азаматтық істі қарайтын судьяға дереу жіберіледі. Партисипативтік рәсім шеңберінде тараптар қол жеткізген азаматтық сот ісін жүргізуде дауды реттеу туралы келісім ол бекітілген сот шешімі заңды күшіне енген күннен бастап күшіне енеді. Партисипативтік рәсім шеңберінде тараптар соттан тыс тәртіппен қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім оған тараптар қол қойған күннен бастап күшіне енеді. Дауларды

реттеудің осы балама түрінің басқалардан артықшылығы-заңгерлер тараптарға қолайлы нұсқаны іздеуде де, бітімгершілік келісімнің мәтінін жасау кезінде тікелей заңнаманы сақтау тұрғысынан да білікті заңгерлік көмек көрсетеді.

Егер медиациялық келісімді оның мәтіні мен мазмұны қолданыстағы заңнамаға сәйкес келетіндіктен сот мақұлдасаса, онда партисипативтік рәсім шеңберінде адвокаттар сенім білдіруші үшін барлық құқықтық салдарларды қарауға міндетті болады, бұл оның болашақта іске асырылуын айтарлықтай жеңілдетеді, сот төрелігін азаматтар үшін қол жетімді етеді, азаматтардың сот талқылауына наразылығын азайтады және сот процесін жеңілдетеді. соттар. Азаматтық процесте партисипативтік рәсімді жүргізу барысында тараптар қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім азаматтық істі қарайтын судьяға дереу жіберіледі. Партисипативтік рәсім шеңберінде тараптар қол жеткізген азаматтық сот ісін жүргізуде дауды реттеу туралы келісім оны бекіткен сот қаулысы заңды күшіне енген күннен бастап күшіне енеді [8 , 29 б.].

Сонымен қатар, бұл рәсім практикалық сипатқа ие, өйткені тараптар өз қалауы бойынша партисиперативтік рәсімдерінің өтетін орнын келісе алады, партисиперативтік рәсімдерінің өткізілетін күні мен уақытын анықтай алады, партисиперативтік рәсінде қолданылатын тілді немесе тілдерді үйлестіре алады. 2016-2018 жылдар аралығындағы Қазақстан Жоғарғы Сотының статистикасына сәйкес, 19461 азаматтық іс бітімгершілік келісімінің жасалуына байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтатумен қаралды; Медиация туралы келісімнің жасалуына байланысты 81299 азаматтық іс қаралды және 1855 бітімгерлік партисипативтік келісімдер жасалды[9].

Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 178-бабына сәйкес үлестік тәртіппен қатысатын тараптар татуласу келісімін, осы келісімде көзделген тәртіппен және шарттарда орындауға міндетті, татуласу келісімі ерікті түрде орындалмайды, татуласу келісімін жасасқан адамның өтінішхаты бойынша сот берген атқару парағының негізінде орындалуға жатады.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029.

2 На V съезде судей Республики Казахстан /М. Алимбеков, председатель Верховного суда Республики Казахстан/ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30964756.

3 «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі (2022.10.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909

4 Решетникова И.В., Колясникова Ю.С. посредничество и арбитражный процесс // арбитраж и гражданский процесс. - 2017. 273-П.

5 Раисова Б.А. методические рекомендации по проведению адвокатами партисипативной процедуры. Астана, 2016, 207 С.

6 «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңы (2021.01.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) <https://online.zakon.kz>.

7 Чернышова Т.В. Понятие и виды примирения в праве. Юрист. 2019. – 116 с.

8 Давыденко Д.Л. Методы разрешения споров. Юрист. 2018 –340 с.

9 Верховный суд Республики Казахстан. Статистические данные о рассмотрении гражданских дел. 2017-2018 гг. <http://sud.gov.kz/rus/content/>

УДК-341.23:502/504

Сарсенғалиев Р. Р.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң Академиясының
2 курс магистранты*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ІСКЕ АСЫРУҒА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚАТЫСУЫ СОНДАЙ-АҚ, ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУМӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Автор, мақалада отандық экологиялық құқық ғылымында «шарттық емес» халықаралық қайнар көздер, яғни халықаралық факультативтік құжаттар - декларациялар мен қарарлар толық көлемде зерттелмеген деген. Тиісті зерттеу шеңберінде алғаш рет мұндай қаулыларды Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының жанама халықаралық-құқықтық қайнар көздері ретінде қарастыру қажеттілігі негізделеді. Автордың көзқарасы бойынша, мұндай ұстаным Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекшілігімен бекітілген негізгі көп қырлы қарарлар мен декларациялардың барлық дүниежүзілік қауымдастық үшін, барлық мемлекеттер мақсатында маңыздылығы мен мәнділігін толығымен айқындады, ал Қазақстан Республикасының ұлттық экологиялық құқығы мен мемлекетіміздің қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық саясаты мақсатында мұндай қаулылар маңызды болып табылады. Халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын міндеттемелерді мемлекеттің орындауын бақылау жөніндегі мемлекеттік механизмдер жеткіліксіз дамығанын, бұл мәселелерде елдің сыртқы саяси ведомствосы мен табиғат қорғау ведомствосы арасында нақты өзара әрекеттестік жоқ екенін және мұндай мәселелердің халықаралық шарттық міндеттемелерінің іске асыруын қиындатады. Осыған байланысты біз Қазақстан Республикасының барлық халықаралық экологиялық келісімдерінің орындалуын бақылауды республиканың басты сыртқы саяси сондай-ақ, табиғат қорғау ведомстволарына жүктеу қажет деген.

Кілт сөздер: Халықаралық шарт, халықаралық шарттық экологиялық міндеттеме, декларация, норма, конвенция т.б.

УЧАСТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В ВЫПОЛНЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ, А ТАКЖЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Автор, в статье делает комплексное исследование отечественной науке экологического права не в полной мере изучены «недоговорные» международные источники, то есть международные факультативные документы - декларации и резолюции. В рамках соответствующего исследования впервые обосновывается необходимость рассмотрения таких постановлений как косвенных международно-правовых источников экологического права Республики Казахстан. С точки зрения автора, такая позиция полностью определила значимость и значимость основных многогранных резолюций и деклараций, утвержденных под руководством Организации Объединенных Наций, для всего мирового сообщества, для всех государств, а в целях национального экологического права Республики Казахстан и национальной политики государства по охране окружающей среды такие постановления являются важными. В связи с тем, что государственные механизмы по контролю за исполнением государством обязательств, вытекающих из международных экологических соглашений, недостаточно развиты, нет четкого взаимодействия в этих вопросах между внешнеполитическим ведомством страны и природоохранным ведомством, что затрудняет реализацию международных договорных обязательств по таким вопросам. В этой связи мы считаем необходимым возложить контроль за выполнением всех международных экологических соглашений Республики Казахстан на главные внешнеполитические и природоохранные ведомства республики.

Ключевые слова: Международный договор, международное договорное экологическое обязательство, декларация, норма, и др.

PARTICIPATION OF STATE BODIES IN THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL CONTRACTUAL ENVIRONMENTAL OBLIGATIONS, AS WELL AS ISSUES OF IMPROVING THEIR ACTIVITIES

Description. The author, in the article, makes a comprehensive study of the domestic science of environmental law, not fully studied "non-contractual" international sources, that is, international optional documents - declarations and resolutions. Within the framework of the relevant study, for the first time, the necessity of considering such resolutions as indirect international legal sources of environmental

law of the Republic of Kazakhstan is substantiated. From the author's point of view, such a position fully determined the significance and significance of the main multifaceted resolutions and declarations approved under the leadership of the United Nations for the entire world community, for all States, and for the purposes of the national environmental law of the Republic of Kazakhstan and the national policy of the state on environmental protection, such resolutions are important. Due to the fact that state mechanisms for monitoring the fulfillment by the state of obligations arising from international environmental agreements are insufficiently developed, there is no clear interaction in these matters between the country's foreign ministry and the environmental protection agency, which makes it difficult to implement international contractual obligations on such issues. In this regard, we consider it necessary to assign control over the implementation of all international environmental agreements of the Republic of Kazakhstan to the main foreign policy and environmental agencies of the Republic.

Keywords: Международный договор, международное договорное экологическое обязательство, декларация, норма, конвенция и др.

Халықаралық экологиялық нормалардың тиімділігі халықаралық міндеттемелерді орындау жөніндегі шараларды қамтитын ұлттық заңдардың уақытылы қабылдануына сондай-ақ, бейімделуіне байланысты, бұл кезекте ұлттық шаралардың халықаралық құқық талаптарына сай келуі сондай-ақ, олардың сақталуы қамтамасыз етіледі. Көптеген елдер көптеген келісімдерді қолдануға байланысты проблемалармен бетпе-бет келеді. Қолдану жөніндегі кемшіліктер білімдегі олқылықтарды қоса алғанда, әртүрлі себептер бойынша туындайды; жеткілікті қолдану құралдарының болмауы, мәселен қаржы, әлеует немесе технологиялар жасау саласында; сақтауға жәрдемдесу қажеттілігі; тиісті мемлекеттік ведомстволар арасында үйлестірудің, сонымен қатар басқа секторлармен үйлестірудің болмауы; мониторинг пен құқық қорғаудың жеткіліксіздігі; саяси ерік-жігердің болмауы; азаматтық қоғам сондай-ақ, әйелдер ұйымдары секілді түрлі мүдделі тараптардың жеткіліксіз іске қосылуы [1].

Халықаралық деңгейдегі келісу, синергия сондай-ақ, үйлестіру ұлттық деңгейде қолдануға жәрдемдесуі мүмкін, бұл жайлы Базель, Роттердам сондай-ақ, Стокгольм конвенциялары шеңберінде «синергия процесі» куәландырады, алайда олар көбінесе шектеулі болады [2]. Тура осы проблема ұлттық деңгейде де бар, онда әртүрлі көпжақты табиғат қорғау мәмілелерінің орындалуына әртүрлі министрліктер жауапты болады. Осыған байланысты, мемлекеттің халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруда оның уәкілетті органдары тұлғасындағы қатысу проблемаларын зерделеу теориялық пайымдауды талап етеді деп санаймыз.

Халықаралық экологиялық сондай-ақ, құқықтық міндеттемелерді іске асырудың мемлекеттік-құқықтық тетігі – ол қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі мемлекеттік реттеудің ажырамас бөлігі, мемлекеттің халықаралық экологиялық шарттық міндеттемелерді ұлттық

деңгейде тиісті орындауын қамтамасыз ететін құқықтық нормалардың, қолданыстағы институттардың жиынтығы. Шарттық міндеттемелерді іске асыру тетіктерінің қарастырылып отырған құрылымсінің маңызды элементі – қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында реттеуді жүзеге асыруға құқылы сондай-ақ, ең алдымен, тұтастай алғанда, осы немесе басқа халықаралық экологиялық келісімге қатысушы мемлекет мақсатында туындайтын міндеттемелердің негізгі орындаушылары ретінде нақты мемлекеттік органдар болып табылады. Ғалымдардың пікірінше, «халықаралық келісімдер қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік басқару мекемелерінің функцияларын кеңейтеді. Мәселен, 1992 жылы Рио-де-Жанейрода бекітілген Қоршаған орта сондай-ақ, даму жөніндегі декларация ұлттық органдар мемлекеттік мүдделерді тиісінше ескере отырып сондай-ақ, халықаралық сауда мен инвестициялау мақсатында залал келтірмейтін «ластаушы төлейді» қағидатында айтылған тәсілді назарға ала отырып, экономикалық шығындарды интернационалдандыруға сондай-ақ, экономикалық тетіктерді қолдануға жәрдемдесуге ұмтылуға тиіс екенін көрсетеді. Ішкі ұлттық деңгейде бұл декларативтік қағидат «Қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау тәртібі жайлы» Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне нормаларды енгізу арқылы көрініс табады. Қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғаудың басқа да принциптері ұлттық экологиялық құқыққа енгізілгенін атап өткен жөн. Бұл құқықтық принциптер мемлекеттік экологиялық саясатты ішкі деңгейде анықтайды [3].

Сарапшылар елдердің арасындағы айырмашылықтарға климат, мәдениет, экономика, география, құқықтық құрылымдер, құқықтық дәстүрлер, табиғи апаттар сондай-ақ, басқа да факторлар әсер етуі мүмкін екенін атап өтті. Сондықтан кез келген нақты елдегі ұйымдық құрылымын есепке алу аса маңызды, ал құқық қолдануды жетілдіру мақсатында ұсынылатын пәрменді әдістерді жекелеген елдердің нақты келісімдеріне бейімдеу қажет. Сингапурдың тәжірибесі көрсеткендей, ол ұлттық үкіметке маңызды орталық рөл бөлінген қоршаған орта жөніндегі қызметті реттеудің осындай құрылымы бар ел болып табылады: үкімет экологиялық саясатты бағыттайтын сондай-ақ, табиғат қорғау заңнамасын қолдануды қамтамасыз ететін басты әрекет етуші тұлға болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау жайлы қатаң заңнамалардың арқасында Сингапур қаласы «Балабақша-қала» деп аталады. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық агенттік (ҚОҚҰ) 12 табиғат қорғау заңдары мен 40 нормативтік қаулылардың орындалуына жауап береді. Бұл жұмыста ЖҚҰА жерді қолдануды жоспарлау жөніндегі шараларға қатаң бақылау жасауға сондай-ақ, қоршаған орта жағдайының тұрақты мониторингіне жіті назар аударуға көмектеседі. Бұл кезекте осы құрылымға табысты жұмыс істеуге мүмкіндік беретін факторлардың бірі - Сингапурдың шағын өлшемдері болып табылады. Қытайда, керісінше, қоршаған орта жөніндегі қызметті реттеу төрт деңгейде ұйымдастырылған: ұлттық, облыстық, муниципалдық сондай-ақ, аудандық. Соңғы уақытта Қытай орталықтандырылған, мәні бойынша ұлттық деңгейде

басқарылатын реттеу құрылымынан неғұрлым икемді сондай-ақ, одан төмен орталықтандырылған құрылымға көшуді жүзеге асырады. Бұл жергілікті билік мекемелерінің өткен жылмен салыстырғанда неғұрлым кең бақылау алуы мүмкін дегенді білдіреді, бұл кезекте қоршаған ортаны қорғау мүдделері жергілікті жерлердегі экономикалық өсудің құрбандарына ұлттық деңгейдегі экологиялық қадағалау бюросы арқылы әкелмеуін қамту мақсатында нәтижелілікті реттеуге қатысты шектеулер сақталады. Барлық төрт деңгейде қоршаған ортаның жай-күйін мониторингілеу қызметтері, сонымен қатар экологиялық қадағалаудың алты өңірлік орталықтары жұмыс істейді. Кейбір аудандарда табиғат қорғау заңнамасының сақталуын қамту жөніндегі органдар ауылдық жерлерде, әсіресе ластанған учаскелерді қалпына келтіру жөніндегі науқандарды жүргізу мақсатында жұмыс істейді. Сонымен қатар, Қытайда қоршаған ортаны қорғау жөніндегі басқару құрылымының ерекше ерекшелігі қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың соттарға кең қол жетімділігі бар үкіметтік емес ұйымдардың неғұрлым кең қатысуы болып есептеледі.

Қазақстанда қарастырылып отырған салада мемлекеттік органдар жеткілікті, ал тиісті халықаралық келісімдерде қойылған міндеттемелердің басты орындаушылары ретінде нақты мемлекеттік органдар және, әдетте, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті орган айқындалады. Бұл ретте, экологиялық келісімдермен реттелетін мәселелер шеңберін ескере отырып, бірнеше ведомстволар мен басқармалардың күш-жігерін біріктіру қажеттігін, мұндай келісімдерде не осындай келісімдерге қосылу мақсатында қабылданатын ұлттық заңдарға орындаушылар ретінде бірнеше мемлекеттік органдар анықтай алады.

Жоғарыда айтылғандарды растау ретінде Өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенцияға сілтеме жасау керек. Мәселен, «Өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенцияға қосылу жайлы» 2000 жылғы 23 қазандағы (№91-II) Қазақстан Республикасының Заңымен жекелеген құзыретті мемлекеттік органдарға аталған конвенцияға Қазақстанның қатысуын іске асыру бойынша белгілі бір міндеттемелер жүктелді. Мәселен, Сыртқы істер министрлігі Қазақстан Республикасының конвенцияға қосылуы жайлы депозитарийді хабардар етуге міндеттенеді, Табиғи ресурстар сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау министрлігіне (қазіргі уақытта ҚР экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігіне қатысушы мемлекет ретінде Қазақстанға қатысты Конвенцияда белгіленген нақты міндеттемелерді орындауды ұйымдастыру жүктеледі, ал Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар агенттігіне өнеркәсіптік авариялардың зардаптарын жою мақсатында нақты іс-шараларды хабарлау сондай-ақ, жүзеге асыру міндеті жүктелген (қазіргі уақытта оның функцияларын ҚР ІІМ Төтенше жағдайлар Комитеті атқарады).

Егер халықаралық шарттық қызметке Мемлекет басшысы, Парламент, ел Үкіметі, нақты министрліктер мен ведомстволар тікелей не жанама қатысы бар болса, онда келісімдер бойынша міндеттемелерді тікелей орындаушыларды

уағдаласушы тараптардың өздері белгілей алады сондай-ақ, келісімдерда айқындалуы мүмкін. Бұл кезекте мемлекеттен әсіресе, мемлекет аралық экологиялық келісімдер жайлы сөз болса бекітілген шарттық міндеттемелерді іске асыру мақсатында жалпы жауапкершілік алынбайды. Мәселен, егер ерекше арнайы алынған өкілеттік бойынша елдің орталық табиғат қорғау ведомствосы осындай ведомство атынан шет мемлекетпен мемлекет аралық келісім жасаса, онда осы Келісімді іске асыруға, әдетте, мұндай ведомство жауапты болып табылады. Егер соңғысы келісім бойынша өзіне бекітілген міндеттемелерді орындамаса не адал орындамаса, онда келісімді бұзушы болып тек осындай ведомство ғана емес, жалпы мемлекеттің өзі де саналады. Сондықтан, халықаралық келісімді сақтамағаны мақсатында халықаралық құқықтық жауапкершілік осы мысалда мемлекеттің өзіне де, мемлекеттік органға да жүктеледі. Сонымен қатар, мемлекеттің өзінің шарттық міндеттемелерін тиісінше орындамауы осындай міндеттемелерді орындауға жауапты нақты мемлекеттік органның ғана кінәсі еместігін ескеру керек. Халықаралық келісімдерды іске асырудың тиімділігі қолданыстағы ұлттық құқықтың халықаралық құқықтық нормаларды конституциялық-құқықтық қабылдауына сондай-ақ, ұлттық құқықтың өзінің нормативтік құрылымсінде халықаралық құқыққа қандай роль мен орын беретініне байланысты болады. Сондықтан осы зерттеуде конституциялық құқық, экологиялық сондай-ақ, халықаралық құқық аясындағы халықаралық құқықтық сондай-ақ, мемлекет аралық экологиялық нормалардың арақатынасының күрделі мәселелерін түсіндіруге әрекет жасалды. Бұл ретте, сонымен қатар мемлекеттің өзінің шарттық міндеттемелерін тиісінше орындамауы осындай міндеттемелерді орындауға жауапты нақты мемлекеттік органның кінәсінен ғана емес, орын алуы мүмкін екенін ескеру қажет. Халықаралық келісімдерды іске асырудың тиімділігі қолданыстағы ұлттық құқықтың халықаралық құқықтық нормаларды конституциялық-құқықтық қабылдауына сондай-ақ, ұлттық құқықтың өзінің нормативтік құрылымсінде Халықаралық құқық мақсатында қандай рөлі мен орнын бөлектейтініне байланысты. Сондықтан осы зерттеуде конституциялық құқық, экологиялық сондай-ақ, халықаралық құқық аясындағы халықаралық құқықтық сондай-ақ, мемлекет аралық экологиялық нормалардың арақатынасының күрделі мәселелерін түсіндіруге әрекет жасалды. Онсыз зерттеу мағынасынан айырылып, өзінің негізгі мақсатына- экологиялық құқық құрылымсінде ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерінің болуын негіздеу мақсатына жете алмайды, ал бұл халықаралық құқықтық Қазақстанның тиісті маңызды халықаралық экологиялық келісімдерды тануының арқасында экологиялық құқық ретінде автоматты түрде қарастырылып, ұлттық экологиялық заңнаманы толықтырады, оны түзетеді сондай-ақ, сонда ғана Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттық қызметі өнімді болады, ұлттық деңгейде өзіне қабылданатын халықаралық экологиялық-құқықтық міндеттемелерді іске асыру тиісті түрде қамтамасыз етіледі.

Сарапшылар атап өткендей, Қазақстанда мемлекеттік басқару сапасы бюджетті жоспарлау жөніндегі өзгерістердің, мемлекеттік қызмет реформаларының, «электрондық үкімет» порталын енгізу мен дамытудың арқасында айтарлықтай өсті. Дегенмен, мемлекеттік басқару жөніндегі белгілі бір проблемалар бұрынғыдай ұзақ мерзімді перспективада тұрақты экономикалық өсуге, оның ішінде билік құрылымсін шамадан тыс орталықтандыруға, шешімдер қабылдау процестерінің саясиландырылған сипатына, өңірлік биліктің шектеулі өкілеттіктеріне, ашықтықтың болмауы мен сыбайлас жемқорлықтың болмауына кедергі келтіреді. ЭЫДҰ өлшемдері бойынша мемлекеттік басқару құрылымсі орталықтандырудың жоғары деңгейімен сипатталады, әсіресе бұл атқарушы билікке қатысты. Көптеген ведомстволар мен үкіметтік органдар ұқсас өкілеттіктер мен юрисдикцияға ие, осының нәтижесінде олардың функциялары қайталаанады, бағыну сондай-ақ, есеп беру мәселелерінде шатасуы туындайды. Бұдан басқа, министрлер кабинетінің, министрліктердің, аймақтық сондай-ақ, жергілікті билік мекемелерінің, сонымен қатар басқа да үкіметтік мекемелердің рөлі мен міндеттері жеткіліксіз нақты анықталған [4].

Біздің ойымызша, қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерді іске асыруға жауапты мемлекеттік органдар құрылымсі келесідей болуы тиіс:

Бірінші топ - қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында халықаралық келісімдер жасасуға құқылы мемлекеттік органдар (Президент, Үкімет, министрліктер мен ведомстволар, халықаралық шарттық құқық қабілеті бар органдар ретінде).

Екінші топ - халықаралық келісімдер мен ұлттық заңдарға сай белгілі бір міндеттемелер жүктелетін мемлекеттік органдар. Қазақстан Республикасының атынан халықаралық келісімдерды ерекше арнайы өкілеттіксіз жасасу құқығына ел Президенті, Үкімет сондай-ақ, Сыртқы істер министрлігі ие болады. Қазақстан Республикасының Президенті мемлекет басшысы бола отырып, Республиканың атқарушы билігінің бірыңғай құрылымсін басқарады (ҚР Конституциясының 40-бабы).

Президент Конституцияның кепілгері ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының атынан жасалған халықаралық келісімдердың орындалу кепілі болуға тиіс. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қызметі жалпы қоршаған ортаны қорғауды жүзеге асыратын жалпы құзырет органының қызметі болып табылады. Зерттелетін мәселе бойынша осы орган құзыретінің шектері Қазақстан Республикасының Конституциясында, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 16-бабында белгіленген. Өзінің құқықтық ережесіне сай Үкіметтің қызметі қаралып отырған саланың аса маңызды мәселелерін шешумен байланысты, оның ішінде қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану, қалдықтармен жұмыс істеу жөніндегі мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын, оларды жүзеге асыру жөніндегі стратегиялық шараларды әзірлейді; Қазақстан Республикасының

климаттың өзгеруі жөніндегі халықаралық келісімдері бойынша міндеттемелерді орындау жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыруды жүзеге асырады. Бұл құқықтардың мазмұны мемлекеттік экологиялық шаралардың мәнін құрайды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі мемлекет аралық сондай-ақ, үкіметаралық келісімдер жасасуға, халықаралық конференцияларға сондай-ақ, халықаралық келісімдердің жобаларын әзірлеу жөніндегі халықаралық ұйымдар комиссияларының жұмысына қатысуға құқылы. Үкімет елдің қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті органның халықаралық шарттық саладағы қызметін үйлестіруі тиіс. Сыртқы істер министрлігі еліміздің басты сыртқы саяси органы ретінде мемлекет аралық өзара іс-қимыл мен ынтымақтастықтың барлық салаларында елдің сыртқы саяси бағытын іске асыруға жауапты. ҚР СІМ Қазақстанның барлық халықаралық келісім қызметін үйлестіруі тиіс. Республиканың барлық мемлекет аралық, үкіметаралық және, әсіресе, ведомствоаралық мәмілелері олар жасалғанға дейін дәл Республика СІМ-мен келісілуі тиіс. Дәл осы ведомство БҰҰ Бас хатшылығында Республиканың көп қырлы келісімдерін халықаралық тіркеуді жүзеге асырады сондай-ақ, Республика жасасатын барлық халықаралық келісімдерді ұлттық тіркеуді жүргізеді.

Қазақстан Республикасы Парламентінің халықаралық келісімдер жасасуға құқығы жоқ, бірақ сонымен бірге бұл елдің жоғары өкілді органының мемлекет аралық ынтымақтастыққа қатысуға құқығы жоқ дегенді білдірмейді. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының (ПАА) қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғатты ұтымды қолдану жөніндегі Парламентаралық Ассамблеяның модельдік заңнамалық қаулыларін қабылдау тәжірибесі қызықты екенін атап өткен дұрыс. ТМД ПАА-ның модельдік заңнамалық қаулыларі ұсынымдық сипатқа ие. Атап айтқанда, Достастықтың мақсаттары мен міндеттерінің маңыздылығы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған модельдік заңнамалық қаулылар негізінде әзірленген ұлттық заң жобаларын қараудың белгіленген рәсімінде көрініс табады. Парламент палаталарының регламенттеріне сай мұндай заң жобалары бірінші кезекте қаралуға тиіс. Модельдік заң шығарушылықтың өзекті сондай-ақ, перспективалық бағыттарының бірі - ТМД-ға қатысушы елдердің экологиялық заңнамасын жетілдіруді сондай-ақ, біріздендіруді, табиғат қорғау қатынастары мен табиғат қолдану режимдерінің құрылымсін прогрессивті регламенттеуді, халықаралық экологиялық стандарттарға, оның ішінде өндірілетін өнім сапасының стандарттарына көшу тетігін іске асыруды қамтуболып табылады. Е.В. Шестаковтың айтуынша, ТМД аясында жаңа қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылда, соның ішінде экологиялық қауіпсіздік саласында біріккен күш-жігерді жүзеге асыруды құқықтық қамтубүгінгі таңда аса қажет [5, 90 б.]. Осы ойдың

дәлелі ретінде қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қатынастар құқықтық реттеудің пәніболып табылатын достастықтың бекітілген 20-ға жуық модельдік заң қаулыларының елеулі саны болып табылады. олардың ішінде достастық мемлекеттерінде қоғамдық қатынастардың біртекті салаларын құқықтық реттеуді жақындастыру мақсатында ТМДПАА қабылдаған ұсынымдық сипаттағы құрылымлендірілген заңнамалық қаулылар маңызды орын алады. мұндай қаулыларға жер қойнауы сондай-ақ, жер қойнауын қолдану жайлы модельдік кодекс жатады Бұдан басқа, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қоғамдық қатынастардың нақты түрлерін құқықтық реттеуді жақындату сондай-ақ, достастық мемлекеттерінде экологиялық маңызды проблемаларды шешу мақсатында бірқатар модельдік заңдар, атап айтқанда, «Экологиялық қауіпсіздік жайлы» заң қабылданды, «Экологиялық сақтандыру жайлы», «Экологиялық ақпаратқа қол жеткізу жайлы» сондай-ақ, басқалар.

ТМД ПАА-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнаманы жақындастыру сондай-ақ, үйлестіру, 2005-2008 жылдарға арналған мемлекет аралық ынтымақтастық бағдарламаларын, парламенттік делегациялардың заңнамалық бастамаларын сондай-ақ, ТМД ПАА тұрақты комиссияларының ұсыныстарын дәйекті іске асыру, модельдік заң шығару процесін реттеу сондай-ақ, жетілдіру, сонымен қатар модельдік заңнамалық қаулылардың сапасын сондай-ақ, ТМД ПАА-ның 2005 жылғы 14 сәуірдегі қаулысымен ұсынымдардың сапасын арттыру жөніндегі ынтымақтастығын жетілдіру мақсатында қазақстан Республикасы №25-8 тәуелсіз мемлекеттер достастығында модельдік заң шығару мен ұлттық заңнаманы жақындастырудың 2005-2010 жылдарға арналған перспективалық жоспары бекітілді. Сондай-ақ, модельдік заңдардан басқа, ТМД ПАА қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша мынадай өзге де қаулылар әзірленіп, қабылданды: «Экологиялық жағдайға өте қанағаттанғысыз байланысты ТМД елдерінің парламенттері мен үкіметтеріне жүгіну»; «Ядролық сынақтарға тыйым салу сондай-ақ, ядролық оқ-дәріні одан әрі жою жайлы өтініш»; «ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының Халықаралық ұйымдарға, ТМД елдерінің парламенттері мен үкіметтеріне экологиялық қауіпсіздік жайлы халықаралық конвенция жайлы»; «Ұжымдық экологиялық қауіпсіздік жайлы» конвенцияның жобасы. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Парламенті ғана Республиканың халықаралық келісімдерін ратификациялайды сондай-ақ, осылайша сыртқы қатынастардың мемлекет аралық органының өз құқығын іске асырады. Экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруға жауапты орталық сондай-ақ, тікелей мемлекеттік орган болып есептеледі.

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің орындалуын сондай-ақ, Қазақстан Республикасы қатысушы болып табылатын халықаралық ұйымдар үкімдерінің іске асырылуын бақылауды күшейту, халықаралық іс-шараларды дайындауды құрылымлеу, қол жеткізілген уағдаластықтарды орындау сондай-ақ, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл тәртібін

белгілеу, сонымен қатар Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық ұйымдар үкімдерінің жобаларын келісу сондай-ақ, оларды іске асыру, Қазақстан Республикасы Президентінің қатысуымен Қазақстан Республикасының халықаралық іс-шараларын дайындау, қол жеткізілген уағдаластықтарды орындау, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл жасау сондай-ақ, Қазақстан Республикасы мемлекеттік мекемелерінің халықаралық қызметін үйлестіруді жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің орындалуы жайлы ақпаратты дайындау сондай-ақ, оны Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына ұсыну тәртібін белгілейтін ережелер бекітілді [73].

Орталық мемлекеттік органдар жыл сайын 10 қарашадан кешіктірмей Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігіне (бұдан әрі - СІМ) төмендегідей ақпарат енгізеді:

1) Ағымдағы жыл ішінде күшіне енген халықаралық келісімдердің орындалу барысы жайлы;

2) Қазақстан Республикасы уағдаласушы тарапы болып табылатын, қол қойылған сондай-ақ, күшіне енген халықаралық келісімдер бойынша мемлекет аралық рәсімдердің орындалу барысы жайлы, оның ішінде олардың орындалмау себептері жайлы.

Күшіне енген халықаралық келісімдер жайлы ақпаратта мынадай деректер болуы тиіс: біріншіден, халықаралық келісімдерден туындайтын Қазақстан Республикасына тиесілі құқықтардың жүзеге асырылуын, сонымен қатар халықаралық келісімдерға басқа қатысушылардың олардың міндеттемелерін орындауын бақылауды талдау; екіншіден, халықаралық келісімдерді орындау барысында анықталған проблемалық мәселелерді шешу жөніндегі ұсыныстар.

СІМ орталық мемлекеттік органдар ұсынған ақпаратты қорытындылайды сондай-ақ, талдайды, талдау нәтижелері бойынша жылына бір рет 10 желтоқсаннан кешіктірмей Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Кеңесіне сыртқы саяси бағалауды қамтитын жиынтық ақпаратты жібереді. Айтылған ақпаратқа, бар болған жағдайда, халықаралық ұйымдар ұсынымдарының көшірмелері қоса беріледі. Премьер-Министрдің Кеңесі жыл сайын 25 желтоқсаннан кешіктірмей ұсынылған ақпаратты Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жібереді. Жіберілетін ақпарат қажет болған мәселеде Премьер-Министр Кеңесінің Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан жасалған халықаралық келісімдердің орындалуын қамту жөніндегі ұсыныстарымен толықтырылады.

ЕАЭО елдерінің экологиялық заңнамаларын барынша толық біріздендіруге қол жеткізу мақсатында, демек, ЕАЭО елдерінің ұқсас заңнамаларының ерекшеліктері мен оң жақтарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру мақсатында ЕАЭО қатысушы мемлекеттердің экологиялық заңнамаларының негіздерін қабылдау орынды болып табылады. Мұны, ҚР ЭК деңгейінде реттеу керек деп есептейміз. Қазіргі

уақытта жаңа экологиялық кодекстің жобасы әзірленуде, оның қабылдану себептерінің бірі - халықаралық экологиялық міндеттемелерді орындау болып табылады, бұл ұлттық экологиялық заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етеді. Кейбір сарапшылардың пікірінше, «Қазақстанның жаңа экологиялық кодексі прогрессивті, кешенді, құрылымлендірілген, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі заманауи сын-қатерлерге жауап беретін, сонымен қатар мемлекеттік реттеу мен басқарудың неғұрлым тиімді әрі ашық құрылымсін құруы тиіс. Кодексті қабылдау ЕО сондай-ақ, ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесіне негізделе отырып, жоғарыда айтылған салалардағы реттеу тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Чехия сондай-ақ, Польша секілді Шығыс Еуропа елдері ЕО-дағы қоршаған ортаны қорғау құрылымсі тиімділігінің айқын мәселен болып табылады, осы елдер нарықтық экономикаға көшкен сәттен бастап өткен 30 жыл ішінде экономикалық өсу қарқынын сақтай отырып, экологиялық реттеу саласында ЕО стандарттарын қабылдағаннан кейін қоршаған ортаның жай-күйі айтарлықтай жақсарды» [6]. Біз «өте көп еңбекті қажет ететін сондай-ақ, қаржы-шығынды жоба болып табылатын жаңа экологиялық кодексті әзірлеу емес, қазіргі экологиялық кодексті жаңа редакцияда қайта өңдеу сондай-ақ, қабылдау дұрыс қадам болып табылады, посткеңестік кеңістікте экологиялық заңнаманы кодификациялаудағы қазақстан республикасының озықтығын көрсетуге сондай-ақ, уақытында дана сондай-ақ, көреген шешімді қабылдаған қазақстан республикасының билігіне деген құрмет танытуға мүмкіндік берер еді» деген пікірді дұрыс деп есептейміз.

Олай болса қорытынды жасай отырып, көп қырлы, аймақтық сондай-ақ, екіжақты сипаттағы халықаралық экологиялық келісімдердің сақталуы мен тиісінше орындалуын мемлекеттік тарапынан бақылауды күшейтуге бағытталған мынадай ұсыныстарды тағы да атап өту қажет. Экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігінің қолданыстағы ережесіне кейбір толықтырулар енгізуді ұсынамыз. Атап айтқанда, министрлік міндеттерінің тізбесін тағы бір маңызды міндетпен толықтыруды ұсынамыз, ол дегеніміз «Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерінің тиісінше орындалуын бақылау». Халықаралық шарттық экологиялық міндеттемелерді жүзеге асыру саласында мемлекеттік органдардың үйлесімді жұмысы мен үйлестірілуін қамту қажет деп есептейміз. Біз жүргізген талдаудан халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын міндеттемелерді мемлекеттің орындауын бақылау жөніндегі мемлекеттік механизмдер жеткіліксіз дамығанын, бұл мәселелерде елдің сыртқы саяси ведомствосы мен табиғат қорғау ведомствосы арасында нақты өзара әрекеттестік жоқ екенін байқалады. Мұндай мәселе елдің халықаралық шарттық міндеттемелерінің іске асыруды қиындатады. Осыған байланысты біз Қазақстан Республикасының барлық халықаралық экологиялық келісімдерінің орындалуын бақылауды республиканың басты сыртқы саяси сондай-ақ, табиғат қорғау ведомстволарына

жүктеу қажет деп санаймыз. Сонымен бірге, келісімшарттың жүзеге асыру міндеттелген өзге де ведомстволар қатысуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. David Victor, Kal Raustiala and Eugene B. Skolnikoff, eds., The Implementation and Effectiveness of International Environmental Commitments: Theory and Practice (MIT Press, 1998).
2. UNEP, «Future shape of international law to address pollution of global significance affecting the Earth's ecosystems» // <https://wedocs.unep.org/handle>
3. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы №400 Кодексі // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылым // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_.
4. ОБСЕ. Секретариат по международным отношениям. Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы // <http://www.oecd.org>
5. Шестакова Е.В. Теоретические и практические аспекты применения модельного законодательства в странах СНГ // Право и политика. - 2005. - №4. - С.90.
6. Қазақстан Республикасының халықаралық іс-шараларын дайындау, қол жеткізілген уағдаластықтарды орындау, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл сондай-ақ, Қазақстан Республикасының мемлекеттік мекемелерінің халықаралық қызметін үйлестіруді жүзеге асырумәселелері жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 12 тамыздағы №1037 Жарлығы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылым // <http://adilet.zan.kz>

УДК 342.14

Хавдал К.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының аға оқытушысы

Қуралова Л.А.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының оқытушы, з.ғ.м.

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ ИНСТИТУТЫН ҚАЙТАРУ- КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАНЫҢ БАСТЫ ЖАҢАЛЫҒЫ

Түйіндеме: Мақалада, елімізде болып жатқан жаңаша конституциялық реформаға талдау жасауға бағытталған маңызды мәселелер қарастырылады.

Мұнда, конституциялық реформа азаматтардың елді басқару ісіне қатысу мүмкіндігін арттырады және саяси үдерістерді шын мәнінде демократияландырадығы жайында айтылады.

Конституциялық сот – мемлекеттік биліктің сот тармағына жататын конституциялық бақылау органы, оның құзыретіне құқықтық нормалардың конституцияға сәйкестігін бағалау кіреді. Егер орган президенттің жарлықтары мен қабылданып қойған заңдар Конституция нормаларына қайшы келеді деп тапса, күшін жоя алатынын ашып көрсетеді.

Конституциялық соттың басты артықшылығы туралы яғни, оның адам құқығын жоғары деңгейде қорғауында ғана емес, сонымен қатар Конституция нормаларын тікелей қолдануы және іске асыруы болып табыладығын.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, Конституциялық соттың корпусы негізінен академиялық сынмен қарай алатын құқық профессорларынан қалыптасады. Олардың шығарған шешімдерін, ондағы келтіретін концептуалды уәждер мен бейтарап негіздеулерін оқудың өзі неге тұрады!? Бұл түптеп келгенде, конституциялық құқық ғылымы мен теориясының дамуына да үлкен серпін беретіні сөзсіз.

Түйін сөз: Құқық, азаматтық қоғам, конституция, конституциялық бақылау, конституциялық сот, мемлекеттік билік.

ВОЗВРАЩЕНИЕ ИНСТИТУТА КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА- ГЛАВНОЕ НОВШЕСТВО КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕФОРМЫ

Аннотация: В статье рассматриваются важные вопросы, направленные на анализ происходящей в стране новой конституционной реформы. Здесь говорится о том, что конституционная реформа повышает шансы граждан на участие в управлении страной и фактически демократизирует политические процессы.

Конституционный суд-орган конституционного контроля, относящийся к судебной ветви государственной власти, в компетенцию которого входит оценка конституционности правовых норм. Орган раскрывает, что указы президента и принятые законы могут быть отменены, если они сочтут противоречащими нормам Конституции.

Главное преимущество Конституционного суда заключается не только в его высокой защите прав человека, но и в непосредственном применении и реализации норм Конституции.

Мировой опыт показывает, что корпус Конституционного суда формируется в основном из профессоров права, которые могут быть подвергнуты академической критике. Почему стоит прочитать те решения, которые они вынесли, концептуальные мотивы и беспристрастные обоснования, которые они в них изложили!? В конечном счете, это даст большой толчок и развитию науки и теории конституционного права.

Ключевые слова: право, гражданское общество, конституция, конституционный контроль, Конституционный суд, государственная власть.

THE RETURN OF THE INSTITUTION OF THE CONSTITUTIONAL COURT IS THE MAIN INNOVATION OF THE CONSTITUTIONAL REFORM

Annotation: The article deals with important issues aimed at analyzing the new constitutional reform taking place in the country. It says here that the constitutional reform increases the chances of citizens to participate in the governance of the country and actually democratizes political processes.

The Constitutional Court is a constitutional control body belonging to the judicial branch of state power, whose competence includes the assessment of the constitutionality of legal norms. The body discloses that presidential decrees and adopted laws can be canceled if they are considered contrary to the norms of the Constitution.

The main advantage of the Constitutional Court lies not only in its high protection of human rights, but also in the direct application and implementation of the norms of the Constitution.

World experience shows that the body of the Constitutional Court is formed mainly of law professors who can be subjected to academic criticism. Why is it worth reading the decisions they made, the conceptual motives and the impartial justifications they outlined in them!? Ultimately, this will give a great impetus to the development of science and theory of constitutional law.

Keywords: law, civil society, constitution, constitutional control, Constitutional Court, state power.

Конституциялық реформа – Жаңа Қазақстанның жарқын болашағына жасалып отырған бетбұрыс, қоғамда демократия қағидаттарын орнықтыруға жасалған маңызды қадам деп айтуымызға толық негіз бар.

Конституциялық реформаның негізгі бағыты ретінде биліктің барлық тармақтары арасындағы өкілеттіктер мен құзыреттердің барынша оңтайлы тепе-теңдігін қалыптастыруды айтуымызға болады. Президент ағымдағы жылдың наурыз айында жасаған Жолдауында суперпрезиденттік басқару формасынан қуатты Парламенті, есеп беретін Үкіметі бар президенттік басқару моделіне көшу қажеттігіне баса назар аударған болатын. Сол себептен де, Конституциялық реформаның негізгі бағыттарының бірі – Президенттің бірқатар өкілеттіктерін қысқарту болып табылады.

Конституция – құқықтық жүйенің негізі.

Конституцияға енгізілетін өзгерістер мен толықтырулардың бәрі өзара байланысты және бір мақсатты көздейді. Атап айтқанда, келесідегідей маңызды мәселелерге құқықтық негіз қалыптастыруға арналған:

✓ Суперпрезиденттік басқару үлгісінен президенттік республикаға түбегейлі көшу;

✓ Бірқатар билік өкілеттігін қайта бөлу;

✓ Парламенттің рөлін күшейтіп, мәртебесін арттыру;

✓ Елді басқару ісіне халықтың қатысу мүмкіндігін кеңейту;

✓ Азаматтардың құқықтарын қорғау тәсілдерін жетілдіру [1].

Осылардың арасынан азаматтардың құқықтарын қорғау тәсілдерін жетілдіру бойынша Конституциялық Кеңес Конституциялық Сот болып қайта құрылады. Конституциялық Сот азаматтардың өтініштері бойынша олардың Конституцияда бекітілген құқықтары мен бостандықтарына тікелей қатысты Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінің Республика Конституциясына сәйкестігін қарайтын болады.

Өлім жазасын жою туралы шешім конституциялық деңгейде түпкілікті бекітіледі (Конституцияның 15-бабы 2-тармағының жаңа редакциясы).

Прокуратураның құзыреті, оның жасақталуы мен қызмет тәртібі Конституциялық заңмен белгіленеді (Конституцияның 83-бабы 4-тармағының жаңа редакциясы). Бұл құқық қорғау қызметінің жүйелі жұмыс істеуін және заңда белгіленген тәртіпке сәйкес мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуын қадағалауды күшейтуге тиіс.

Конституцияның жаңа 83-1-бабының нормалары Адам құқықтары жөніндегі уәкілге иммунитет береді. Ол азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау кезінде қандай да бір өзге мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға тәуелді болмайды, ешкімге есеп бермейді. Ол өз жұмысында Конституциялық Сотқа жүгіне алады. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі мен қызметін ұйымдастыру Конституциялық заң арқылы айқындалады.

Осылайша, конституциялық реформа азаматтардың елді басқару ісіне қатысу мүмкіндігін арттырады және саяси үдерістерді шын мәнінде демократияландырады деп толық сеніммен айта аламыз.

Қазір әлем күн санап өзгеріп жатыр. Халықтың талап-тілектері мен сұранысының да сипаты өзгеруде. Жаһандану процестері қоғамдық қатынастардың жаңа форматын қалыптастырып отыр. Сол себептен де, Президент еліміздің саяси жаңғыруын, билік тармақтары арасындағы өзара қарым-қатынастардың оңтайлы балансын, сонымен қатар мемлекет пен қоғамның тиімді диалогын қалыптастыруды көздейтін саяси реформалар бағдарламасын ұсынып отыр. Осы орайда Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев халыққа арнаған бейнеүндеуінде:

«Біз бәріміз бір ел болып Жаңа Қазақстанды, әділ Қазақстанды құрамыз. Әрбір азаматтың құқығы қорғалатын мемлекет боламыз... Біз мемлекеттік жүйені жетілдіріп, қоғам мен биліктің тиімді диалогын орнатамыз. Осылайша, Екінші Республиканы қалыптастырамыз. Конституциялық реформа мұның бәрін табысты жүзеге асыру үшін қажет.»,- деді [1].

Өзгерістерге деген қоғамдық талаптарды білдіруде азаматтық қоғам шешуші рөл атқаруы керек. Қоғамның талабына сәйкес, біздің ұйым Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясына негізделген Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясының жобасын әзірледі. Бұл жоба қазіргі уақытта қоғамда болуы тиіс өзгерістердің тұжырымдамасына негізделген.

Жоба бұдан былай «мықты» президент биліктің шамадан тыс шоғырлануы нәтижесінде емес, шынайы саяси билікке ие тұлға ретінде қызмет етеді деп болжайды. Билік пен міндеттердің бөлінуі саяси бәсекелестік жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта қоғам осындай жағдайға байланысты бірқалыпты немесе кездейсоқ өзгерістердің қозғаушысы бола алады.

Конституциялық реформа – тарихи оқиға

Конституциялық бақылау институты: Заң үстемдігінің кепілі.

Конституциялық соттың негізгі мақсаты саяси билік пен саяси шешімдердің төрешісі рөлінде ғана емес, сонымен бірге заң үстемдігінің кепілі ретінде де көрініс табады. Сонымен қатар Конституциялық соттың соңғы функциясы басым, ол кез келген билік институтының еркінен емес, мемлекеттің жоғарғы заңының мазмұны – Конституциядан тікелей туындайды.

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 16 наурыздағы халыққа Жолдауында елімізде Конституциялық сот құруды ұсынды: «Қазақстанда Конституциялық кеңес түрлі нормаларға түсіндірме береді. Алайда азаматтар бұл органға тікелей жүгіне алмайды. Көптеген елде Конституциялық сот институты бар, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мұндай орган Қазақстанда да болған. Сондай-ақ сарапшылар бұл мекеме Конституция ережелерінің мүлтіксіз сақталуын қамтамасыз етеді деп санайды.

Конституциялық сот – мемлекеттік биліктің сот тармағына жататын конституциялық бақылау органы, оның құзыретіне құқықтық нормалардың конституцияға сәйкестігін бағалау кіреді. Егер орган президенттің жарлықтары мен қабылданып қойған заңдар Конституция нормаларына қайшы келеді деп тапса, күшін жоя алатын еді.

Қазіргі уақытта әлемде 100-ге жуық мамандандырылған конституциялық бақылау органы жұмыс істейді.

Енді Конституциялық сотты құру туралы мәселе қойылғанда қай елдің тәжірибесін ескеруге тиіспіз деген заңды сұрақ туындайды. Романдық дәстүрде бұл институт жоқ немесе аса жетіле қоймаған. Қалып отырғаны – германдық бағыттағы елдердің тәжірибесі (объективті себептер бойынша Скандинав елдері бұл институттан бас тартқан), соның ішінде жақсы болсын, жаман болсын Зорькин, Тумановтар басқарған, әлі де басқарып келе жатқан Ресей тәжірибесі.

Жалпы, юрисдикциядағы соттар өз бетінше құқық нормасын түзе беретіндіктен, АҚШ секілді англо-саксондық елдер үшін әдейілеп конституциялық әділсот институтын құруға қажеттілік жоқ. Сондықтан бұл елдердің құқықтық моделі арнайы қаралмауы ықтимал. Десе де, әділ сот, жалпы, құқық туралы танымымыз эмпиризмді басым ағылшын-америкалық құқықтық

мәдениетке көбірек туысатындықтан, оның фундаменталды заңдылықтарын сөзсіз ескеруге тиіспіз. Оның үстіне әлем ғана емес, құқық та жаһанданып, оның интеркоммуникативті сұлбасы күн өткен сайын күшеюде.

Бұл мәселенің сондай-ақ екінші жағы бар – тек шетелдік тәжірибені ғана емес, сот туралы қалыптасқан ұлттық құқықтық ой-әуен мен тұжырымдарды, мәдениеттанушылық негіздерді тең ескеру қажет. Осылай қарағанда ғана құрылуы көзделіп отырған Конституциялық сот тиімді жұмыс істейтін институтқа айналады.

Конституциялық соттың басты артықшылығы – оның тек адам құқығын жоғары деңгейде қорғауында ғана емес, сонымен қатар Конституция нормаларын тікелей қолдануы және іске асыруы болып табылады [2, 58 б.].

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, Конституциялық соттың корпусы негізінен академиялық сынмен қарай алатын құқық профессорларынан қалыптасады. Олардың шығарған шешімдерін, ондағы келтіретін концептуалды уәждер мен бейтарап негіздеулерін оқудың өзі неге тұрады!? Бұл түптеп келгенде, конституциялық құқық ғылымы мен теориясының дамуына да үлкен серпін беретіні сөзсіз.

Ендігі жерде Конституциялық соты бар елдің алдында тұрған кезекті міндет, ол – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотқа мүше болу. Қазақстанның бұған территориялық қана емес (бір-екі Франция сыйып кететін Батыс Қазақстан облысы Еуропа континентіне кіреді), юрисдикциялық та негіздемесі бар.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, Конституциялық сотқа Конституцияның үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған конституциялық бақылау функциясы жүктелген. Бұл рөл тексеру, анықтау, белгілеу және Конституцияның нормативтік актілерінің сәйкессіздіктерін жою арқылы жүзеге асырылады, олардың барысында конституциялық бақылау органы анықталған сәйкессіздіктердің күшін жоюға құқылы [3, 42 б.]. .

Қазақстанның бүкіл аумағында және құқықтың барлық субъектілеріне қатысты Конституцияның үстемдігін және тікелей қолданылуын қамтамасыз ететін Конституциялық сот құру қажеттігі Қазіргі заман талабы екені сөзсіз. Қоғам Конституциялық сот арқылы мемлекеттік билік жүйесінің әрекеттеріне, оны жүзеге асырудың нысаны мен тәсілдеріне дау айтуға құқылы. Конституциялық сот миссиясының бірегейлігі оның тікелей міндеті саясатты заңға, саяси акциялар мен шешімдерді – конституциялық-құқықтық талаптар мен нысандарға бағындыруды қамтитын жалғыз мемлекеттік орган болуы керек.

Конституциялық сот мамандандырылған конституциялық бақылаудың ең жоғары конституциялық органы болып табылады. Ол мемлекеттік билікті шектеу және биліктің тепе-теңдігін, табиғи құқықтың жариядан үстемдігін, Конституцияны заңдардан, құқық қағидаттарын саяси және әкімшілік қалауларға қатысты қамтамасыз ету мақсатында құрылады [4, 96 б.]. .

Қазақстанда Конституциялық сот 1992-1995 жылдар аралығында қызмет етті.

Қазақстанда Конституциялық сот қайта жаңғырады. Қасым-Жомарт Тоқаев бұл бастама әділ әрі құқықтық мемлекет құру жолындағы маңызды қадам екенін [айтқан еді](#).

Қазақстанда Конституциялық сот 1992 жылы 6 маусымда қабылданған "Қазақстан Республикасының Конституциялық соты туралы" заңы негізінде құрылды. Оған 11 адам: төраға мен он судья кірді.

Бірақ 1995 жылы тамыз айында жаңа Конституция қабылданып, Конституциялық кеңес құрылды. Соған сәйкес, Конституциялық сот жұмысы тоқтады.

Ал, Конституциялық кеңес президент пен парламент сайлауының, референдумның заңға сәйкес өтуін қадағалайды. Сонымен қатар, президент әлі қол қоймаған, бірақ парламент қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкестігін тексереді [5, 12 б.] .

Егер 5 маусымда өтетін референдумда өзгерістерді қолдаушылар саны басым түссе, елде 11 судьядан тұратын жаңа Конституциялық сот [құрылады](#). Оған 11 судья кіреді. Төрағасын сенатпен келісе отырып, президент тағайындайды. Төрт судьяны – президент, қалған алтауын парламент (мәжіліс пен сенаттан үш адамнан) тағайындайды. Органға ел азаматтары, бас прокурор және адам құқықтары жөніндегі уәкіл жүгіне алады.

"Оған барлық азаматтар, қарапайым адамдар өздерінің конституциялық құқықтары мен заңды мүдделері бұзылған туралы өтініш бере алады. Ал Конституциялық кеңеске жеке тұлғалар жүгіне алмайды.

"Бұрынғы конституциялық сот суперпрезиденттік республика жүйесіне сәйкес келмеді"

"90-жылдардың басында жұмыс істеген Конституциялық сот заңдардың, Жоғарғы кеңес шешімдерінің, президент жарлықтарының, министрлер кабинеті шешімдерінің күшін жоюға құзыретті болды. Азаматтар оған өз құқықтарын қорғау үшін жүгіне алатын. Алайда бұл конституциялық бақылау органы суперпрезиденттік республика жүйесіне сәйкес келмеді және 1995 жылы оның орнына негізінен заң жобаларының Конституцияға сәйкестігін тексеретін және Конституцияның кейбір нормаларына түсіндірме беретін "жұмсақ" Конституциялық кеңес құрылды.

Судьяларды президенттің, мәжіліс пен сенат депутаттарының тағайындауы осы жаңа, маңызды мемлекеттік органда белгілі бір тепе-теңдікті қамтамасыз етуге тиіс.

Сонымен бірге, ол нақты сот істерін қараған кезде жалпы және өзге де арнаулы юрисдикциядағы соттардың құзыретіне араласпайды. Жоғарғы сот нақты жеке істерді, азаматтардың дауларын, құқықтық істерді қарайтын жоғары сот органы болып қала береді. Конституциялық сот заңдар мен заңға тәуелді актілердің Конституцияға қаншалқты сәйкес келіп-келмейтінін қарайды. Конституциялық сот енгізілгеннен кейін нақты конституциялық бақылаудың аясы толықтай кеңейеді. Нормативтік актілердің немесе олардың бөліктерінің

Конституцияға қайшы екені анықталса, Конституциялық Сот олардың күшін жояды.

Президент жолдауына сәйкес, азаматтар сотта қаралған ісіне қатысты шығарылған шешім Конституцияға сәйкес келмейді деп тапса, Конституциялық сотқа жүгіне алады. Дәл осындай құқық Адам құқықтары жөніндегі уәкілге де берілген.

"Әрине, бұл өте жақсы. Заң немесе заңға тәуелді акт Конституцияға сәйкес келмесе, азаматтың өз құқығын қалпына келтіруі үшін түрлі тетіктер іске қосылады", – деді сараптама институтының директоры.

Тарихқа көз жүгіртсек, 1992-1995 жылдар аралығында Конституциялық сот өте күшті және тәуелсіз болды, ол азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау бағытында жұмыс істеді.

Бүгінгі күні адамдар мемлекеттік органдарға жиі жүгінеді, олар заңдарға шағымданып, ештеңе істей алмайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. [Prezident-zholdauynyn-tolyq-matini-23561919.html](https://sputnik.kz/20220316/) https://sputnik.kz/20220316/.
2. Караев А.А. «Конституционный контроль: Казахстан и зарубежный опыт» 2002 год. Учебное пособие. — Алматы: КазГЮУ.
3. Конституционно-правовые основы антикоррупционных реформ в России и за рубежом. Учебно-методический комплекс (учебное пособие) / Отв. ред. д.ю.н., проф. С.А. Авакьян. - М.: Юстицинформ, 2016.
4. Калиновский К.Б. Конституционный Суд Российской Федерации //Учебник для академического бакалавриата / Под общ. ред. В. В. Ершова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2016.
5. Котов А.К. «Конституционный совет РК» 2005 год. — Астана.

ПЕРСОНАЛИИ

Биржанова К.С.

*доцент кафедры конституционного, международного права
и таможенного дела Евразийской Юридической Академии им. Д.А. Кунаева*

КУДАЙБЕРГЕНОВ У.Д. – ОДИН ИЗ ПАТРИАРХОВ КАЗАХСТАНСКОЙ ЮСТИЦИИ

Кудайбергенов У.Д., можно сказать, живая легенда среди тех, кто с ним рядом жил, трудился, делился своими идеями, проблемами, радостями, печалью. Поэтому хочется сказать, чтобы в этом стремительном потоке сегодняшнего времени у нас не ослабевал интерес к таким значительным и удивительно цельным людям, к их профессиональной, научной и идейной стойкости. Он был на редкость человеком, не смотря на очень преклонный возраст, необыкновенно живым, наполненным идеями, рожденными его глубоким и профессиональным интересом к происходящим событиям в стране и мире, о необходимости сохранения связи поколений на основе нравственных ценностей. Он был величиной, мудрецом, жизненный опыт которого воплощал преемственность духовной культуры и высокой нравственности, выдавшие в нем особенную полноту жизни. Так в свои 85 лет, он написал о себе такие строчки:

«...рад, что все еще шагаешь,
Память профессиональная жива.
Лекции студентам своим читаешь,
Хлопот родным больших не доставляешь.
Хотя болячки разные наступают
Оптимизм тебя ничуть не оставляет»[1. С.14].

Действительно, он завораживал нас не только своим интеллектом, потрясающей памятью, обширными знаниями в области национальной и мировой культуры. В свои 90 с лишним лет, он на память цитировал великих мыслителей, поэтов разных эпох, особенно любил Шекспира. Обладая хорошими вокальными данными, он щедро дарил нам прекрасные песни о Родине, любви, дружбе, создавая тем самым на кафедре и в университете неповторимую атмосферу особенности глубокого, внутренне органичного ощущения душевно – духовного единения.

Узакбай Дилмагамбетович, всю свою сознательную жизнь, посвятил казахстанской юстиции: был её руководителем, принимал участие в подготовке государственных служащих в части постановки правового образования. Обретя колоссальный опыт практической работы, перешел на преподавательскую деятельность, чтобы свои научно обоснованные знания жизни нести новым поколениям будущих юристов. Его основным предметом как науки и учебной дисциплины стала теория государства и права. И это не случайно. В системе юридических наук теория государства и права всегда занимала и занимает главенствующее положение. Особенностью данного предмета является то, что

она стоит у истоков формирования специфического юридического мышления, наполняет его специальными научно подтвержденными представлениями об окружающем мире, с которым человек каждодневно сталкивается и имеет о нем весьма смутные или обыденные представления. Именно теория государства и права, состоящая из обобщенных и достоверных знаний об определенных процессах и явлениях действительности, предлагает целую систему способов и методов использования этих знаний в общественной практике. Предмет теории государства и права представляется чрезвычайно важным в усвоении государственно — правовой практики, формирующейся в условиях многообразия форм собственности, различных форм общественных объединений, средств массовой информации, социальных норм, форм и уровней общественного сознания.

Теория государства и права исследует и определяет интересы не только отдельных личностей, групп или даже значительных слоев населения, но, главное, соответственно складывающийся закономерный процесс непрерывного развития и совершенствования человеческого общества на основе фундаментальных, не подверженных конъюнктурным соображениям, образовательных ценностей.

В настоящее время теория государства и права приобретает особую актуальность, которая представляет собой не только целостную систему правового знания, но и воспитания личности в интересах общества, государства, и, можно сказать, всего мира. Как самая гуманитарная дисциплина, определяющая теоретическую базу юридического образования и формирующая понятийный аппарат правового сознания она должна отвечать следующим современным требованиям – это: ориентировать содержание образования на самоопределение личности с созданием условий для её самореализации на уровне современных образовательных технологий.

Формировать профессиональное мышление, адекватное современному уровню знаний о государстве, праве, обществе и тенденциям мирового развития с интеграцией студентов в систему мировой и национальных культур. Воспитывать гражданина, адаптированного к происходящим процессам рыночной экономики и системной трансформации государственной организации Казахстана.

Теория государства и права, как учебная, научно - методологическая дисциплина, прежде всего, важна не только ради знаний о государстве и праве, а, более, для формирования личности будущего юриста. Не только всесторонне развитой, но и глубоко осознающей, что естественное стремление к воле и политической свободе, без надлежащего правового обеспечения грозит устойчивости ряда демократических преобразований.

В связи с современными условиями жизни в нашей стране, ситуация с преподаванием на юридических факультетах потребовала кардинальных изменений по сравнению с прежним периодом. В первую очередь, оно приобрело явный прикладной характер. Теорию права мы преподносим не как

«теорию чистой воды», а отражение реальной жизни, протекающей за окнами наших аудиторий, не говоря об отраслевых дисциплинах. Теория государства и права стала той дисциплиной, которая в результате аккумуляции в себе знаний всего обществознания (философия, экономика, социология, политология, логика и др.), дает общие и конкретные представления о мире, обществе, государстве, праве. О нас, как о народе, гражданине, личности и человеке. Она формирует основные правовые категории и понятия, которые в сжатой форме показывают смысл и назначение рассматриваемых государственно — правовых явлений. Эти понятия и категории постоянно сопровождают нашу жизнь. Владение знаниями о них становится особо актуальным в настоящее время, когда происходит неизбежное формирование всеобщего понятийного аппарата правовых знаний, унификация представлений о правовых явлениях в разных правовых системах.

На важность данного предмета, предельно конкретно дающего представление о способе бытия человека, который не дан ему природой, а в большей степени предопределен той ценностной направленностью, которая определяет все частные интересы и поступки, мы, во главе с Узакбай Дилмагамбетовичем, неоднократно обращали внимание на различных научных форумах и публикациях. Объем часов по преподаванию теории государства и права, её место в системе юридических дисциплин не должно определяться лицами и организациями, не понимающими её смысл и значение. Взгляд на мир, а через него и на себя с определенной дистанции, обусловлен именно знаниями, дающими теорией государства и права. Каждый человек, осознанно или неосознанно, желает жить в мире с другими. Причем жизнью достойной человека. Поэтому для каждого времени объективно возникает настоятельная потребность в установлении необходимых для формирования нового пространства, культуры, общественного сознания, обусловленных природой конкретного общества, системы фундаментальных ценностей, способных не только консолидировать сложное по своей структуре общество, но и обеспечить созидательные процессы общественного процесса.

Исходя из реалий современного Казахстана, его социально-экономических, национально-культурных основ, политических отношений, концепция формирования гражданского общества в форме правового и социального государства должна стать одной из важнейших социальных предпосылок к духовно зрелому обществу. Основу, которых составляют фундаментальные ценности демократической политико – правовой культуры - это человек, его жизнь, права и свободы. Концептуальный образ независимого Казахстана достаточно ясно выражен в статье 1 Конституции РК: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого является человек, его жизнь, права и свободы». Именно здесь исторический образ современного Казахстана представлен системой связанных между собой и вытекающих один из другого представлений о нашей государственности. И эта концепция имеет

первостепенное значение, как наиболее справедливое выражение уровня исторического развития казахстанского общества и степени его ожиданий, связанных с осознанием целей и перспектив его практического преобразования.

В данной статье Конституции РК каждая идея представляет собой целый категориальный аппарат, начиненный определенными, систематизированными, апробированными в ходе формирования и развития демократических государств, знаниями и представлениями об общественном устройстве. Так, указывая на правовой характер государства, законодатель подразумевает возникновение и развитие гражданского общества, поскольку известно, что правовое государство без гражданского общества не может существовать. В свою очередь, возможность развития гражданского общества, зависит от состояния прав и свобод человека в стране. Признание и гарантии естественных прав и свобод человека являются необходимыми условиями устойчивого динамичного развития общества, а, следовательно, и государства. Рассматриваемая конституционная норма является учредительной и в тоже время идеологически насыщенной, подвергая идеологической идентификации все другие нормы права, она задает через них определенный идеологический процесс в обществе на основе всеобщих правовых принципов.

Данный процесс означает внесение в сознание личности, социальной группы, общества определенных идеологических воззрений, которые выступают в виде специфических форм отражения общеисторического развития и специально выработанных с целью распространения соответствующего нормативного выражения закономерностей управления, свойственных данному обществу. Следуя такому подходу, право объективно, через проявление идеологической функции, осуществляет целенаправленное воздействие на общественно – исторические процессы. На основе соответствующей правовой информации происходит упорядочение системы общественных отношений, приведение её в соответствие с объективными закономерностями развития общества.

Право в целом – это идеальные волевые образования. Поэтому к значению воли здесь следует отнести не как хотению, желанию, а как на практическую сторону проявления духовного. Главное в воли – деятельная сторона. Воля в отличие от сознания начинается не с объекта, а со своих целей и интересов. Познание признает то, что наличествует, переводит содержание предмета из внешней формы и единичного в форму разума. Таким образом, задается идеологический процесс. По Гегелю, практический дух, воля должны создать нечто такое, чего внешне нет налицо [2]. Интеллект берет мир таким как он есть, воля стремиться сделать мир, воля есть деятельное благо [3]. Формирование воли начинается с осознания целей и интересов субъекта, но оно непременно проявляется вовне в виде практической деятельности. Без этого воля не существует. Свобода воли – это свобода деятельности. Именно в этом заключается практическая значимость предмета теории государства и права, в осознании необходимости знаний о закономерностях общественного развития в

форме государства и права с тем, чтобы обеспечивать гарантированный, устойчивый, постоянно возобновляемый и предсказуемый общественный порядок. «Отношение, утверждал Г. Гегель, - есть определенный и совершенно всеобщий способ явления. Все, что существует, находится в отношении, и это отношение есть истина всякого существования» [4].

Поэтому основным достижением современной теории государства и права следует считать теоретическое обоснование обеспечения государством общественного согласия через защиту интересов членов общества, определения справедливых условий совместной жизни на основе правовых законов.

Определение народа как источника власти, творца и носителя естественных прав, должно стать лейтмотивом всего курса теории государства и права, поскольку соблюдение и гарантии прав человека, как гражданами — с одной стороны, так и государством с другой стороны, преобразует целые политические системы и является благом всему обществу.

На самом деле права человека — это не абстракция, а конкретные естественные условия его существования. Это те пределы допустимой свободы, которые в исторически обусловленных социально — экономическими и морально — нравственными устоями общества не нарушают прав других людей. Различая права человека и права гражданина, следует исходить из их соотношения как сущего и должного.

В нашем обществе и государстве стала настоятельной необходимостью потребность в возрождении понятия достоинства человека с тем, чтобы сделать его основой человеческих взаимоотношений. Дело в том, что достоинство, как общее свойство человека, его сущностных черт является отражением реальных общественных отношений. Увлекаясь проблемами личности, правами человека в общетеоретическом плане, идее достоинства человека и её реализации уделяется по существу недостаточно внимания, если не сказать, совсем мало. Между тем достоинство личности является исходным в положении человека в системе общественных связей. От признания и возможностей полного осуществления прав на жизнь, здоровье, свободу, благополучие, справедливость, удовлетворение материальных и духовных потребностей зависит вопрос о человеческом достоинстве, о признании человека высшей ценностью. Понятие достоинства человека самым тесным образом связано с содержанием субъективных прав, правового статуса личности. Поэтому тема достоинства человека в процессе формирования гражданского общества должна стать центральной, так как этим понятием пронизывается весь правовой статус личности. Только через призму такого подхода можно понять подлинную природу естественных прав человека, индивида, гражданина, личности. Достоинство является концентрированным выражением социальной сущности человека, гуманизма и справедливости.

Несмотря на определенную работу в государстве по правам человека, следует констатировать, что на настоящий момент в нашей стране среди широкой массы людей отсутствует понимание смысла и назначения института прав человека. Простой человек до сих пор остается в неведении о своих правах, а кто

более или менее осведомлен о них, также могут находиться в зависимости от государственных служащих, которые в силу недостаточных правовых знаний, непрофессионализма или злоупотребления служебными обязанностями нарушают права человека и гражданина. Государственные служащие, особенно нижнего звена, недостаточно осведомлены о правах человека, как признаваемых и охраняемых обществом, государством и мировым сообществом. Пока конституционное положение о правах человека не станет доминирующим в деятельности государственных органов и должностных лиц, мы не можем говорить о стабильности и успешном развитии общества, так как права человека являются его достоянием, мерилom его чести и достоинства.

В свете сказанного возрастает ответственность вузов при подготовке будущих юристов, призванных обеспечивать реализацию конституционных прав и свобод во всех сферах общественной жизни, выступать определенным образом гарантом законных интересов человека, его объединений, общества и государства. Необходимо усилить контроль и ответственность за соответствием их профессиональной подготовки, программным установлениям соответственно потребностям общественного развития, с учетом национальных и мировых достижений юридической науки и практики.

Стратегия успеха дополняется таким критерием как активная жизненная позиция, развитие которой можно также получить в стенах университета. В этом плане большое значение в формировании профессионального правового сознания должна сыграть теория государства и права, на укрепление его преподавания должно быть обращено особое внимание.

К преподаванию данной фундаментальной дисциплины должны быть допущены только подготовленные специалисты, а не случайные лица – это во - первых. Во — вторых, следует увеличить количество программных часов, все - таки дисциплина базовая, сложная, состоящая из комплекса обществознания и обеспечивающая основы всех юридических наук. Однако, в последние десятилетия объем часов по предмету «Теория государства и права» подвержен постоянному сокращению. Третье, в учебные программы по специальностям политология, государственная служба и международные отношения необходимо ввести полный курс по общей теории государства и права. Это, объективно продиктованная потребность, в целях повышения правового сознания и правовой культуры, осознания процесса соблюдения прав человека и законных интересов граждан на всех уровнях власти, особенно в сфере принятия решений в деятельности различных органов и учреждений.

Список использованной литературы:

1. Кудайбергенов У.Д. Годы труда и размышлений. Алматы, «Жеты жаргы». 2014. С.14.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. М., 1997. Т. 3. С. 260-261.
3. Гегель Г. Указ. соч. Т. 1. С. 418.
4. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. М. 1975. Т. 1. С.301.

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА
№2 (78), 2022г.**

Научный журнал

ISSN 1606-4208

Подписано в печать 30.01.2021г.
Формат 60x84 1/8.
Печать цифровая. Бумага офсетная.
Усл. печ. л. 23,83. Тираж 500 экз.
Заказ № 170622=6.

КОПИР & КА

Адрес типографии:
г. Алматы, ул. Шемякина д.73
rex8800@mail.ru